

Teorija **P**raksa **in**

Iz vsebine:

ZDENKO ROTER

Odgovornost

BOJAN ČERNJAVIČ

Ekonomičnost in kvaliteta
visokošolskega študija

VINKO MLAKAR

Stanovanje
in ekonomski razvoj

IVAN KRISTAN

Statuti delovnih organizacij
v procesu odmiranja prava

10

LJUBLJANA V OKTOBRU 1965

Teorija in praksa — revija za družbena vprašanja
Izdaja Visoka šola za politične vede v Ljubljani

Urejuje uredniški odbor :

Adolf Bibič, Bogdan Cepuder, Stane Kavčič, Sergej Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Zdenko Roter, Janez Stanovnik, Vida Tomšič, Vinko Trček, Joža Vilfan, Jože Zakonjšek, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK :
Stane KAVČIČ

ODGOVORNI UREDNIK :
Stane KRANJC

Tehnični urednik : Janez KOROŠEC, lektorja : Mojca MOČNIK,
Janez SRŠEN, oprema : ing. arch. Branko SIMČIČ

UREDNIŠTVO :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 10 39, 31 13 77

UPRAVA :
Ljubljana, Titova c. 102, tel. 31 13 77 int. 238

Letno izide 12 številok. Celoletna naročnina 2000-din, polletna 1000 din,
posamezni izvod 200 din

Tekoči račun 600-15-603-13

Visoka šola za polit. vede — za revijo »Teorija in praksa«

Tiska ČP »Delo«, obrat Blaznikova tiskarna, Breg 12—14
Rokopisov ne vračamo

Teorija in Praksa

Letnik II. 1965 št. 10 revija za družbena vprašanja

ZDENKO ROTER: Odgovornost

1491

BOJAN ČERNJAVIČ: Ekonomičnost in kvaliteta visokošolskega študija

1497

VINKO MŁAKAR: Stanovanje in ekonomski razvoj

1517

IVAN KRISTAN: Statuti delovnih organizacij v procesu odmiranja prava

1533

POGLEDJ, GLOSE, KOMENTARJI:

ZVONIMIR TANKO: Teorija in praksa

1549

STANE MOZINA: Vodilni kader v podjetjih

1563

VINKO TRINKAUS: Refleksije ob referendumih

1571

ALBIN MAHKOVEC: Strategija pritiska

1575

ODMEVI:

RADO DVORŠAK: Na temo: kmetijska proizvodnja v novih pogojih

1579

FRANC VRVIŠČAR: K razpravam o kmetijstvu

1585

PAVEL KOGEJ: Pred reformo izobraževanja na drugi stopnji

1589

MNENJA:

VOJIN HADŽISTEVIČ: Združeni proizvajalci in intelektualci

1600

SOCIALISTIČNA MISEL V SVETU:

ROBERT HAVEMANN: Slučajnost in nujnost — možnost in resničnost

1613

MEDNARODNI ODNOSI:

JANKO JERI: Premik v pozitivni smeri

1621

ALEŠ BEBLER: Jubilejno zasedanje generalne skupščine OZN

1634

PRIKAZI, RECENZIJE, BELEŽKE:

RADOMIR LUKIČ: Tri knjige o teoriji države in prava (A. Žun)

1639

VLADO SRUK: Ocene in marginalije

1644

Beleške o tujih revijah

1655

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

1661

СОДЕРЖАНИЕ

ЗДЕНКО РОТЕР: Ответственность	1491
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ, ОЧЕРКИ:	
БОЯН ЧЕРНЯВИЧ: Экономность и качество учёбы в вузах	1497
ВИНКО МЛАКАР: Квартира и экономическое развитие	1517
ИВАН КРИСТАН: Статуты трудовых организаций в процессе отмирания права	1533
ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ КОММЕНТАРИИ:	
ЗВОНИМИР ТАНКО: Теория и практика	1549
СТАНЕ МОЖИНА: Руководящие кадры в предприятиях	1563
ВИНКО ТРИНКАУС: Размышления об референдумах	1571
АЛБИН МАХКОВЕЦ: Стратегия давлени	1575
ОТЗЫВЫ:	
РАДО ДВОРШАК: На тему «Сельскохозяйственное производство в новых условиях»	1579
ФРАНЦ ВРВИЩАР: К обсуждениям о сельском хозяйстве	1585
ПАВЕЛ КОГЕИ: До реформы образования второй степени	1589
МНЕНИЯ:	
ВОИИН ХАДЖИСТЕВИЧ: Объединённые производители и интеллигенция	1600
СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:	
РОБЕРТ ХАВЕМАНН: Случайность и необходимость — возможность и действительность	1613
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:	
ЯНКО ЕРИ: Передвижение в положительном направлении	1621
АЛЕШ БЕБЛАР: Юбилейная сессия Генеральной ассамблеи ООН	1634
РЕЦЕНЗИИ ОЧЕРКИ:	
РАДОМИР ЛУКИЧ: Три книги о теории государства и права (А. Жун)	1639
ВЛАДО СРУК: Рецензии и магринали	1644
ЗАМЕТКИ О ЗАРУБЕЖНЫХ ЖУРНАЛАХ	1655
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ:	1661

CONTENTS

ZDENKO ROTER: Responsibility	1491
BOJAN CERNJAVIĆ: Economy and quality of academic studies	1497
VINKO MĹAKAR: Lodgings and Economic Development	1517
IVAN KRISTAN: Statutes of Working Organisations in the process of withering away of law	1533
GLOSSSES, VIEWS, COMMENTS:	
ZVONIMIR TANKO: Theory and practice	1549
STANE MOZINA: Personnel Leading in Enterprises	1563
VINKO TRINKAUS: Reflections about Referendums	1571
ALBIN MAHKOVEC: Strategy of Pressure	1575
ECHOES:	
RADO DVORSAK: On theme «Agricultural Production in New Conditions»	1579
FRANC VRVISCAR: A Contribution to the Discussion about Agriculture	1585
PAVEL KOGEJ: Before reforming the Education on Second step took place	1589
OPINIONS:	
VOJIN HADZISTEVIĆ: United producers and intellectuals	1600
SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:	
ROBERT HAVEMANN: Chance and Necessity — Possibility and Reality	1613
INTERNATIONAL RELATIONS:	
JANKO JERI: The Shift in Positive Direction	1621
ALES BEBLER: Jubilee session of General Assembly of UN	1634
REVIEWS, COMMENTS:	
RADOMIR LUKIĆ: Three books on Theory of State and Law (A. Zun)	1639
VLADO SRUK: Evaluations and marginal Notes	1644
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
Notes on Foreign reviews	1655

Odgovornost

Eno izmed bistvenih nasprotij naše sedanosti (kolikor ni naša zavest do kraja hipnotizirana tako, da je normativni svet, svet kakršnega si želimo, takšen, kakršen je realni svet) je naslednje: socializem, ki ga uresničujemo, ustvarja vse možnosti za oblikovanje človeške osebnosti z razvitim občutkom odgovornosti do sebe, okolja in družbe, osebnosti, ki se lahko razvije do popolne avtonomije, osebnosti, ki se zavestno vključuje v dejavnosti za družbeno blaginjo in svobodo kot predpostavko svoje lastne osebne svobode in prosperitete; hkrati pa prav ta socializem, v katerem naj bi bila človek in njegovo delo merilo vseh stvari, njegovega deleža pri materialnih in duhovnih dobrinah, socialnega položaja in družbene veljave, predpostavlja takó razvito in odgovorno osebnost.

Tako ustvarjena protislojna situacija ne obstaja samo teoretično, marveč jo nenehoma srečujemo v najrazličnejših oblikah v vsakdanjem življenju. Iz dneva v dan se ponavljajo neodgovorna ravnanja in odločitve posameznikov na manj ali bolj odgovornih položajih, kakor tudi popolnoma neustrezna ravnanja večjih ali manjših družbenih skupnosti, čemur, vsaj do nedavna, niso sledile tudi ustrezne kazenske, politične ali moralne sankcije. Ali naši družbi zares zadoštuje, da odgovorni politični, oblastni ali samoupravni organizmi od primera do primera, od področja do področja, od obdobja do obdobja analizirajo »minulo obdobje«, ugotavljajo splošno rast, »dinamičen in buren razvoj«, uspehe in zraven še različne napake, disproporce, brutalno in cinično presejanje dogovorjenih odločitev (npr. investicijskih), ki so se ob

tem pojavljale, in kvečjemu še našo skupno, kolektivno odgovornost za vse »uspehe in neuspehe«, pa naj gre za kmetijstvo, za elemente gospodarskega sistema, pretirane osebne dohodke, ki ne temeljijo na opravljenem delu, velike izgube družbenih kmetijskih posestev, prisilno likvidacijo posameznih gospodarskih organizacij (v katere so bila vehementno dložena velika družbena sredstva ali vsaj pričakovanja), osebne zlorabe družbenih skladov, kramarsko hlastanje za premoženjskimi koristmi ali kaj drugega?

Seveda so tudi druga vprašanja: Ali je to nasprotje v vseh svojih oblikah in manifestacijah vedno »objektivno« in nujno? Ali je krivdo za neodgovorna in nemoralna ravnanja posameznikov mogoče v celoti pripisati značajskim in moralnim napakam ljudi, ki jih lahko samo zamenjamo z drugimi, moralno dobrimi in odgovornimi, pa že ne bo več nikakih motenj v splošni družbeni harmoniji? Ali gre morda le za pomanjkljivosti sistema, ki spodbujajo posameznike in družbene skupine k izigravanju predpisov, družbenih dogovorov in k popolnoma nasprotnemu obnašanju od tistega, ki smo ga želeli in pričakovali? Ali so ravno te pomanjkljivosti sistema prav vedno neizogibne, ker šele utiramo pota novi družbeni ureditvi in se ni nikdar mogoče vprašati po osebni odgovornosti ljudi, ki so bistveno vplivali na takšne rešitve?

Prav zato se v javnosti od časa do časa, rekel bi sunkovito — glede na obsežnost, absurdnost in nečloveškost različnih deformacij zlasti v gospodarstvu in medčloveških odnosih, od (včasih naravnost presenetljive) brezbriznosti do perečih socialnih vprašanj — znova sproža vprašanje o odgovornosti, posamične ali skupinske, kazenskopravne, strokovne, materialne, delovne, odškodninske ali moralno-politične. O tem pripravljamo organizirane ali neorganizirane pogovore, pišemo razprave, eseje, članke. Vprašanja o odgovornosti za napačne odločitve, nastalo škodo (materialno, moralno ali politično) se, čeprav še vedno izjemoma in plaho, zastavljajo na sejah upravnih odborov in delavskih svetov. (Poznavalci statotov naših delovnih organizacij sicer pravijo, da je v njih vprašanje odgovornosti največkrat natančno določeno za neposredne proizvajalce in samo splošno, platonično za vodilno in upravno osebje.) Na odgovornost nenehno opozarjajo vodilni politični in samoupravni organi, prav v zadnjem času pa gospodarska sodišča izrekajo kazni podjetjem in vodilnim uslužbencem zaradi neodgovornega in protizakonitega zviševanja cen ter dobičarskega izkoriščanja razmer ob reformi. (Ali bodo odstavljene direktorji in drugi uslužbenci zares plačali denarne kazni iz svojih žepov ter v resnici

prenehali delovati kot vodilni ljudje, je seveda drugo vprašanje.)

Da ne bo nesporazumov, se že takoj v začetku izrekam zoper takšno pojmovanje osebne odgovornosti in zlasti sankcij zaradi neodgovornosti, ki pojav in pojem omejuje izključno na kazenskopravno raven; zoper pojmovanje, za katero je nekoristno in neplodno vsako poudarjanje moralne in politične odgovornosti; zoper pojmovanje, ki zahteva, da se družbena disciplina uvaja zgolj s kazenskim, administrativnim in v skrajnem primeru tudi vojaškim prisiljevanjem. Trdno sem prepričan, da kazensko prisiljevanje samo po sebi še ni nikoli, in tudi pri nas ne more, izčrpati pojma in pojavnosti odgovornosti, čeprav bi bilo potrebno za posamezne vrste obnašanja, za neodgovorno ravnanje s človeškimi življenji, za pravi grabež in uničevanje družbenega premoženja kazenske sankcije še zaostri.

V mislih imam predvsem etično stran problema, stanje naše osebne moralne in politične odgovornosti ter družbenih moralnih in političnih sankcij, z drugimi besedami: pri presoji in uveljavljanju osebne odgovornosti pri nas izhajam predvsem iz naše moralno-politične situacije.

Ne moremo sprejeti teze, da so vseh napak, neuspehov, deformacij in drugih nezaželenih pojavov v našem družbenem življenju krive pretežno, če že ne v celoti, »objektivne« okolščine, češ kdor dela, dela napake, da ljudem prav zato ne smemo »sekati glav«, da gre pravzaprav za našo skupno odgovornost, kolektivno odgovornost v nepretrganem procesu uresničevanja socialističnih idealov. To, da bi vse napačne poti opravičevali z izgovorom, da je bilo nujno zaviti v stran v procesu nenehnega napredovanja v smeri nove socialistične družbe, nas ne more zadovoljiti. Popustiti v tem bi pomenilo priznati, da so vse podrobnosti zgodovinskega procesa, v katerem sodelujemo, neizogibne in da so zato brezpredmetni, brezupni in napačni vsakršni poskusi, ki bi nasproti trenutni resničnosti postavili moralne zahteve. Te vrste fatalizem je nesprejemljiv, ker reducira posameznika na orodje zgodovine in nam preostane kvečjemu to, da si lahko pridobimo končno vednost o zakonih zgodovinskega razvoja, potem pa bi lahko prihodnost naše in celotne človeške družbe določili skoraj tako natančno kot kateri koli pozni red, z natančno določenimi železniškimi vagoni.

Opravičevanje vseh napak in vsega, kar bi lahko storili, pa nismo, z »objektivnimi« pogoji nam pušča kot edino upanje mesijansko upanje v boljši svet, v katerem bodo vsi ljudje dobri in moralni, ker slabih in nemoralnih v ta svet

ne bomo pustili. Toda ali to mesijansko upanje lahko sprejmemo kot edino vodilo našega življenja in kot edini vir moralnih norm in sankcij? Kdor z »objektivno nujnostjo« opravičuje prav vse, kar se pri nas dogaja, reducira socialistično moralo na tole tezo: nesmiselno, nepravilno in nemogoče se je upirati zgodovinski nujnosti v imenu osebnih razlogov, pač pa je moralno le pridigati »realne« zgodovinske tendence navzlic zaskrbljenosti in upiranju posameznikov. To pa ustoličuje moralni konformizem ali celo moralni cinizem.

Že zdavnaj pa smo napovedali križarsko vojno vsaki stalinistični »kolektivizaciji« individualne zavesti ter z besedami in dejanji, z ustavo in zakoni, z resolucijami in pozivi in tudi s samoupravno prakso želimo ustvarjati takšno moralno-politično situacijo, v kateri bi se vedno bolj uveljavljala avtonomna osebnost, ki ve in čuti, da je prav od njegove prizadevnosti odvisen ne le takšen ali drugačen izhod iz osebnih situacij, marveč tudi reševanje družbenih problemov. Človek, ki pojmuje izpolnjevanje družbenih nalog kot svojo dolžnost, in je pripravljen storiti prav vse, kar je moralno v določeni situaciji, ali ki bi bil tudi pripravljen, če bi svoje dolžnosti ne opravil, odkritosrčno priznati svojo odgovornost in krivdo.

Imperativ naše sedanjosti in prihodnosti je sprejeti tezo o popolni moralno-politični odgovornosti posameznika za svoja dejanja. Nih č e bi ne smel biti odvezan pozitivne ali negativne moralne in politične odgovornosti zgolj zato, ker so njegova dejanja samo del zgodovinskega procesa, ker izhajajo iz pripadnosti družbenopolitični organizaciji, npr. Zvezi komunistov. Z drugimi besedami: nezazelenih pojavov v našem gospodarskem in družbenem življenju, ki bi se jim lahko izognili, pa naj gre za pojave v zveznem, republiškem, občinskem merilu ali za pojave v delovnih organizacijah, ne bomo z večjim uspehom odpravljali vse dotlej, dokler ne bomo zaostriili vprašanja odgovornosti posameznikov ali skupin, dokler odgovornosti ne bomo tudi v praksi diferencirali in individualizirali ter tako dejansko razbili mit o kolektivni odgovornosti. Resda je za samoupravni sistem značilno razmerje med odgovornostjo skupnosti in odgovornostjo njenega izvoljenega samoupravnega organa (oziroma v strukturi družbenopolitične organizacije razmerje med odgovornostjo skupnosti članov te organizacije in odgovornostjo izvoljenega organa na katerikoli ravni). Toda to razmerje ne sme zamegliti razmerja med odgovornostjo posameznika in odgovornostjo samoupravnega organa, za katerega in v katerem dela, pripravlja ali izvaja skupno sprejete odločitve. Samouprav-

ni organ odgovarja namreč skupnosti tudi s tem, da pokliče na osebno odgovornost vsakega posameznika, ne glede na njegovo mesto na družbeni lestvici, ki mu je zaupal opravljanje takšne ali drugačne dolžnosti. Kolektivna odgovornost delavskega sveta in prek njega celotne delovne skupnosti za negospodarne, škodljive ali celo protizakonite odločitve ne more ovirati, da se ne bi popolnoma uveljavila osebna odgovornost tistega posameznika, ki je bodisi zaradi nestrokovnosti, površnosti ali z napačnimi, demagoškimi argumenti spravil podjetje na rob prepada ali v manj grozljive situacije, v katerih je delovna skupnost materialno in moralno prizadeta.

Odgovorno delo je v samoupravni družbi najvišje moralno in materialno priznanje, ki ga družbena skupnost lahko da posamezniku. Zato osebe, ki jim je skupnost zaupala opravljanje vodilnih javnih, družbenih in političnih funkcij s svojimi programi, ravnanjem in obnašanjem tvegajo, da bodo to zaupanje zgubili, če programov ne izpolnjujejo in so brezbrizni do mnenja večine ali nasprotnih argumentov. Pravica do odgovornega dela je tesno povezana z osebno odgovornostjo posameznika, ki to delo opravlja. V saksdo, tudi vodilni posameznik, ima svoj prav, toda zanj je tudi popolnoma odgovoren.

Ljudje npr., ki so na raznih vodilnih mestih v našem gospodarskem in družbenem življenju, pa zaradi svojega neznanja, lagodnosti ali iz drugih razlogov ne morejo dovolj uspešno in odgovorno opravljati svojih dolžnosti, naj se umaknejo (prostovoljno ali prisilno) drugim, ki bodo to bolje opravljali. To pa seveda ne pomeni, da bi ti »odstavljeni«¹ bili moralni izvtrki naše družbe. Zakaj? Njihov prostovoljni umik bi morali priznati kot moralno ravnanje v danem položaju. Ali ni spodbuden zgled funkcionarja republiške uprave BiH, ki je odstopil po rudarski katastrofi v Kaknju, čeprav je bilo takšnih »katastrof«² nekaj že tudi pred tem, pa jim moralne in politične sankcije niso sledile?

Občutek osebne odgovornosti bi morala naša družbena praksa spodbujati tako, da bi prevladalo prepričanje, da je vsako resnično družbeno delovanje tudi moralno delovanje. Nobenega posameznega dejanja ni mogoče opravičevati s čustvenostjo, strastjo ali moralno nezmožnostjo; nihče nima pravice zvaliti odgovornosti za svojo zmoto na kateri koli činitelj, ki v dani družbeni situaciji vpliva na njegovo obnašanje. Ne velja konformistični izgovor: vsi so delali tako in tudi jaz nisem mogel drugače (izgovor, ki smo ga tako pogosto slišali pri poslovnih ljudeh v naših gospodarskih organizacijah, ko so brezobzirno zviševali cene ali brezvestno

zapravljali družbeni denar). Tudi izgovor: *Mislil sem, da delam za napredek podjetja, občine, republike, zveze, ne odvezuje od moralne individualne odgovornosti, če že za takšna dejanja, ki so storjena včasih »v dobri veri«, ni drugih sankcij.*

Ali naše sedanje družbene razmere in družbeno vzdušje lahko spodbujajo k takšni osebni odgovornosti? *D a i n n e. D a z a t o, k e r ž e o b s t a j a s p l o š n o p r e p r i č a n j e, d a j e e d e n i z m e d b i s t v e n i h p o g o j e v z a u s p e š n o s t n a š i h p r i z a d e v a n j t u d i u v e l j a v i t e v v s e s t r a n s k e o s e b n e o d g o v o r n o s t i v s a k o g a r z a n j e g o v a d e j a n j a; k e r s e p r o c e s i s p r e j e m a n j a o d l o č i t e v n a v s e h r a v n e h v e d n o b o l j d e m o k r a t i z i r a j o; k e r s e b o l j, k o t s e j e s p l o h k d a j d o s l e j, u v e l j a v l j a k r i t i č e n o d n o s d o v s e g a s e d a n j e g a i n k r i t i č n a p r a k s a, k i n e g a t i v n o i n p r e ž i v e l o v s e d a n j e m č a s u p o g u m n o p r e m a g u j e, p r e r a š č a a l i o d p r a v l j a; k e r v s a k o d o s l e d n o u v e l j a v l j a n j e s a m o u p r a v n i h o d n o s o v s p o d b u j a k o s e b n i o d g o v o r n o s t i i n o d g o v o r n i o s e b n o s t i v n a š i d r u ž b i. I n n e? Z a t o, k e r š e o b s t a j a t a p r e p r i č a n j e i n p r a k s a, d a j e v s e h t e ž a v v g o s p o d a r s k e m i n d r u ž b e n e m ž i v l j e n j u p r i n a s k r i v o s a m o u p r a v l j a n j e i n d a b i m o r a l i v s a j »v p r e h o d n e m, a d a p t a c i j s k e m o b d o b j u« o h r a n i t i s a m o u p r a v l j a n j e k o t g e s l o, k i j e d o b r o z a p r i k a z o v a n j e n a š e p o l i t i k e v t u j i n i a l i z a s o d o b n i p o l i t i č n i m u z e j, t e r u v e l j a v i t i p o l i t i k o »č o r s t e r o k e«, n p r. d i r e k t o r j a (k i m u m o r a m o d a t i p o s e b n a, i z j e m n a p o o b l a s t i l a v i z j e m n i s i t u a c i j i), s e k r e t a r j a, a d m i n i s t r a t i v n e g a a p a r a t a a l i k o g a d r u g e g a; k e r j e n a š a d r u ž b e n a p r a k s a š e m a r s i k d a j t a k š n a, d a l j u d i s i l i v k o n f o r m i z e m, p a s i v n o s t a l i v n e p r i k r i t l o v z a m a t e r i a l n i m i d o b r i n a m i, p a t u d i i z d r u g i h r a z l o g o v, k i s e m j i h ž e n a v e d e l.*

Prepričan sem, da je prav zaradi teh nasprotujočih si teženj pri nas odločilna akcija tistih komunistov, ki se niso priključili gibanju zato, ker bi spoznali, da je socializem in komunizem takšna zgodovinska neizogibnost, do katere m o r a p r i t i n e g l e d e n a n a š e o s e b n o p r i z a d e v a n j e i n o d g o v o r n o s t; d a j e k o m u n i z e m I n d i j a K o r o m a n d i j a, v k a t e r o n a s n e i z o g i b n o i n p o n a t a n č n o i z m e r j e n i p r o g i p o p e l j e z v s e m k o n f o r t o m o p r e m l j e n i s a l o n, v k a t e r e g a j e p a m e t n o v s t o p i t i, d o k l e r j e v n j e m š e k a j p r o s t o r a i n d o k l e r t e p o t n i k i v n j e m š e s p l o h p u s t i j o z r a v e n. O d l o č i l n a j e a k c i j a t i s t i h k o m u n i s t o v, k i v n e n e h n i, p o v e z a n i i n o d g o v o r n i a k c i j i t v e g a j o i n s e p r a k t i č n o o d l o č a j o, k e r s o z a o d p r a v o i z k o r i š č a n j a p r i d e l u, z a o s v o b o d i t e v d e l a, z a p r a k t i č n i h u m a n i z e m, z a n o v o z g o d o v i n o, k i j o b o u s t v a r j a l č l o v e k, o s v o b o j e n v s e h e k o n o m s k i h, p o l i t i č n i h, a d m i n i s t r a t i v n i h, b i r o k r a t s k i h, i d e o l o š k i h — n e č l o v e š k i h s p o n.

ZDENKO ROTER

BOJAN ČERNJAVIČ

Ekonomičnost in kvaliteta visokošolskega študija

Pod tem naslovom je »Delavska enotnost« dne 22. 4. 1965 objavila pogovor z dr. Milico Bergantovo. Namen pogovora je zlasti bil, kot je bilo uvodoma poudarjeno, dognati vzroke za nenehno čedalje večje odpadanje študentov. Kot podlaga za pogovor je med drugim bil tudi podatek, ki sta ga obravnavala dva skupščinska odbora 7. 4. 1965, da na višji tehniški šoli v Mariboru diplomira 19 %, na višji ekonomsko komercialni šoli v Mariboru pa 26 % vpisanih študentov. Na podlagi tega so tudi »Informacije skupščine SR Slovenije« št. 14/1965 priobčile med drugimi tudi naslednje ugotovitve:

1. da ne uresničujejo temeljnega stališča skupščine, po katerem je potrebnih več diplomantov, in da v 4-letnem reformnem obdobju glede naraščanja diplomantov niso dosegli predvidenih uspehov;

2. da je v zadnjih letih čedalje več tistih študentov, ki ne morejo napredovati v višje letnike;

3. da smo priča neuspehom kljub temu, da se je učno osebje v zadnjih 5 letih skoraj podvojilo;

4. da ni mogoče več iskati objektivnih opravičil za omenjene neuspehe na VTŠ in VEKŠ. Zato so, navajajo dalje »Informacije«, neopravičene zahteve nekaterih (beri: omenjenih) zavodov po nadaljnjem ekstenzivnem širjenju njihove dejavnosti, ko niti pri sedANJI dejavnosti niso pokazali uspehov;

5. da so uspehi izrednega študija tako nezadovoljivi, da so sredstva za to izobraževanje negospodarno naložena

ter da bi bilo treba koncept tega izobraževanja v celoti proučiti.

Dr. Bergantova je ob teh ugotovitvah navedla glede gospodarnosti in kakovosti visokošolskega študija še naslednja svoja dognanja:

1. Mariborski visokošolski zavodi so krivi za neustrezno kakovost visokošolskega študija iz naslednjih vzrokov:

— tudi ko bi ugotovili uspeh višjih šol, bi šel na račun manjše študijske zahtevnosti teh novih in mlajših višjih šol;

— mariborske višje šole zelo širokosrčno odpirajo vrata izrednim slušateljem brez končane srednješolske izobrazbe, ki potem s težavo študirajo. V mariborske visokošolske zavode prihajajo zlasti kadri iz SR Hrvatske, ker tamkajšnje fakultete nimajo prve stopnje in je sistem hrvaških višjih in visokih šol zelo strog in selektiven. Ob primerni študijski zahtevnosti bo njihov uspeh še slabši, kot je uspeh izrednih slušateljev v Sloveniji. Veliko izrednih slušateljev pa kvari splošno oceno uspehov, ker jih med njimi več odpade od nadaljnjega študija. Zato se moramo vprašati po gospodarnosti izrednega študija;

— študijski uspehi mariborskih višjih šol so slabi in bi bili ob bolj zaostrenih izpitnih kriterijih gotovo še slabši.

2. Za negospodarnost visokošolskega študija je dr. Bergantova poleg izrednega študija ugotovila še naslednji razlog:

— ekstenzivno širjenje univerzitetnega študija, ki je bil zelo izrazit v prejšnjih letih, predvsem zaradi ustanavljanja vrste novih višjih šol. Pri širjenju teh šol so poudarjali nujne gospodarske potrebe. Ob ustanovitvi mariborskih višjih šol so poudarili tudi družbene potrebe, čeprav te niso konkretno dokumentirali. Poudarili so, da je mariborsko gospodarstvo pripravljeno celo financirati delo teh šol. Po prvem letu pa so gospodarske organizacije odpovedale svojo pomoč in vse breme je padlo na republiški šolski sklad;

— še večji problem, kot je nadaljnje ekstenzivno širjenje visokega šolstva, pa vidi dr. Bergantova v tendencah sedanjih mariborskih višjih šol, da bi organizirale še drugo stopnjo študija in se tako prelevile v fakultete. To bi pomenilo ustanavljati dve univerzi in dvojiti delo fakultet, kar je nesmiselno in potrata sredstev in kadrov. Navsezadnje bi tako samo znižali nivo kadrov naših visokih šol.

V tem sestavku želim najprej prikazati, kako analiza samo enega izoliranega statističnega podatka lahko da napačne in neutemeljene ugotovitve o kakovosti in gospodarnosti študija na določenih zavodih. Hkrati pa bi rad to vprašanje osvetlil tudi z drugih vidikov. Zato bo moj sestavek nekoliko daljši.

I

Ugotovljeno je bilo, po stanju na dan 1. 10. 1964, da na večini naših visokošolskih zavodov *diplomira 19—35 % rednih študentov*, ki so se vpisali v 1. letnik. To sliko smo dobili, če smo primerjali število rednih študentov, vpisanih v 1. letnik, ki bi naj imeli formalno možnost, da do 1. 10. 1964 že diplomirajo, s številom diplomirancev na ta dan. Če bi pa iz statistike izločili zadnjo generacijo študentov, to je tiste, ki so se npr. na višje šole ali prvo stopnjo vpisali v študijskem letu 1962/63 in ki so do 1. 10. 1964 šele absolvirali, bomo ugotovili, da *diplomira 27—53 % rednih študentov*. To izločitev utemeljuje v svojem 41. členu zakon o visokem šolstvu v SR Sloveniji, ki dopušča šolam, da absolventom podaljšajo status študenta za 6—12 mesecev, da bi opravili še zaostale izpite iz zadnjega letnika. Praksa kaže, da diplomirajo v istem študijskem letu, kot absolvirajo zadnji semester le izredno nadarjeni in prizadevni študentje. Po posameznih zavodih je teh med 0,5 in 20 % vpisanih v 1. letnik.

Če raziskujemo *vzroke* takšnega stanja, se bomo srečali z različnima vprašanjema, ki ju bom skušal pozneje posebej osvetliti:

1. *Odpadanje študentov*, ki se po mojem kaže v tem, da imamo na šolah v 1. letniku vpisanih zdaj toliko in toliko študentov, katere lahko štejem le za fiktivno vpisane. Ti študenti večinoma sodijo v skupino t. im. sočasnega študija, ko več ali manj resno študirajo le na enem zavodu. Če pa na tem zavodu trenutno izgubijo status študenta zaradi zaostanka pri izpitih, se vpisujejo še na druge zavode, da bi ohranili razne ugodnosti, ki jim jih zagotavlja status študenta. V resnici pa na zavodu, kjer so le formalno vpisani, ne študirajo, niti ne izpolnjujejo svojih študijskih obveznosti, saj navadno že po 1. ali vsaj 2. semestru odpadejo. Na višji ekonomsko komercialni šoli so za generacije od leta 1962/63 do 1964/65 ugotovili, da jih je 18 do 22 % med rednimi študenti v 1. semestru. Med odpadle lahko prištevamo zdaj le bolj ali manj tiste študente, ki so se vpisali v 1. letnik in niso izpolnili vpisnih pogojev za vpis v 2. let-

nik ter se tako niso vpisali v 2. letnik, čeprav so ostali še formalno vpisani v 1. letniku in imajo še vedno pravico opravljati izpite iz 1. letnika, in študente, ki so se izpisali iz šole. Del teh študentov res pozneje izpolni svoje študijske obveznosti iz 1. letnika ter se v poznejših letih vpiše v 2. letnik, zato jih lahko kasneje premestimo v kategorijo študentov, ki podaljšujejo redni študij. Njihovo število je na zavodih z daljšo tradicijo in ustaljenim študijskim režimom precej stalno. Zato bi lahko ugotovili, koliko študentov odpade, s primerjavo povprečij, ki nam jih pokaže večletna primerjava vpisa v 1. in 2. letnik.

2. *Podaljševanje študija*, ki se kaže v tem, da študenti, ki ne izpolnijo svojih študijskih obveznosti v predvidenem roku, opravijo izpite enega letnika v več letih. Zato ne diplomirajo v roku, katerega določuje statut šole, tj. v 6 do 12 mesecih po koncu zadnjega semestra, ko imajo še status študenta. Diplomirajo z zamudo 1 do 5 in še več let. Vedno se bo dogajalo, da bo kdo na fakulteti študiral 4 leta, drugi pa tudi 10 ali več oziroma bo ostal vpisan in šole nikoli ne bo dokončal (čeprav je takšnih le manj). Spričo takih primerov se povprečna študijska doba na tej ali oni šoli podaljša in se spreminja iz leta v leto. Ker ugotavljamo to zdaj le za posamezna koledarska leta, je izkazana povprečna študijska doba močno odvisna od sestave diplomirancev v tem ali onem letu in ne da nam vedno realne slike, ali se študij na tej ali oni šoli res podaljšuje ali skrajšuje. To merilo bi bilo realnejše, ko bi ugotavljali povprečno študijsko dobo kumulativno od začetka delovanja šole naprej. Za medšolsko primerjavo bi mogoče bila realnejša ugotovitev, koliko odstotkov študentov diplomira v rednem roku, tj. ob koncu zadnjega semestra, podaljšanem za čas, v katerem absolvent še obdrži status študenta.

Če na 1. stopnji fakultet in višjih šolah štejemo kot študente, ki redno študirajo in imajo možnost, da bodo v doglednem času (čeprav podaljšanem) tudi diplomirali, le tiste, ki so izpolnili študijske pogoje za vpis v 2. letnik (in izločimo tiste, ki jih štejemo za odpadle), dobimo, da je do 1. 10. 1964 diplomiralo 40—76 % rednih študentov.

Z omenjenimi računi sem hotel prikazati, kako težko je ugotoviti, koliko študentov zares odpade. Na odpadanje, tj. število študentov, ki iz 1. letnika ne pridejo v 2. letnik, ne morejo vplivati samo šole. *Študijski napredek* ni odvisen samo od šole in učiteljev, se pravi, od učnega načrta, učnih programov, učbenikov, kakovosti učiteljskega kadra, učnih metod, študijskega režima, temveč vplivajo na pedagoški in

študijski proces tudi študenti (njihova prizadevnost in materialne možnosti za študij) ter družba in njene institucije, ki omogočajo šoli delo, študentom pa študij. Šole pa bi rade ohranile svoj selektivni značaj in se bodo v novih statutih odločile predvsem za takšne izboljšave pri študiju in študijskem režimu, da se bo dejanski študij še skrajšal in da bo diplomirancev še več, da pa pri tem njihova kvaliteta ne bo trpela.

Pri reformnih prizadevanjih je pomembna kakovost visokošolskega študija. *Kvaliteta* je eno izmed osrednjih vprašanj vsakega šolskega sistema in študija. Kako naj jo ocenjujemo. Na visokošolskih zavodih nimamo posebne strokovne svetovalske službe, ki bi ugotavljala kvaliteto pri vsakem posameznem predmetu in v vsakem letu posebej ter ustrezno svetovala. Nekatere stvari pa kažejo, da je študij zahteven in da bo plod tega po vsej verjetnosti tudi primerna kvaliteta. Med njimi so po mojem mnenju tudi naslednje:

1. število diplomirancev ter razmerje med vpisom v 1. letnik in diplomiranci,
2. odpadanje študentov,
3. trajanje študija,
4. vpisni pogoji za posamezne semestre,
5. izpitni rezultati ipd.

Na vse omenjeno pa močno vplivajo tudi učne metode. Ali gre v večini za predavanja in individualni študij ali pa za laboratorijsko delo in različne oblike vaj.

Ker gre pri visokošolskem študiju za dejavnost posebnega družbenega pomena, menim, da uspehe oziroma neuspehe ne bi smeli *ocenjevati* samo *pedagoški delavci*, temveč tudi *delovne organizacije*, ki so uporabniki kadrov, katere vzgajajo visokošolski zavodi. Uspeh se torej kaže tudi v profilih diplomirancev, ki so se oblikovali ob določenih učnih načrtih in programih, učnih metodah ter prizadevanju učiteljev in študentov. Vprašati se je treba, s kakšnim uspehom in kako študenti nadaljujejo študij na višjih stopnjah, kako so se vključili v delovno organizacijo in kakšne uspehe dosegajo pri delu na delovnem mestu, koliko praksa išče diplomirance določenega profila in določene šole. Menim, da so predvsem delovne organizacije, v katerih diplomiranci delajo, poklicane, da ocenjujejo kvaliteto posameznih šol. Te naj bi ustrezne pripombe sporočale šolam, da bi jih lahko upoštevale pri nadaljnjem izboljševanju svojega dela. Vprašanje je, kako navezovati stike med šolo in prak-

so ter kateri organi bi naj za takšne stike skrbeli. Mariborski visokošolski zavodi so v preteklem letu skušali biti v stikih s prakso predvsem na dva načina, in sicer:

a) decembra 1964 je gospodarska zbornica Maribor anketirala 38 velikih in srednjih delovnih organizacij s področja nekdanjega mariborskega okraja. Med drugim je vprašala, kako se obnesejo diplomiranci višjih šol. Ocene kadrovskih služb teh delovnih organizacij, sporočene v posebnih dopisih, so se glasile: v 44 % primerov zelo dobro, v 56 % primerov dobro, nihče slabo. Nekatere šole so s sodelovanjem zunanjih strokovnjakov, gospodarske zbornice in delovnih organizacij izdelale obširne elaborate o profilih prvostopenjskih inženirjev, na podlagi katerih potem izdelujejo svoje učne načrte in programe;

b) Da bi si bili na jasnem o povpraševanju po strokovnjakih določenega profila, so v pretekli dobi redno spremljali v dnevnikih »Delo« in »Večer« razpise delovnih mest za strokovnjake s prvostopenjsko visokošolsko izobrazbo. Tako je med 1. 1. in 17. 12. 1964 bilo razpisanih skupaj 482 delovnih mest izrecno za diplomirance VEKŠ, med 1. 10. 1964 in 1. 4. 1965 skupaj 220 delovnih mest za inženirje 1. stopnje, med 1. 1. in 31. 10. 1964 skupaj 285 delovnih mest za prvostopenjsko pravno izobrazbo. Aprila 1965 je bilo na voljo 677 delovnih mest za predmetne učitelje, 1030 za predmetne učitelje ali profesorje in 414 delovnih mest za profesorje. Razpisana je bila tudi vrsta učiteljskih mest za razredni pouk, za katera pa trenutno še niso izrecno zahtevali višje izobrazbe.

Poleg tega vzdržujejo zavodi stike s prakso tudi s tem, da v upravljanje zavoda (svet šole, njegove komisije in odbore) pritegujejo strokovnjake iz prakse, ki tako neposredno sodelujejo pri določanju učnih načrtov in programov ter uvajanju novih učnih metod. Prav tako pritegujejo kot pedagoške delavce (honorarne učitelje, asistence, laborante itd.) strokovnjake iz prakse. Študijsko prakso, nekatera predavanja in vaje organizirajo v podjetjih ter pri izvedbi le-teh neposredno sodelujejo strokovnjaki iz prakse. Nekateri zavodi se od časa do časa zanimajo na dekanatih fakultet, kako napredujejo njihovi diplomiranci na 2. stopnji. Poročilo rektorja o delu univerze za leto 1963/64 navaja, da je v študijskem letu 1963/64 redno napredovalo v 4. letnik 76,9 % absolventov višjih šol, ki so se leto pred tem vpisali v 3. letnik, da je pri študiju zaostalih za 1 leto 2,6 % in da je odpadlih ali opustilo študij 20,5 % absolventov

višjih šol. Po podatkih VTŠ Maribor je do 1. 6. 1965 94 % njenih diplomirancev, ki študirajo na 2. stopnji v Ljubljani kot redni študentje, redno napredovalo iz 3. v 4. letnik, 15 % pa je že diplomiralo ali pa oddalo diplomske naloge.

Res je, da na kakovost visokošolskega študija vpliva tudi ekstenzivni ali intenzivni razvoj.

II

Visokošolski študij se je v vseh povojnih letih *ekstenzivno* razvijal (število zavodov, študentov, učiteljev, diplomirancev in stroškov se je večalo v določenem sorazmerju). Mislim pa, da je količina tudi v tem primeru dala določeno kakovost, ki se kaže:

1. v znanju diplomirancev, ker menim, da se diplomiranelec iz leta 1964 po obsegu znanja in strokovni usposobljenosti razlikuje od tistega iz leta 1946. Diplomiranelec iz leta 1946 se je moral bolj prizadevati za svoje nadaljnje individualno izpopolnjevanje na delovnem mestu, kot pa se je treba današnjemu diplomirancu;

2. v številu diplomirancev, ki bodo zasedli ustrezna delovna mesta v praksi in zapolnili vrzeli, saj v večini delovnih organizacij primanjkuje kadra z višjo in visoko izobrazbo. Oglejmo si to trditev na primeru dveh visokošolskih zavodov s podobno usmeritvijo. Pri enem gre za višjo šolo, pri drugem pa za fakulteto. Za osnovo vzemimo vpis v štud. letu 1964/65 ter postavimo, da si noben zavod ne bo prizadeval, da bi omejil odpadanje študentov ali skrajšal čas študija. Po dveh letih bo rezultat glede števila diplomirancev naslednji:

	višja šola	1. stopnja fakultete
Vpis v 1. letnik 1964/65		
redni	250	190
izredni	850	170
skupaj	1100	360
Diplomiranci v letu 1966/67		
redni	26 % — 65	40 % — 76
izredni	12 % — 102	5 % — 8
skupaj	167	84

Stroški na diplomirance so v tem primeru skoraj enaki na eni in drugi šoli.

Ekstenzivni razvoj študija ni slovenska posebnost. Če upoštevamo število prebivalcev, ki so ob popisu 1961. leta bili stari nad 15 let in so danes potencialni kandidati za študij, pride v SR Sloveniji 1 fakulteta na 128.486 in 1 višja šola na 82.598 prebivalcev, v SR Hrvatski 1 fakulteta na 121.103 in 1 višja šola na 64.416 prebivalcev ter v Bosni in Hercegovini 1 fakulteta na 125.837 in 1 višja šola na 154.872 prebivalcev. Če pa upoštevamo vse prebivalce po popisu leta 1961, dobimo v Sloveniji 1 študenta na 115 prebivalcev. Zaradi možnosti sočasnega vpisa na več visokošolskih zavodov pa 1 študent v statistiki ne pomeni tudi 1 osebo ter je resnično stanje neugodnejše. Ob istem času pa je v ZDA prišel 1 študent na 36 prebivalcev (5.200.000 študentov na višjih in visokih šolah ter univerzah na 186,6 milijona prebivalcev).

Seveda je pa takšen razvoj šolstva pri popisu prebivalstva pokazal tudi določene kvalitativne rezultate. Število oseb z visoko in višjo izobrazbo na 1000 prebivalcev se je v Sloveniji povečalo od 5,35 v letu 1948 na 9,45 v letu 1961 ali za 76 %. Tempo povečanja je bil hitrejši v zveznem merilu (7,14 ozir. 89 % več) in drugih republikah (Hrvatska 8,44 oz. 74 %, Srbija 7,95 oz. 91 %, Črna gora 5,71 oz. 126 %, Makedonija 4,88 oz. 215 %, BiH 3,65 oz. 134 %) zaradi večjega zaostajanja v preteklosti. Pozitivni premiki se kažejo predvsem v industriji. Tako je na 1000 zaposlenih v industriji v Sloveniji bilo

	leta 1962	leta 1965
s srednjo izobrazbo	43	53
z višjo izobrazbo	3	4
z visoko izobrazbo	9	11

Vendar je kljub temu v industriji SRS ob koncu leta le 1 % delavcev imelo visoko izobrazbo, 0,4 % višjo izobrazbo in 5,3 % srednjo izobrazbo. Čeprav se kvalifikacijska struktura zaposlenih izboljšuje, se še vedno kaže neugodno razmerje med kadri z višjo in visokošolsko izobrazbo.

Kako smo si prizadevali, da bi na visokošolskih zavodih diplomirancev bilo vse več in da bi njihovo število čim hitreje naraščalo, kaže naslednja razpredelnica, s katero primerjamo triletno povprečje, ko so diplomirale prve povojne generacije študentov in novejše generacije:

povprečno letno diplomiralo	1950—52	1961—63	1962—64
filozofska fakulteta	52	125	—
ekonomska fakulteta	68	121	—
tehniške fakultete (FNT, FAGG, FE, FS)	145	428	37
pravna fakulteta	43	116	—
pedagoška akademija Maribor	—	—	37
višja ekonomsko komercialna šola	—	—	122
višja tehniška šola	—	—	62
višja pravna šola	—	—	40

(Op. pri višjih šolah so to šele prve generacije diplomirancev.)

Če bi analizirali število diplomirancev po posameznih letih, bi videli, da iz leta v leto niha. Število diplomirancev kakega letnika ni odvisno samo od vpisa v 1. letnik v ustreznem predhodnem obdobju, temveč tudi od sprememb v učnih načrtih in programih, v študijskem režimu, preskrbi z učbeniki in drugimi učnimi pripomočki, zahtevnosti pri izpitih, materialnih pogojih ipd. Vidne so spremembe v številu diplomirancev po letu 1960, ko se je začel sedanji reformni proces. Vidimo pa tudi določena sorazmerja med številom učiteljev in sodelavcev in številom diplomirancev. Če primerjamo število učiteljev in sodelavcev (stalnih in honorarnih) na dan 30. 9. 1959 in 15. 11. 1964, bomo videli, da se je na omenjenih fakultetah v tem času to število povečalo za 61 %, a povprečno letno število diplomirancev (na podlagi triletnega povprečja) se je povečalo v istem času za 50 % oziroma če upoštevamo še omenjene višje šole, se je število diplomirancev povečalo v omenjeni dobi za 100 %, a število pedagoškega osebja za 106 %. V teh primerjavah niso upoštevani diplomiranci 1. stopnje na fakultetah, ker le-ti v veliki večini nadaljujejo študij na 2. stopnji. Če bi jih upoštevali, bi se lahko zmotili, ker bi utegnili enega strokovnjaka šteti dvakrat, in sicer enkrat z višješolsko in drugič z visokošolsko izobrazbo. Za višje šole je značilno, da le majhen del diplomirancev nadaljuje študij na 2. stopnji. Zato sem v primerjavah domneval, da gre v prakso prav toliko diplomirancev 1. stopnje na fakulteti, kot jih nadaljuje študij na 2. stopnji iz višjih šol.

Poleg omenjenega kaže ekstenzivni razvoj visokega šolstva tudi primerjava števila diplomirancev na 1 učitelja oz. sodelavca:

	povprečno letno število					
	diplom. 1956—8	pedag. delav. 1959	diplom. na 1 ped. del.	diplom. 1961—3	pedag. delav. 1964	diplom. na 1 ped. del.
filozofska fak.	89	77	1,16	135	174	0,78
ekonomska fak.	30	38	0,79	121	63	1,92
tehn. fak. (omenjene)	343	325	1,06	428	474	0,90
pravna fakulteta	70	28	2,50	116	41	2,83
pedagoška akad. Mb.	—	—	—	37	70	0,53
višja ekonom. komerc. š.	—	—	—	122	36	3,39
višja tehniška šola	—	—	—	62	95	0,67
višja pravna šola	—	—	—	40	12	3,33

Ker se bo v letu 1964 povečano število pedagoškega osebja verjetno zrcalilo šele v povečanem številu diplomirancev v prihodnjih letih, lahko s tem pričakujemo intenziviranje razvoja. Če hočemo ocenjevati uspehe določene šole, ni dovolj, da primerjamo samo število diplomirancev po posameznih letih ali število diplomirancev in število učiteljev, temveč je treba upoštevati tudi razmere, v katerih so učitelji delali. Kljub ekstenzivnemu razvoju lahko utemeljim trditev o izboljšanju kakovosti dela s pomočjo primerjave števila vseh vpisanih rednih in izrednih študentov (v vse letnike) s številom vseh učiteljev in sodelavcev, kar nam kaže naslednje število študentov na 1 pedagoškega delavca:

	1959	1964
filozofska fakulteta	11	7
ekonomska fakulteta	19	13
tehniške fak. (FNT, FAGG, FE, FS)	11	8
pravna fakulteta	33	22
pedagoška akademija Mb.	—	9
višja ekonomsko komercialna šola	—	36
višja tehniška šola	—	17
višja pravna šola	—	23

Omenjena razpredelnica kaže, koliko so učitelji obremenjeni s pedagoškim delom. Delovna oziroma učna obveznost lahko vpliva na delovni uspeh in kakovost dela šole, vendar ni nujno, saj je uspeh rezultat ne samo formalnega števila opravljenih ur in študentov, temveč celotne učiteljeve in študentove prizadevnosti.

III

Kot za vse šole je tudi za visokošolske zavode značilno *odpadanje študentov*, ki se kaže v tem, da določeno število študentov šole nikoli ne dokonča. Na osnovnih in drugostopenjskih šolah je odpadanje razmeroma lahko izračunati (upoštevajoč tudi prehode z ene šole na drugo), ker dijaka, ki nima več možnosti za nadaljnji vpis, izpišejo oziroma je mogoče iz dejstva, da se dijak ne vpisuje več v višje razrede, sklepati, da je prenehal šolanje. Na visokošolskih zavodih pa še niso izdelali prave statistične metode, s katero bi na lahek način natanko dognali, koliko študentov odpade. Naše statistike ne spremljajo izpisanih študentov in tudi ne neaktivnih študentov, tj. takih, ki so le formalno vpisani in ne opravljajo izpitov. Stvar pa se še posebej zaplete, če upoštevamo, da število študentov, ki ga izkazujejo naše statistike, ne pomeni tudi enakega števila oseb, saj obstaja možnost sočasnega študija oziroma vpisovanja na več visokošolskih zavodih. Menim, da bi se odpadanje dalo vsaj približno natančno ugotoviti le na podlagi izračunanega povprečja, ki bi ga ugotovili iz dolgoletnega evidentiranja vpisov v 1. in 2. letnik, saj določeno število študentov ne odpade, temveč le podaljšuje študij ter se v višje letnike ne vpisuje redno, ampak nekaj semestrov pozneje. Kolikor dalj časa deluje ta ali oni zavod, toliko realnejši bodo ti rezultati. Te rezultate bi bilo potrebno primerjati z rezultati vpisa v 1. letnik in 2. letnik, in sicer za posamezne generacije študentov. Tako bi ugotovili, ali odpade zmeraj več ali zmeraj manj študentov.

Naslednja razredelnica nam kaže, kako različne rezultate dobimo, kako lahko različno sklepamo o odpadanju študentov. V razpredelnici je prikazan za fakultete vpis v 2. letnik v štud. letih 1962/63 in 1963/64, a za višje šole v letih 1963/64 in 1964/65. V prvih dveh stolpcih je prikazano, koliko so redni študentje redno napredovali iz 1. v 2. letnik (vsi podatki so za zimski semester), a v zadnjih dveh stolpcih je prikazano razmerje med rednimi študenti, vpisanimi v določenem letu v 2. in 1. letnik. (Glej tabelo na naslednji strani.)

Redno napredovanje študentov, kot se zrcali iz omenjene razpredelnice, je odvisno tudi od vpisnih pogojev, iz katerih je prav tako delno razvidna zahtevnost šol. Naši zavodi skušajo prisiliti študente, da bi sproti študirali. Zato zahtevajo za vpis v višji letnik vse ali pa veliko večino opravljenih izpitov iz prejšnjega letnika, hkrati pa uveljav-

	Redno napredovalo		Vpis v 2. letnik v % od vpisa v 1. letnik	
	1962/63 oz. 63/64	1963/64 oz. 64/65	1963/64	1964/65
filozofska fak.	30 %	36 %	44	43
ekonomska fakulteta	58 %	29 %	42	46
tehniške fak. (cit.)	50 %	42 %	51	51
pravna fakulteta	38 %	21 %	19	31
pedagoška akadem. Mb.	34 %	54 %	12	100
višja ekon. komerc. šola	62 %	49 %	59	44
višja tehniška šola	52 %	38 %	55	72
višja pravna šola	42 %	49 %	38	33

ljajo načela, ki veljajo na številnih tujih visokošolskih zavodih. Ostanek študentov, ki niso redno napredovali v 2. letnik, ne moremo šteti v celoti za odpadek, ampak moremo dober del šteti v skupino, ki je podaljšala študij. Število vpisanih v 2. letnik je odvisno tudi od trenutnih sprememb v učnih načrtih in študijskem režimu ter to, kakšen rezervoar kandidatov, ki podaljšujejo študij in si prizadevajo izpolniti vpisne pogoje za 2. letnik, ima posamezna šola.

Resnično odpadanje študentov, kot je razvidno iz prejšnje razpredelnice, se giblje v okviru približno 50 % študentov, ki se iz 1. letnika ne vpisujejo redno v 2. letnik. Ta odstotek je različen za redne in izredne študente. Kot sem že omenil, lahko med resnično odpadle študente štejemo poleg izpisanih tudi tiste, ki so le formalno vpisani, v resnici pa ne študirajo in ne opravljajo na šoli nobenih izpitov. Takih je okoli 20 % rednih študentov. Okoli 20–40 % rednih študentov pa študij podaljšuje. V tej skupini študentov je tudi določeno število takih, ki študija nikoli ne dokonča ter jih sčasoma tudi lahko štejemo med odpadle.

Višja ekonomsko komercialna šola v Mariboru, ki je doslej uspešno organizirala izredni študij ter dosegla uspehe tudi, kar zadeva število diplomirancev iz vrst izrednih študentov, je skušala ugotoviti, koliko študentov v resnici odpade. V svoji interni evidenci vodi kot neaktivne študente, torej take, ki ne študirajo, tiste študente starejših generacij, kateri že dve leti niso opravili nobenega izpita, in tiste študente zadnjih generacij, ki sploh še niso opravili

nobenega izpita. Ta analiza je pokazala, da od vpisanih študentov v 1. letnik lahko štejemo za neaktivne oziroma formalno vpisane:

redne študente	14—22 % (6 generacij) in
izredne študente	53—67 % iz prvih 3 generacij 32—37 % iz zadnjih 3 generacij.

Precejšen vzrok odpadanja rednih študentov je demokratičnost našega visokošolskega sistema, ki omogoča vpis v visokošolski zavod širokemu krogu zainteresiranih. Študente ne odbiramo pred vpisom, temveč šele med študijem. Posledice tega so:

- a) formalni in špekulativni vpisi zaradi pridobitve statusa študenta,
- b) le formalno sočasen študij,
- c) precenjevanje lastnih zmožnosti za študij.

Pri izrednih študentih se temu vzroku pridružujejo še neustrezna organizacija izrednega študija, nezadostna pomoč pri študiju (najsí bo šole, centra za izredni študij ali njihove delovne organizacije), nerazumevanje v delovni organizaciji za izredni študij, preobremenjenost z delom na delovnem mestu, razni osebni razlogi itd. VEKŠ je ugotovila, da si kljub razviti mreži centrov in sekcij za izredni študij (16) v letu 1964/65 z organiziranimi oblikami izrednega študija pomaga le okoli 35 % izrednih študentov, medtem ko samo individualno študira še vedno okoli 28 % izrednih študentov.

Kako formalen in špekulativen vpis vpliva na odpadanje študentov, kaže tudi analiza na filozofski fakulteti: od vseh vpisanih v jesenskem roku 1963/64 se jih v spomladanskem roku ni vpisalo 38 %, čeravno zato ni bilo nobenega izpitnega pogoja (Drago Seliger: Teorija in praksa št. 5, 1964).

Čeprav vplivata na odpadanje študentov tudi šola (z učnimi načrti in programi, učbeniki, učnimi metodami, študijskim režimom ipd.) in družba (z ustvarjanjem gmotnih možnosti, s kadrovske in štipendijske politiko) nam omenjena analiza kaže, da je pri tem le najpomembnejši študent. Brez prizadevnosti študenta tega odpadanja verjetno ne bo mogoče bistveno zmanjšati. Da bi imeli jasno sliko, bi verjetno kazalo, da bi z zakonskimi predpisi omogočili, da šole lahko avtomatično izpišejo neaktivne študente. Študij bo mogoče v prihodnje bolj intenzivirati z ukrepi proti

nadaljnemu podaljševanju študijske dobe. Ti ukrepi naj bi študente spodbujali, da bodo kar najhitreje diplomirali. Tako bo tudi hitreje naraščalo število diplomirancev in visokošolski študij postajal gospodarnejši. Podaljševanje študija se mi zdi eden izmed poglavitnih vzrokov za ekstenzivni razvoj visokošolskega študija.

IV

V naših statistikah ugotavljamo povprečno trajanje študija tako, da za vsako koledarsko leto posebej ugotavljamo število diplomirancev. Hkrati statistika tudi ugotavlja, koliko časa je preteklo od vpisa v 1. letnik do diplomiranja posameznega diplomirance. S primerjavo za posamezna leta ugotavljamo, ali se študij podaljšuje ali skrajšuje. Zato na povprečje posameznega leta ne vpliva število diplomirancev (odstotek odpadlih, odstotek tistih, ki bi že morali diplomirati, pa še niso), temveč predvsem delež »pridnih« v skupnem številu. Ker je prikaz odvisen od strukture diplomirancev posameznega leta, nam povprečno trajanje študija ne pokaže vedno prave slike študija na šoli. Iz njega se predvsem kažejo razne spremembe v učnih načrtih in programih (predvsem število predmetov in obseg snovi) in v študijskem režimu. Zrcalijo pa se v njem zlasti vpisni pogoji za posamezne semestre in vsi časovni zaostanki pri izpitih. Ti elementi, ki v prvi vrsti osvetljujejo profil določene šole, so se pri nas v vsem povojnem obdobju najbolj spreminjali.

Glede *podaljševanja študija* na višjih šolah in 1. stopnji fakultet še ne moremo ugotoviti zakonitosti, ker gre šele za dve do tri generacije študentov, od katerih so doslej diplomirali najprizadevnejši. Pri teh generacijah je študij na 1. stopnji fakultet trajal povprečno 2,13 do 3,31 leta, a na višjih šolah 2,21 do 3,71 leta pri rednih in izrednih študentih skupaj oziroma 2,12 do 3,32 leta pri rednih študentih in 2,32 do 4,07 leta pri izrednih študentih. Po daljšem opazovanju moremo ugotoviti, da je študij večine izrednih študentov, ki organizirano študirajo, za eno leto daljši kot pri rednih študentih, kar podaljšuje tudi povprečno študijsko dobo. Prav tako pri fakultetah kot pri višjih šolah je treba upoštevati (če primerjamo vpis v 1. letnik in število diplomirancev), da bi v prihodnjih letih diplomiralo še precej študentov, ki so s študijem zaostali in ga podaljšali za dve leti, tri leta in več. To pomeni, da ukrepi, ki jih šole izvajajo zaradi skrajšanja študijske dobe danes, še ne bodo v

prihodnjem študijskem letu pomenili skrajšanja povprečne študijske dobe, temveč bodo dali rezultate šele čez nekaj časa.

Menim, da traja študij na višjih šolah dlje kot na ustreznih fakultetah predvsem zaradi treh razlogov:

1. Večina študentov višjih šol se zaposli v praksi. Zato učni načrti in programi bolj poudarjajo specializacijo. Študentje morajo spričo tega med študijem opraviti več izpitov. Tudi po absolutoriju morajo napraviti več izpitov kot študentje na 1. stopnji podobne fakultete. Če pa morajo napraviti še diplomske naloge, se jim diploma zavleče.

2. Konjunktura v nekaterih strokah naravnost spodbuja absolvente in študente v zadnjem letniku, da se potem, ko so si pridobili že nekaj znanja, ki ga bodo s pridom uporabili v praksi, honorarno ali redno zaposlijo, preostale izpite pa opravljajo potem med zaposlitvijo. Dodatna obremenitev (služba) jim tako študij podaljša.

3. Študentje na 1. stopnji fakultete imajo navadno manj izpitov kot na ustrezni višji šoli. Že od začetka študija računajo s tem, da bodo takoj nadaljevali študij na 2. stopnji in se po končanem 4. semestru vpisali v 5. semester. Da pa bi zadostili vpisnim pogojem za 5. semester, torej da bi imeli opravljene izpite za 1. stopnjo in tako ne bi izgubili statusa študenta in ugodnosti, ki so s tem povezane (štipendija, odložitev vojnega roka, stanovanje v štud. domu ipd.), morajo hitreje delati izpite, da bi bila po možnosti vrzel med 4. in 5. semestrom kar najmanjša.

Res pa je, da se študij tako na 1. stopnji fakultet kot na višjih šolah podaljšuje. Hkrati pa se študij v zadnjih letih na 2. stopnji skrajšuje. Na univerzi v Ljubljani je v letu 1959 študij na 2. stopnji trajal povprečno 7,43 leta, a leta 1963 povprečno 6,32 leta. To skrajšanje gre na račun rednega študija, saj se je v tem času število diplomirancev iz vrst rednih študentov povečalo od 699 na 1116, a iz vrst izrednih študentov od 24 na 29. Očitno je, da so prizadevanja za intenziviranje visokošolskega študija bila uspešna predvsem tam, kjer so izhajala iz dolgoletnih izkušenj. Za 1. stopnjo oziroma višje šole, kjer imamo opraviti komaj s 3 oziroma 4 generacijami diplomirancev in kjer se kažejo šele prvi rezultati, pa je bila pretekla doba šele doba iskanja, preizkušanja ipd. Rezultati pa kažejo, da bo treba intenzivirati študij ravno na tem področju. Ena najpomembnejših nalog ne bo samo nadaljnje večanje absolut-

nega števila diplomirancev, temveč tudi skrajševanje študija. Menim, da v prihodnje na 1. stopnji ne bodo več toliko pomembne razne nove formalne rešitve kot nadaljnja reformna prizadevanja za vsebino in za nove metode študija. Izboljševati bo potrebno učne načrte in programe, učbenike, učne pripomočke ter učne metode in jih še bolj povezovati s prakso.

V

Na odpadanje študentov, podaljševanje študija in kakovost diplomirancev vpliva tudi sestava študentov. Število študentov brez formalne srednješolske izobrazbe ni pomembno. Tako se je vpisalo v štud. letu 1964/65 s sprejemnim izpitom, a brez formalne srednješolske izobrazbe v 1. letnik filozofske fakultete 1%, ekonomske fakultete 1%, tehniških fakultet 0,6%, pravne fakultete 2%, VEKŠ 1,9%, VTŠ 3,8% in VPS 4,5% študentov. Med njimi se najdejo nadarjeni in prizadevni posamezniki, ki z večjo voljo do študija, zrelostjo in izkušnjami iz prakse dosežejo večji uspeh pri študiju kot marsikateri redni študent s predpisano formalno poprejšnjo izobrazbo. Analiza na VTŠ je pokazala, da je bilo med generacijami rednih študentov, ki so doslej imele formalno možnost, da diplomirajo, 7% študentov s sprejemnimi izpiti, med diplomiranci pa je bilo 8,7% študentov s sprejemnimi izpiti. Študentje pa, ki svoje študijske možnosti precenjujejo, med študijem odpadejo.

Določena zahtevnost in *selektivnost* šol je razvidna tudi iz rezultatov sprejemnih izpitov. V letih 1963/64 oziroma 1964/65 je na omenjenih fakultetah opravilo sprejemne izpite 17 do 27% prijavljenih kandidatov, a na omenjenih višjih šolah 13 do 23% prijavljenih kandidatov. Pri sprejemnih izpiti gre res za pravilno in pravično selekcijo in zato, koliko je sprejemni izpit iz 3 ali 4 predmetov lahko ustrezen nadomestek za 30 in več srednješolskih predmetov. Poleg tega pa vemo, da se precej študentov vpiše brez sprejemnega izpita, ker imajo formalno predpisano predizobrazbo, v resnici pa pozneje visokošolskega študija ne zmorejo. Kje bi naj torej bila šola bolj selektivna: ali ob sprejemu študentov na šolo ali med študijem? Bolj sem vnet za drugo rešitev, ki je pri nas tudi zdaj v veljavi. Ne ogrevam se za razne metode izbiranja kandidatov za visokošolski študij, metode, ki jih nismo praktično preizkusili. Selektivnost

med študijem je nekoliko dražja, je pa tudi bolj demokratična, ker zavrača subjektivne vplive ob nastopu visokošolskega študija. Hkrati pa zagotavlja vsem enake študijske možnosti. Ne ogrevam se za »*numerus clausus*«, zoper katerega govori tudi 33. člen našega zakona o visokem šolstvu.

VI

Težko je ugotavljati *gospodarnost študija*. Na stroške zavodov vpliva vrsta činiteljev, med drugimi:

— ali gre že za šolo s tradicijami ali pa za šolo v razvoju, iz katere je prišlo šele nekaj generacij diplomirancev ter je treba t. im. ustanovitvene stroške razporediti na manj diplomirancev. Gre torej za začetni start;

— osnovna sredstva in njih vzdrževanje ter opremljenost šole, število šolskega osebja, učni načrti in učne metode;

— ali se podaljševanje študija stopnjuje ali krajša, ali odpade več ali manj študentov;

— na podlagi kakšnih meril je šola dobila sredstva za svojo dejavnost itd.

Če torej hočemo ugotoviti, koliko stane družbo en diplomiranec, moramo vedeti, da nam zgolj primerjava med številom diplomirancev v določenem letu in med porabljenimi sredstvi za osnovno dejavnost šole v istem letu ne da prave slike. Gospodarnost študija je še posebej težko izračunati, če upoštevamo splošno naraščanje cen. Zelo težko more kdo, ki ni iz šole, ugotoviti, koliko stroški šole naraščajo le zaradi večjih cen na tržišču in osebnih dohodkov v tej zvezi, kar ni v celoti odvisno od šole, koliko pa zaradi izboljšanja učnih metod in s tem tudi večjega znanja diplomirancev in koliko zaradi naraščajočega števila študentov in diplomirancev. Delno je to mogoče primerjati le med istovrstnimi šolami.

Za visokošolske zavode je značilno, da prevladujejo fiksni stroški, ki niso odvisni od števila študentov in diplomirancev (večina osebnih dohodkov za učno osebje, administrativno osebje, tehnično osebje, večina režijskih stroškov in funkcionalnih izdatkov). Ti stroški morajo biti takšni, da ne trpi delo šole. Odpadanje študentov in podaljševanje študija vpliva na višino stroškov za diplomirance in na gospodarnost poslovanja. Naravo dela in višino fiksnih stroškov ter odpadanje študentov je upošteval tudi republiški šolski sklad v svojih novih merilih ter šolam namenil posebej za enega rednega ali izrednega študenta (vpisanega,

torej z izpolnjenimi vpisnimi pogoji) skupaj 17.500 din ter za vsakega diplomiranca po 20.000 din. Omenjeni izdatek sklada je enkratno za študente, ki se vpišejo na šolo le formalno v prvi semester. Število rednih študentov pa vpliva predvsem še na višino osebnih dohodkov za asistente (po 500 din za uro vaj). Vendar so v celotni strukturi sredstev za osnovno dejavnost šol redni in izredni študentje udeleženi le s 7 do 18%. Ti zneski, kolikor se nanašajo na študente, ki se le formalno vpisujejo, pomenijo za šole določene notranje rezerve, ki jih šole večinoma namenijo za funkcionalne izdatke.

Res je, da danes celoten sistem dohodka sili šole h gospodarjenju, k zmanjševanju stroškov na diplomiranca, kolikor je to seveda odvisno od nje. To pa je danes možno le, če je diplomirancev zmeraj več. Gospodarnost študija bomo torej lahko ugotavljali le, če bo v prihodnje diplomiralo procentualno več študentov, kot pa bodo procentualno naraščali stroški za enega diplomiranca, upoštevajoč pri tem tudi nujno naraščanje stroškov. V nasprotnem primeru bomo lahko še naprej govorili o ekstenzivnem razvoju. To nam kaže naslednji račun, za podlago katerega sem vzel letno povprečje diplomirancev, izračunano za zadnja tri leta, in sredstva, ki so bila dana šolam za osnovno dejavnost v letih 1963 in 1965:

	povprečno diplomir. 1963	višina strošk. na 1 diplomir. 1965	povečanje sredstev 1965 : 1963	najmanjše gospodarno število diplomir. 1965
filozofska fakulteta	125	2,055.062	100 %	167
ekonomska fakulteta	121	985.835	67 %	135
tehniške fakultete	428	2,411.332	70 %	486
pravna fakulteta	116	732.948	81 %	140
pedag. akad. Mb.	37	1,688.350	184 %	70
viš. ekon. komerc. š.	122	695.656	38 %	112
višja tehniška š.	62	2,163.774	47 %	61
višja pravna šola	40	583.625	44 %	38

Pri izračunavanju podatkov za zadnji stolpec razpredelnice je bilo predvideno splošno zvišanje vseh stroškov v letu 1965: 1963 za 50%. Če bo to zvišanje večje, je gospodarno število diplomirancev v zadnjem stolpcu manjše oziroma narobe. Vprašanje je, kako ugotavljati gospodarnost. Če jo ugotavlja vsaka šola za sebe, se ji ni treba dosti prizadevati, da jo doseže. Razen filozofske in pravne fakultete

ter pedagoške akademije Maribor, so vse šole že v nekaterih prejšnjih letih imele večje število diplomirancev, kot je izkazano v zadnjem stolpcu. Kako neprimerljivi so rezultati med posameznimi šolami, nam pa pokaže višina stroškov na 1 diplomiranca. Temeljno vprašanje je, glede na zgoraj prikazan različen start, kolika je realna višina stroškov za 1 diplomiranca za posamezno šolo. Verjetno bodo posamezni zavodi s podrobnejšo analizo svojih stroškov lahko odkrili še kakšne rezerve, ki jim bodo omogočile gospodarnejše poslovanje.

Vpliv izrednih študentov na gospodarnost šole je minimalen. Če bi se vsako leto vpisalo v 1. letnik 500 izrednih študentov in bi jih od teh diplomiralo na 1. stopnji 40 %, a na drugi stopnji 30 % (kar bi vsekakor bil velik uspeh glede na sedanje stanje), bi odpadlo na 1 diplomiranca na 1. stopnji po 90.625 din a na 2. stopnji po 153.333 din po novih merilih republiškega sklada za šolstvo. Če bi pa napredovalo in diplomiralo manj izrednih študentov, bi tudi šola dobila manj sredstev, saj dobi za tiste študente, ki odpadejo že v 1. letniku, samo enkrat 17.500 din in nič več za poznejše letnike. Zneski, naloženi za tiste izredne študente, ki odpadejo, so za dajalca sredstev navidezno negospodarno naloženi, vendar ni nujno, da jih je šola tudi negospodarno porabila. V teh zneskih ima šola le majhne skrite rezerve, ki pa jih lahko koristno uporabi za izboljšanje poslovanja. Če se pa večja število diplomirancev iz vrst izrednih študentov, se bo njihov pozitiven vpliv na gospodarnost poslovanja šole bolj uveljavil.

Iz tega prikaza sem lahko odmisлил tudi druga sredstva, ki jih družba vložil v izredni študij (morebitne šolnine, stroške za inštrukcije, učbenike, izredne dopuste, potne stroške itd.), ker nisem upošteval tudi drugih stroškov družbe za redne študente (študentske štipendije, učbeniki, študentski domovi, krediti itd.).

V tem sestavku sem želel z nekaterimi zgledi pokazati, kako kakovost in gospodarnost študija zahtevata vsestransko analizo in obravnavo. Reformno obdobje 1959—1964 je bilo več ali manj obdobje eksperimentiranja, iskanja nove vsebine in metod dela šol, obdobje »eksplozije visokošolskega izobraževanja«, kot imenujejo nekateri sedanji proces, ki ni specifičen samo za nas. Lahko ugotovimo, da so doseženi določeni rezultati in uspehi, s katerimi pa še ne moremo biti v celoti zadovoljni. V prihodnjem obdobju bo treba

v okviru posameznih zavodov poiskati t.im. notranje rezerve, od katerih je neposredno odvisna kakovost in ekonomičnost poslovanja ter razen delovanja posameznih zavodov izboljšati tudi celotno mrežo visokošolskih zavodov.

VIRI:

Statistički godišnjak SFRJ 1964.

Mesečni statistični pregled SR Slovenije.

Zavod za statistiko SRS — Služatelji višjih in visokih šol.

Rektorjevo poročilo o delu univerze v Ljubljani za l. 1960/61, 1961/62, 1962/63 in 1963/64.

Poročilo za 2. volilno skupščino združenja visokošolskih zavodov v Mariboru junija 1965.

Študija Milojke Virant-Zajšek: Otroci in mladina v SRS iz decembra 1964.

Študija dr. Živka Sifererja: Prebivalstvo z visoko in višjo izobrazbo 1948—1961 iz dec. 1962.

Podatki iz arhivov posameznih šol.

VINKO MLAKAR

Stanovanje in ekonomski razvoj

(Ob gospodarski in stanovanjski reformi)

Stanovanje je na eni strani osnovni faktor osebnega standarda, na drugi strani pa je prek regionalno racionalne urbanizacije prostora eden izmed osnovnih faktorjev individualne in družbene produktivnosti dela.

Življenjska doba stanovanja presega življenjsko dobo ene generacije, zato ena sama generacija ne more in ne sme obravnavati stanovanja neodgovorno glede na potrebe prihodnjih generacij.

Stanovanje je osnovni tehnični, sociološki pogoj vsake urbanizacije. Urbanizacija pa je očitno povezana z ekonomskim razvojem, ki mu mora skladno slediti, ne sme zaostajati, ne sme pa tudi prehitevati ekonomskega razvoja.¹

»In — vendar ne poznamo še natančno odnosov, ki obstajajo med mesti, stopnjo urbanizacije in ekonomskim razvojem. Specialisti različnih disciplin proučujejo mesta: geografi, sociologi, ekologi, politiki, arhitekti, inženirji in urbanisti, toda zelo malo — ekonomisti.« Tako ugotavljamo v enem izmed poročil UNESCO.² Iz tega izhaja, da se tudi

¹ Poročilo skupine ekspertov za stanovanjski in urbani razvoj, ekonomska in socialna komisija OZN, z dne 16. 3. 1962.

² Po prof. Godlunda se je v razdobju 1950—1960 urbana površina na prebivalca na Švedskem vsako leto povečala za okoli 3,25 %, v istem razdobju pa se je tudi družbeni produkt vsako leto povečal za isti odstotek. Po dolgoročnem gospodarskem planu za obdobje 1960—1980 naj bi se na Švedskem družbeni proizvod vsako leto povečal za 4 %, urbano prebivalstvo pa za 1,25 %. (International conference of the international federation for housing and planning »Growing space needs in the urbanized region«, 1965 — Örebro — Švedska.)

na področju stanovanja ekonomisti oglašajo bolj poredkoma in je to dokaj značilno tudi za naše razmere. To poudarjamo že v uvodu zato, ker menimo, da zahteva področje stanovanja vrsto znanstvenih in drugih raziskav že zaradi enega samega finančnega vzroka: visoka vrednost stanovanjskih investicij, ki gre v Jugoslaviji v stotine milijard.

Tako kot je stanovanje na eni strani osnovna eksistenčna nujnost za človeka, temeljni pogoj za njegovo normalno reprodukcijo, tako je na drugi strani osnovna ekonomska nujnost, pogoj realne razširjene reprodukcije. Stanovanje je pravzaprav *eno izmed osnovnih meril za kvaliteto in kvantiteto osebnega standarda, obenem pa tudi za osebno in družbeno produktivnost dela*. Zato je stanovanje tudi ekonomski in sociološki problem vsake delovne organizacije, vsake občine in širše regionalne družbene skupnosti. Funkcionalna povezanost med razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda in razširjeno reprodukcijo na področju proizvodnje je tako močna, da si na določeni stopnji ekonomskega razvoja ne moremo zamišljati nadaljnjega družbenega napredka brez urejenega stanovanjskega vprašanja.

Dolgoročnost stanovanjske potrošnje, stanovanja, ki normalno rabi dvema, trem in več delovnim generacijam, zastavlja vsaki družbi vprašanje, kako družbenoekonomsko pravilno razporediti investicijske in druge stroške stanovanjske graditve med omenjene delovne generacije. Vsaka generacija je tako že vnaprej, anticipirano, obremenjena za določeno investicijsko vrednost stanovanja, ki bo rabilo prihodnji generaciji, nova generacija pa spet za stanovanja, ki bodo rabila naslednji generaciji, itd. Zato se postavlja kot družbena nujnost kontinuiteta stanovanjske graditve v določenem demografskem smislu.

Gospodarska reforma bo povzročila vrsto premikov med delovnimi organizacijami iste panoge tako glede delovne sile kakor tudi glede produkcijskih sredstev. Celo celotne gospodarske panoge bodo prišle zdaj na rešeto glede nadaljnje potrebe njihovega obstoja (glej: A. Bajt »Odgovornost za uspeh reforme« — »Delo«, 8. avgusta 1965). To pomeni, da bodo nekatera urbana središča, ki so nastala ravno zaradi razvoja določenih gospodarskih organizacij in panog, postala tudi družbeno-ekonomsko nepotrebna. Vendar pa smo v ta urbana središča vložili visoka nacionalna sredstva za stanovanja in za ta potrebne urbane naprave. Laže je dislocirati industrijske in druge poslovne objekte v druga, prostorsko tudi zelo oddaljena središča kot pa stanovanjske stavbe. Seveda je tudi prebivalstvo težko v krat-

kem obdobju preseliti iz kakršnih koli razlogov, s kakršnimi koli ekonomskimi ukrepi iz enega urbanega središča v drugo brez hujših političnih pretresljajev. Element »čas« igra v človekovi zavesti veliko vlogo!

Premalo razvite terciarne dejavnosti v našem gospodarstvu povzročajo, da se prazni že dosežena visoka produktivnost dela proizvodnih panog. Premiki v odnosih med gospodarskimi panogami bodo povzročili povečan pritisk odvečno zaposlenih iz proizvodnih panog v terciarne³ gospodarske dejavnosti, kar je vsekakor zaželeno; vendar pa si ni mogoče zamisliti racionalnih in produktivnih delovnih organizacij na področju terciarnih dejavnosti brez ustreznega množičnega potrošnika, to je brez urbane aglomeracije. Oboje pa je iluzorno, če se ne bo hkrati večala produktivnost dela, s tem pa osebna potrošnja v narodnem dohodku in narodni dohodek sam.

Zato pričakujemo, da bomo v uresničevanju ciljev gospodarske reforme v prihodnjih letih postopoma razreševali navidezno protislovje; na eni strani se bo zniževala že obstoječa stopnja urbanizacije zaradi likvidacije gospodar-

³ Struktura zaposlenih glede na primarno, sekundarno in terciarno dejavnost je dokaj tesno povezana z višino narodnega dohodka na prebivalca. Čim višji je narodni dohodek na prebivalca, tem višji je delež terciarnih dejavnosti. Isto velja tudi glede stopnje urbanizacije. Čim višji je narodni dohodek na prebivalca, tem višja je praviloma stopnja urbanizacije. Iz različnih virov (predvsem: Simon Kuznets v »Consumption, Industrialization and Urbanization« — referat na konferenci v Chicagu 22. do 25. septembra 1960, in študija ekonomskega inštituta SR Slovenije »Metodologija ugotavljanja razvojnih možnosti regije v okviru širše skupnosti — druga knjiga«) smo sestavili tale pregled:

SKUPINE DRŽAV	I.	II.	III.	IV.
Narodni dohodek per capita (v dolarjih)	1000	550	250	100
Delež prebivalstva v mestih				
z več kot 20.000 prebivalcev (v %)	47,4	35,9	27,9	12,4
Delež zaposlenih v terciarnih dejavnostih	48	34	23	10

Slovenija je imela tako 1964. leta 25,8 % zaposlenih v terciarnih dejavnostih pri narodnem dohodku ca. 700 dolarjev na prebivalca, Avstrija 1961. leta 34 % zaposlenih v terciarnih dejavnostih pri narodnem dohodku 774 dolarjev na prebivalca, Italija pa je imela leta 1959 pri narodnem dohodku 622 dolarjev na prebivalca (leto 1962) 35 % zaposlenih v terciarnih dejavnostih. V Sloveniji imamo v mestih z več kot 20.000 prebivalci le ca. 15 % vsega prebivalstva, v terciarnih dejavnostih pa le ca. 26 % vsega zaposlenega prebivalstva. Glede na višino narodnega dohodka per capita bi morala biti v Sloveniji stopnja urbanizacije, upoštevajoč omenjena mesta, okoli 35–36 %, stopnja zaposlenih v terciarnih dejavnostih pa ca. 34 %. To pomeni, da bi se moralo prebivalstvo v teh mestih zvišati za ca. 350.000 prebivalcev, število zaposlenih v terciarnih dejavnostih pa za ca. 70.000 zaposlenih. To so vsekakor veliki družbeni premiki, ki jih tudi pričakujemo v zvezi z realizacijo gospodarske in stanovanjske reforme. (Številke so le orientacijske in jih je treba razumeti v tem smislu; vendar pa se približujejo dejanskem stanju.)

skih organizacij pa tudi celih panog, ki v mednarodni delitvi dela ne bodo konkurenčne na drugi strani pa se bo nujno povečala urbanizacija zaradi tega, ker se bodo morale razviti terciarne dejavnosti in s tem povečati družbena produktivnost in osebna potrošnja.

Stanovanjska reforma je v tem smislu eden izmed osnovnih pogojev, da bomo pozitivno razreševali omenjeno protislovje, kolikor bo pač stanovanjsko gospodarstvo funkcionalno sledilo ekonomskim gibanjem. Zato je z družbenega in ekonomskega vidika čedalje nujnejše dolgoročno projektiranje, programiranje ekonomskega in družbenega razvoja v prostoru, to je potreba po regionalnem planiranju in spremljanju regionalnega gospodarskega razvoja, urbanizacije in razvoja ruralnih področij v prostorski sinhronizaciji ekonomske strukture z infra in superstrukturo. Razreševanje protislovja med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi, med individualno in društveno rentabilnostjo postaja eno izmed osnovnih dinamičnih silnic pospešenega gospodarskega razvoja regije.

Stanovanje je tudi pglavitni pogoj za boljše zdravje prihodnje delovne generacije. Namenoma smo omenili le prihodnjo delovno generacijo, čeprav vplivajo slabe stanovanjske razmere tudi na zdravstveno stanje in s tem produktivno zmogljivost sedanje generacije. Zaskrbljujoče je, da imamo v ljubljanskih občinah 30% do 40%, pa tudi do 80% rahitičnih in slabokrvnih dojenčkov. Po nekaterih empiričnih raziskavah je tuberkuloza močno odvisna od stanovanjskih razmer.

Stanovanje — urbanizacija — gospodarski razvoj

Mestni in pretežno mestni stanovanjski fond je zajemal leta 1964 ca. 40% vsega stanovanjskega fonda, najemni stanovanjski fond pa ca. 36% in sicer pri 67,1% nekmečkega prebivalstva in 32,9% mestnega prebivalstva. Tako živi vsaj 34% nekmečkega prebivalstva v agrarnih in mešanih naseljih, ki zajemajo ca. 60% stanovanjskega fonda Slovenije. Ruralni, ruralno-urbani stanovanjski fond postaja v svetu čedalje bolj predmet posebnega proučevanja in pozornosti. Tudi v naših razmerah postaja ta fond čedalje bolj pomemben, prav posebno glede na pričakovane učinke gospodarske reforme, glede na potrebo urbanizacije vasi itd. Po ugotovitvah prof. dr. D. Vogelnika je sedanja stopnja urbanizacije v Sloveniji prenizka, trend razvoja do leta 2001 pa kaže tudi prenizko krivuljo. Okoli leta 2000 bi morali v

Sloveniji imeti najmanj 80% nekmečkega prebivalstva in temu ustrezni odstotek urbanizacije bi moral biti vsaj 60% (prof. dr. Vogelnik).⁴

Investicije v stanovanja lahko štejemo hkrati med demografske in ekonomske investicije, pač glede na stopnjo večanja urbanizacije. Z vidika večanja števila prebivalstva v državi mora biti stopnja rasti stanovanjske graditve enaka stopnji povečevanja naravnega prirasta in salda emigracije in imigracije v državo. V tem smislu pomeni stanovanjska graditev demografsko investicijo.

Z vidika ekonomskih investicij pa so stanovanjske investicije predvsem urbanega značaja, ker se v državi akumulirajo prostorsko na tistih območjih, ki se gospodarsko hitreje razvijajo. V Sloveniji gradimo zadosti stanovanj glede na to, kako se večja število prebivalstva, in tudi glede na notranje strukturne spremembe v obsegu in strukturi družine. V mestnih in pretežno mestnih naseljih gradimo v Sloveniji nad 80% vseh stanovanj in vendar bistveno ne zmanjšujemo stanovanjskega primanjkljaja. Hitra reprodukcija urbanskega prebivalstva terja razširjeno reprodukcijo urbanskega stanovanjskega fonda. Značilno je, da je ves prirast prebivalstva v razdobju 1953—1961 absorbiran z urbanskim prirastom prebivalstva. V tem razdobju se je število prebivalstva v Sloveniji povečalo na leto povprečno za 9995 prebivalcev, prebivalstvo naselij z več kot 2000 prebivalci pa povprečno na leto za 10.118 prebivalcev. To pomeni, da so mestna naselja vsrkala ne samo ves prirast celotne Slovenije, temveč so se v mesta priseljevali v večji meri prebivalci tudi iz naselij z manj kot 2000 prebivalci. V mestih opažamo, da je skoraj praviloma prirast priseljenih prebivalcev za 100—200% višji od naravnega prirasta mestnega prebivalstva. Privlačnost urbanih središč je zelo močna in stanovanjska graditev komaj dohaja to priseljevanje. V Sloveniji gradimo zadnja leta od 2 do 2,3% novih stanovanj v primerjavi s celotnim stanovanjskim fondom Slovenije in 3,8 do 4% v primerjavi s stanovanjskim fondom v mestih in mestnih naseljih. Pri tem pa bi morala stanovanjska graditev kriti v višini ca. 1% stanovanjskega fonda

⁴ Leta 1960 je bila na Švedskem stopnja urbanizacije 75-odstotna, pričakujejo pa, da se bo do leta 1975 povzpela na 85%. Vendar pa obsega v redko naseljeni Švedski popolnoma urbanizirana površina le 0,7% površine vse dežele. V Sloveniji obsega popolnoma urbanizirana površina ca. 1—2% vse površine pri 32,9 odstotni stopnji urbanizacije. (»Growing space needs in the urbanized region« — International conference of the International Federation for Housing and Planning — Örebro — Švedska 1965.)

potrebe amortizacije (v Sloveniji smo v zadnjih letih porabili na leto le od 0,2 do 0,3% stanovanjskega fonda). To pomeni, da je ca. 46% novih stanovanj v Sloveniji namenjenih za enostavno reprodukcijo stanovanjskega fonda (ca. 4400 stanovanj), 56% novih stanovanj pa je namenjenih za prirast prebivalstva, za spremembe v obsegu gospodinjstev in za kritje stanovanjskega primanjkljaja (ca. 5300 stanovanj). V mestih in mestnih naseljih pa je treba s 30% novih stanovanj kriti potrebe amortizacije stanovanjskega fonda (to je 1% stanovanjskega fonda, kar pomeni ca. 1800 stanovanj konec leta 1964). Ostalih 70% novih stanovanj v mestih in mestnih naseljih pa krije potrebe naravnega prirasta in prirasta priseljencev v mesta, zmanjšuje primanjkljaj itd. Čeprav gradimo v mestih veliko več stanovanj na 1000 prebivalcev (v Ljubljani npr. 13 stanovanj na 1000 prebivalcev konec l. 1963), pa stanovanjska graditev v dosedanjih gospodarskih razmerah še vedno ni zadostovala. Nizka produktivnost je lahko tudi vzrok stanovanjske stiske v mestih, ker je ta lahko le posledica prevelikega števila zaposlenih v primerjavi z narodnim dohodkom in kapacitetami v mestih. Regionalne razlike so velike.

Intenzivna stanovanjska graditev spodbuja razvoj številnih sorodnih industrij, širi s tem trg, kar je eden poglavitnih pogojev za hitri gospodarski razvoj. To velja predvsem za srednje in zelo razvite države. Stanovanje je trajna potrošna dobrina dolgoročnega značaja, je fiksni fond v potrošnem procesu, ki je mnogo daljši kot katerikoli drug proizvodni proces. Stanovanja so zelo draga in na desetine let preteče, preden so plačana in amortizirana. Stanovanje je v naših razmerah tudi blago, ki ga prodajamo, kupujemo in pri katerem bi moral delovati v čim večji meri zakon vrednosti. Vendar je stanovanje kot blago zelo specifično in različno od drugega blaga. Značilno za stanovanje je njegova majhna mobilnost, to je vezanost na dan teritorij in v zvezi s tem majhna možnost za mednarodno menjavo, kar tudi zožuje stanovanjski trg, serijsko proizvodnjo in s tem možnost pocenitve stanovanjske graditve.

Stanovanje in živiljenjski standard

Stanovanjske investicije zajemajo večino urbanskih investicij, med katere štejejo poleg stanovanj še komunalo in oskrbo naselij oziroma mesta. Stanovanjske investicije zajemajo v urbanih investicijah 50% in več; po nekaterih podatkih ekonomsko-socialnega sveta OZN znašajo vse in-

vesticije, ki služijo direktno ali indirektno urbanemu prebivalstvu, toliko kot stanovanjske investicije same.⁵ Po nekaterih ocenah v Angliji pride na stanovanjske investicije v bruto investicijah mesta z 80.000 prebivalci 45%, na javne službe, ulice, kanalizacijo itd. 20%, drugo zajame industrija, trgovina in javna poslopja, všteti šole. Po nekaterih drugih ocenah je treba potrošiti za vsakih 1000 dolarjev, porabljenih za stanovanjsko stavbo, še 300 dolarjev za socialne službe in 250 dolarjev za ceste in druge storitve. Velikost mesta precej vpliva na višino stanovanjskih in urbanih investicij v celoti in na 1 prebivalca. Zato je potrebna pri prostorsko-regionalni razporeditvi stanovanjskih investicij, ki bodo pozneje tvorile ustrezne stanarine, velika ekonomska natančnost, če hočemo, da bodo stanovanjske investicije čimbolj racionalne glede na urbane in proizvodne investicije ter ustrezne stroške amortizacije in vzdrževanja.

V poročilih OZN o socialnem položaju v svetu⁵ trdijo, da morajo v tistih državah, kjer je razmerje med povprečno ceno stanovanja in povprečnim letnim osebnim dohodkom zaposlenega delavca 10 : 1, mobilizirati praktično vse investicijske vire, da bi sezidali na leto 10 stanovanj na 1000 prebivalcev. Razmerje med ceno stanovanja in dohodkom prebivalca je odločilen faktor vse stanovanjske politike v razvitih in nerazvitih državah. Medtem ko je v svetu razmerje med ceno stanovanja in povprečnim osebnim letnim dohodkom ca. 4 : 1, pa je to razmerje v Jugoslaviji in Sloveniji skoraj vsa leta konstantno, in sicer 10 : 1.⁶ Glej opombo na naslednji strani.

Stanovanjska graditev na 1000 prebivalcev je v Jugoslaviji in v Sloveniji ca. 5,8 do 6 stanovanj na 1000 prebivalcev. Delež stanovanjskih investicij v narodnem dohodku pa se giblje v Sloveniji in Jugoslaviji okoli 7,6%.

Kljub razmeroma visokim investicijam za zidavo stanovanj, pa le-ta zadnja leta stagnira. V fizičnem obsegu se je zidava stanovanj na leto povečala za 8%, v vrednostnem obsegu pa za 25%. To razmerje kaže, kako zelo je bil razvrednoten stanovanjski dinar. Kljub vsem naporom pa je ostalo razmerje med povprečno ceno stanovanja in povprečnim letnim osebnim dohodkom skoraj nespremenjeno; 1 m² neto stanovanjske površine velja še vedno 2 do 3 delavske mesečne plače (v svetu eno plačo, pa tudi manj) in stanovanjski primanjkljaj se prav nič ne zmanjšuje (v Sloveniji

⁵ Glej poročilo o socialnem položaju v svetu I. 1965 — OZN — New York.

računamo, da je stanovanjski primanjkljaj ca. 25% vsega stanovanjskega fonda v mestih oziroma 50%, če k temu prištejemo še potencialni stanovanjski primanjkljaj, ki izvira iz visoke stopnje dnevne migracije, iz nizkega deleža poročenih dvojic oziroma visokega deleža samcev v vsem prebivalstvu itd.).

Sistem stanovanjskega gospodarstva v luči stanovanjske reforme

Dosedanji sistem oblikovanja stanarin za stanovanja ustvarja razliko v realnih dohodkih zaposlenih in neugodno vpliva na prilagajanje stanovanjske graditve, kar se tiče vrste in opremljenosti stanovanj, kupne moči in potreb prebivalstva. Stanarina naj bi prevzela tudi vlogo razširjene reprodukcije v stanovanjskem gospodarstvu in s tem dobila ustrezno mesto v osebnih dohodkih in v strukturi potrošnje. Tako naj bi krila: 1. stroške upravljanja in vzdrževanja stanovanj; 2. sredstva za enostavno reprodukcijo stanovanjskega fonda, 3. sredstva za razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda. Pri tem pa bodo morale biti stanarine odvisne od vrednosti stanovanja, od njegove kategorije, položaja in opreme. Na podlagi teh osnovnih postavk

6 Iz študije ekonomskega inštituta SRS »Komparativna analiza gradbenih stroškov med leti 1938—1955 in 1966« razberemo:

Primerjava gradbenih stroškov in letnih zaslužkov na prebivalca v razdobju 1955—1956.

Država	Uporabna stanovanjska površina m ²	Valuta	Stroški graditve	Letni zaslužek delavca	Kvocijent strošek plače
Avstrija	55	šiling	100.000	25.400	4,3
Francija	56	stari fr.	2.000.000	411.000	4,9
Italija	80	lit	2.500.000	514.000	4,9
Svedska	65	šv. kr.	59.000	11.500	3,4
Zah. Nemčija	57	n. marke	20.000	5.435	3,7
Poljska	48	zlot	59.700	14.772	6,3
Jugoslavija	59	din	2.745.000	254.088	10,8

Stanje v l. 1963 torej (avtor):

Avstrija	55	šiling	145.000	30.900	5,9
Italija	80	lit	3.550.000	720.000	4,9
Jugoslavija	59	din	5.310.000	500.000	10,6
Slovenija 1964	59	din	5.900.000	672.000	8,9

Ti podatki so le orientacijska osnova in jih je treba upoštevati le s pridržkom, ker so npr. pri nas osebni dohodki nižji zaradi večje splošne potrošnje, ki ima značaj osebnih dohodkov itd.

bo stanarina postopoma glavni vir financiranja stanovanjske graditve, poleg sredstev, ki se bodo oblikovala z bančnim in kreditnim mehanizmom, sredstev občanov in delovnih organizacij ter družbenopolitičnih skupnosti kakor tudi sredstev gospodarskih in negospodarskih investicij za nove objekte.

Revalorizacija najemnih stanovanj

Namen revalorizacije stanovanj družbenega in zasebnega sektorja, ki se oddajajo v najem, je le izravnati pogoje stanarin stanovalcev v stanovanjih, zgrajenih do leta 1964, z ravniyo gradbenih cen v decembru 1964. V povprečju naj bi se stanarine za stanovanja zaradi tega zvišale za stanovanja, zgrajena do leta 1964, največ 2,1-krat. Najbolj se zvišujejo stanarine v stanovanjskem fondu, zgrajenem do leta 1960 (točkovana stanovanja), nato pa se postopoma znižujejo, tako da se približujejo ravni stanarin v letu 1964. Revalorizacija bo tako prizadela ca. 80% stanovalcev v najemnem stanovanjskem fondu in bo že sedaj pomenila problem za marsikateri družinski proračun, čeprav v tej stanarini niso všteta sredstva za razširjeno reprodukcijo, torej še ni ekonomska.

Problem je namreč v tem, da je dosedanja stanarina pojem osebnega standarda mnogih stanovalcev. Že samo revalorizacija bo povzročila določene težnje po novi razporeditvi stanovanj glede na ekonomske možnosti stanovalcev. Vendar pa pri tem ne moremo mimo dejstva, da nam danes še primanjkuje na tisoče stanovanj in da marsikateri stanovallec ne bo mogel niti v letu dni dobiti ustreznega stanovanja. Zato bo učinek stanovanjske reforme očiten šele po daljšem obdobju. V vmesnem obdobju bodo verjetno ljudje predvsem jemali podnajemnike. Medtem ko lahko povsod drugod v osebni potrošnji takoj izbiramo med cenejšimi in dražjimi izdelki, pa tega pri stanovanjih zaradi pomanjkanja stanovanj zdaj še ne moremo. To bo verjetno povzročilo, da marsikateri družinski proračun ne bo zmožgal plačati zvišane, revalorizirane najemnine. Vprašanje je, kaj naj bi družba v tem primeru ukrenila. To vprašanje se bo še zaostriilo, ker se bo trenutno povečalo število začasno nezaposlenih, preden se bodo ti preusmerili v ustrezne gospodarske dejavnosti v istem kraju, v isti občini ali v drugi občini in v drugi republiki.

Namen stanovanjske reforme je povečati stanovanjsko graditev, kar pa je možno le, če se zmanjša neugodno raz-

merje med ceno stanovanja in osebnimi dohodki. To terjaja na eni strani večjo produktivnost na področju gradbeništva, proizvodnje gradbenega in drugega materiala, na drugi strani pa višjo produktivnost vseh zaposlenih, ki naj se pokaže v višjih osebnih dohodkih. Kako vpliva zožitev razpona med ceno stanovanja in osebnim dohodkom na to, da postane delež stanarine v družinskem proračunu bolj primaren, nam kaže naslednji primer.

Ekonomske stanarine

Če računamo, da stane v mestu Ljubljana danes 1 m^2 neto stanovanjske površine 120.000 dinarjev, bi moralo stanovanje s 50 m^2 veljati 6 milijonov dinarjev.

Po zakonodaji, ki predvideva ekonomsko najemnino, bi ta znašala ca. 4% vrednosti stanovanja, kar pomeni v našem primeru 240.000 dinarjev na leto oziroma na mesec 20.000 dinarjev. Normalno bi k tej stanarini morali prišteti še dodatne stroške za kurjavo, razsvetljavo in komunalne storitve, kar je skoraj še enkrat toliko kot stanarina sama. V našem primeru bi to pomenilo še dodatnih 20.000 dinarjev. Drugod v svetu je normalno razmerje deleža stanarine v družinskem proračunu povprečno ca. 10 do 15%, všteti stroške kurjave, razsvetljave in komunalnih storitev pa povprečno ca. 20 do 30%. Če vzamemo za osnovo čisto ekonomsko stanarino, to je v našem primeru 20.000 dinarjev mesečno, potem bi jo lahko plačevali le tisti zaposleni oziroma le tiste družine, ki imajo na mesec 100.000 dinarjev in več dohodka. V začetku leta 1965 smo imeli v družbenem sektorju le 5 do 6% zaposlenih s takimi dohodki. Z drugo besedo, 94 do 95% zaposlenih v Sloveniji danes take stanarine ne bi zmoglo; zato predvideva zakonodaja, naj bi postopoma prešli na ekonomske stanarine, ki se bodo začele plačevati v celoti šele leta 1970, s tem da se leta 1967 prične plačevati le delno ekonomsko najemnino.

Takšno je stanje danes, ko je razmerje med ceno stanovanja in povprečnim letnim osebnim dohodkom 10 : 1. Če bi bilo pa to razmerje 4 : 1, bi pri povprečnem osebnem dohodku 70.000 dinarjev mesečno (to pomeni za 14.000 več kot pa v začetku leta 1965) povprečno stanovanje s 50 m^2 stalo največ 2.800.000 dinarjev. Ekonomska mesečna stanarina bi v našem primeru znašala 9400 dinarjev, kar pomeni le 13% od 70.000 dinarjev osebnega dohodka. Cena 1 m^2 neto stanovanjske površine bi bila 56.000 dinarjev, kar je manj ka-

kor povprečni mesečni osebni dohodek in normalno stanje v drugih državah.

Vendar pa lahko računamo na takšno razmerje le pri povečani stanovanjski graditvi na 1000 prebivalcev, tako da bi leta 1970 v Sloveniji sezidali 10 stanovanj na 1000 prebivalcev. To pomeni, da bi, začevši z letom 1967, zgradili vsako leto eno stanovanje več na 1000 prebivalcev, kar v naših razmerah ni nerealno in kar je tudi prvi pogoj za prehod na ekonomske stanarine.⁷

Stanovanjsko gospodarstvo povezuje, čisto drugače kakor pri drugih gospodarskih področjih, v enoten sistem stanovanjsko proizvodnjo in stanovanjsko potrošnjo.

Stanovanjska proizvodnja se uklanja vsem splošnim načelom ekonomike, njen družbeni cilj je permanentna reprodukcija stanovanjskega fonda v skladu s tempom družbenoekonomskega razvoja, ki se kaže med drugim tudi v dinamiki razvoja urbanizacije.

Stanovanjska potrošnja pa pomeni racionalno gospodarjenje s stanovanjskim fondom po splošnih načelih gospodarskega poslovanja v skladu s sistemom financiranja druž-

⁷ (Vir: Bulletin annual de Statistiques du logement et de la construction pour l'Europe — 1964.)

a) Stanovanjska graditev na 1000 prebivalcev:

Država	Dograjena stanovanja na 1000 prebivalcev 1965	Povprečno letno povečanje (zmanjšanje) 1954 do 1965 na 1000 prebivalcev
Avstrija	5,7	0,9
Francija	7,0	10,3
Italija	8,1	10,6
Poljska	4,6	9,3
Svedska	10,7	2,3
Anglija	5,9	3,5
Zah. Nemčija	9,2	0,2
Jugoslavija	5,8	12,4
SZ	11,1	9,7
ZDA	8,6	4,2

b) Stanovanjska prenaseljenost je v Jugoslaviji tudi še zelo visoka. Na en stanovanjski prostor pride stanovalcev:

Francija	1,0	Svedska	0,8	Poljska	1,7
Avstrija	0,9	Bolgarija	1,8	Jugoslavija	1,8
Belgija	0,7	Češka	1,5	Slovenija	1,5
Italija	0,6	Madžarska	1,9		

Podatki za Jugoslavijo in Slovenijo veljajo za leto 1961, za druge države pa leto 1950, kar dokazuje, da je bil že pred 10 leti položaj v teh državah boljši kot pri nas. V Jugoslaviji smo imeli l. 1955 2,3 osebe na en stanovanjski prostor in smo bili tako na zadnjem mestu v Evropi.

bene reprodukcije in s potrebami življenjske ravni prebivalstva.

Organska povezanost sistema stanovanjskega gospodarstva z drugim gospodarstvom in v samem sistemu stanovanjskega gospodarstva povezanost med stanovanjsko proizvodnjo in stanovanjsko potrošnjo je bila do danes prešibka. To je povzročalo inflacijske pojave pri stanovanjskih investicijah, obremenjevalo ustvarjeni narodni dohodek brez ustreznega ekvivalenta v povečanem fizičnem obsegu stanovanjske graditve. Posledice so se kazale v vedno večjem povpraševanju po novih stanovanjih, obstoječi stanovanjski fond pa je bil neekonomsko in neskladno z delitvijo osebnih dohodkov po delu porazdeljen med stanovalce, zaradi prenizkih sredstev pa je bil tudi premalo vzdrževan. Stanarina ni imela ustreznega mesta v osebnih dohodkih in v stroških reprodukcije živega dela, kar je zamegljevalo v določeni meri ustvarjeno produktivnost. To pa je povzročalo glede na resnične potrebe potrošnje nefunkcionalno stanovanjsko graditev. V tem je tudi eden izmed vzrokov, zakaj stanovanjska graditev ni dohajala že tako nizko dinamiko urbanizacije. Premajhna mobilnost dosedanjih sredstev za stanovanjsko graditev (stanovanjski prispevek) in premajhna vloga stanarine kot vira financiranja reprodukcije stanovanj (ta ni zadoščala niti za enostavno reprodukcijo) sta omejevali tržne zakonitosti na področju stanovanjske proizvodnje.

Do leta 1970 bo stanovanjski prispevek še vedno eden izmed poglavitnih namenskih virov financiranja stanovanj, s tem da se zbira pri skladih skupne porabe delovnih organizacij in delovnih skupnosti oziroma v skladih socialnega zavarovanja (upokojenci). Stanarina pa bo začenši z letom 1967 postopoma prevzemala vlogo stanovanjskega prispevka, pri čemer bodo vsi stanovalci v najemnih stanovanjih družbenega sektorja globalno subvencionirani za razliko med dosedanjo in ekonomsko stanarino.

Leta 1967 se bo sedanja stanarina — amortizacija, povečala za 50%, l. 1968 za 100%, l. 1969 za 150% in l. 1970 za 200%. (Razlika do 200% se bo subvencionirala iz stanovanjskega prispevka.)

Torej se bo leta 1970 sedanja stanarina npr. 10.000 dinarjev povečala na 20.000 oziroma na 30.000 dinarjev, pač glede na to, kakšni stroški bodo določeni za vzdrževanje in upravljanje. Vsekakor se bo stanarina gibala v našem primeru med 20.000 (varianta a) in 30.000 dinarji (varianta b) mesečno, kar bo odvisno od višine stroškov za vzdrževanje

in upravljanje ter od amortizacijske dobe. V našem primeru znaša amortizacijska doba 100 let.

Stanarina znaša v Evropi povprečno največ okoli 10 do 15% v izdatkih družinskega proračuna,⁸ skupaj s stroški kurjave, razsvetljave in komunalnih storitev pa povprečno največ 20 do 30%. Te podatke navajam le za orientacijo, ker ni čisto primerljiv niti povprečni družinski proračun, niti ni primerljiva v celoti stanarina. V primeru 15 odstotnega deleža stanarine bi moral biti l. 1970 povprečni družinski dohodek stanovalca po varianti a) 134.000 dinarjev, po varianti b) pa 200.000 dinarjev. Če pa naj stanarina povprečno zajame več kot 15%, se seveda v našem primeru potrebni družinski dohodek zniža, npr. pri meji 20% bo po varianti a) 100.000 dinarjev po varianti b) 150.000. To bo omogočilo, da bodo stanovalci sami z delom stanarine prispevali tudi za razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda. Toda vprašanje je, ali se bo temu stanovalcu osebni oziroma družinski dohodek do leta 1970 za toliko zvišal oziroma ali se bo njegova produktivnost tako povečala. Po drugi strani pa so tako zadolženi za razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda Slovenije le stanovalci v najemnih stanovanjih. Vsi drugi stanovalci, ki živijo v lastnih stanovanjih, pa skrbe za zdaj komaj za enostavno reprodukcijo. Glede na to, da v najemnih stanovanjih družbenega sektorja živi le ca. 25% vseh zaposlenih (ocena), se bo pojavilo spet vprašanje neenakih meril pri merjenju in deležu živega dela v proizvodnji in s tem neenakih izhodišč pri delitvi osebnih dohodkov po produktivnosti dela. Vprašanje zase so stanovanja v individualni lastnini, pridobljena z družbenimi kre-

⁸ Delež stanarine, kurjave, razsvetljave, hrane in obleke v nekaterih državah (v % od letnih izdatkov za enodružinsko gospodinjstvo). Podatke moramo jemati s pridržkom, ker imamo v različnih državah različno visok ND na prebivalca, v tem ND pa različen delež osebne potrošnje.

Država	stanarina	razsvet. kurjava,	stan. strošek skupaj	hrana	obleka	drugo
Slovenija, 1963	4,4	4,9	9,3	41,7	16,2	32,8
Jugoslavija	2,4	2,7	5,1	45,7	18,0	31,2
Avstrija, 1963	5,2	4,5	9,7	41,6	14,4	34,3
Madžarska, 1962	1,6	4,5	6,1	44,9	15,1	35,9
Švica, 1961	12,8	4,4	17,2	33,6	12,7	36,5
Kanada, 1959	18,5	—	—	26,9	10,5	—

(Annuaire des Statistiques du Travail, 1965, Bureau International du Travail, Genève.)

di. Verjetno bo treba revalorizirati tudi tako imenovane hišnine. Saj skrbe lastniki individualnih stanovanj komaj za enostavno reprodukcijo. Končno so stanovanja le družbeni fiksni fond ne glede na to, v kakšni lastnini so. In družba je zainteresirana za razširjeno reprodukcijo celotnega stanovanjskega fonda.

Po l. 1966 pa bo problem v tem, da bodo vsi zaposleni pravzaprav subvencionirali preko stanovanjskega prispevka na njihov bruto osebni dohodek stanovalce, ki žive v družbenih najemnih stanovanjih, ne glede na to, ali so to občani z visokimi ali nizkimi osebnimi dohodki, in ne glede na to, ali ima kdo od teh zaposlenih stanovanje ali stanuje kot podnajemnik, ali v substandardnem stanovanju itd. Problem je tudi v tem, da nastaja spet nevarnost dvojnih stanarin po l. 1965. Načelno bi morale biti stanarine do l. 1970 enake za enaka stanovanja, ne glede na morebitno zviševanje cen stanovanj od decembra 1964 dalje. (Morebitno znižanje cen zaradi večje produktivnosti bi pravzaprav zvišalo vrednost amortizacije, ki bi že pri revaloriziranih stanarinah lahko služila tudi za razširjeno reprodukcijo). Ali bo to možno? To je nekaj problemov, ki jih bo treba še proučevati in ki gotovo niso edini problemi na tem področju. So pa to vsekakor problemi, ki neposredno zadevajo življenjski standard in s tem produktivnost dela. Posebno vprašanje je, kako prenesti stanovanjski prispevek v osebne dohodke, ne da bi pri tem okrnili maso sredstev za razširjeno reprodukcijo stanovanjskega fonda po l. 1970.

Vendar pa je popolnoma jasno, da pomeni stanovanjska reforma že samo z vidika realnega razvoja stanovanjskega gospodarstva kljub problemom, ki so in ki še bodo, nedvomno korak naprej k — v končni posledici — višji produktivnosti in višji življenjski ravni.

Regionalni razvoj in stanovanjska graditev

Vsi problemi stanovanjske graditve se pojavljajo kot rezultat stopnje razvitosti posameznih regij, ki pa niso nujno teritorialno medsebojno povezane, to je, ali je (1) neka regija ali subregija že ekonomsko in urbanistično razvita, ali je (2) v razvoju in bodo urbanistični procesi šele nastali in ali (3) imamo tudi določene vmesne stopnje razvoja regije.

V prvem primeru se bo stanovanjska politika usmerila k problemom popravil, rekonstrukcije in modernizacije ob-

stoječega stanovanjskega fonda v okviru splošne rekonstrukcije mest, kjer obstoječi stanovanjski fond funkcionalno ne ustreza več dinamičnim potrebam ekonomskega, tehničnega in socialnega razvoja.

V drugem primeru se bo stanovanjska politika usmerila predvsem h gradnji novih stanovanj, kar pomeni pomemben element ekonomskega razvoja. Stanovanjska politika pa bo predvsem odvisna od ekspanzije obstoječih mest in od graditve novih mest, ker je treba graditi stanovanja predvsem za mestno prebivalstvo, ki hitro narašča.

V tretjem primeru pa se v okviru ene države v večji ali manjši meri prepletajo problemi iz prvega in drugega primera.

Stanovanjska graditev je materializirani izraz človeških potreb po naseljevanju, ki ga zahteva ekonomski razvoj; z le-tem je tesno povezana, funkcionalno v času in prostoru. Sinhronizacija bi bila idealna, vendar je skoraj nemogoča z vidika časa in prostora. Ljudje se bodo še selili v mesto, ki že začenja odmirati v svojem razvoju, in narobe. Inercijska gibanja v tej smeri so razumljiva, vendar pa jih je mogoče z urbanistično in regionalno politiko obvladovati. Le dolgoročno predvidevanje ekonomskega in družbenega razvoja v regionalnem merilu lahko pravočasno opozarja na spremembe v prostorskem ekonomskem in socialnem organizmu.

Stanovanje in energija sta po našem mnenju bistvena elementa ekonomskega razvoja. Nesmiselno je graditi še tako sodobno tovarno, če zanjo nimamo energije in če nimamo stanovanj za zaposlene, za človeško energijo. Vseh tehnično ekonomskih dejavnosti pa tako ne bomo mogli nikoli v celoti avtomatizirati.

Pri oblikovanju in izvajanju stanovanjske politike v prostoru na nacionalni, regionalni in lokalni ravni je torej treba računati z vrsto tipičnih problemov: od akutnega stanovanjskega primanjkljaja (ta je lahko tudi zunanji odraz prevelikega, ekstenzivnega zaposlovanja v urbanih središčih; govorimo večinoma le o kvantiteti, o kvaliteti stanovanjskega primanjkljaja pa vemo le malo) v mestnih aglomeracijah pa do problema nagle praznitve ruralnega stanovanjskega fonda.

Dolgoročna predvidevanja na področju stanovanjske graditve so nujna že zaradi trajnosti stanovanja, ki v svoji

življenjski dobi lahko preživi vrsto tehničnih revolucij, pa vendar ohrani svojo funkcijo bivališča (danes še vedno stanujemo večinoma v starem stanovanjskem fondu), če je pravilno regionalno — prostorsko locirano. Zaradi razdrobljenosti sredstev za stanovanjsko graditev (ves stanovanjski prispevek, tj. ca. 25 milijard dinarjev letno), ki se bodo po 1. januarju 1966 zbirala v skladih skupne porabe delovnih organizacij (po podatkih službe družbenega knjigovodstva je bilo marca 1965 2680 gospodarskih in 5498 ostalih organizacij, zavodov, bank itd.) bo nujno potrebno določeno regionalno usmerjanje stanovanjske izgradnje preko bančnega in urbanističnega mehanizma. V nasprotnem primeru lahko pride do še večje disperzije naše urbanizacije in do še višjih cen stanovanjske graditve. Neposredni interes (tega doslej ni bilo veliko, ker so bila ta sredstva odtujena) delovnih organizacij in občanov (stanovanjski prispevek in stanarina) pa bo kvaliteto urbanizacije nujno prisilil v meje naših ekonomskih možnosti.

IVAN KRISTAN

Statuti delovnih organizacij v procesu odmiranja prava

Prav zdaj so delovne organizacije sredi intenzionega dela z dopolnjevanjem svojih statutow, sprejemanjem posameznih novih pravilnikov ter usklajevanjem že sprejetih samoupravnih aktov z novimi zakoni, zlasti s temeljnim zakonom o podjetjih in temeljnim zakonom o delovnih razmerjih, ki ju je zvezna skupščina sprejela aprila letos. Gre torej za samostojno »pravno« reguliranje samoupravnih pravic in dolžnosti v delovnih organizacijah. V jeziku pravnopolitične teorije pomeni to enega izmed aspektov tako imenovanega procesa deetatizacije, razdržavljenja, to je prenašanja določenih funkcij z države na družbene organizme. V tej smeri so različne teoretične obravnave nedvomno potrebne in koristne.

Ob tem se nam zdita bistveni dve izhodišči. Prvo je dejstvo, da sta deetatizacija in samoupravljanje vsebinsko sovpisna oziroma istovetna procesa. Drugo pa je načelo celovitosti družbenega samoupravljanja, in sicer v tem smislu, da niso sestavni element samoupravljanja samo materialne in druge kompetence delovnih skupnosti, ampak tudi pravila oziroma akti, ki na samoupravni osnovi regulirajo te kompetence in odnose, ki iz njih izvirajo.

S amoupravni akti delovnih organizacij (statut kot temeljni samoupravni akt in drugi splošni akti) so nedvomno nujna, rekli bi bistvena komponenta našega ustavnega sistema.* Brez njih si ni mogoče zamisliti nadaljnje graditve oziroma demokratizacije našega družbenega sistema. Ob neki priložnosti je Edvard Kardelj dejal, da so statuti delovnih organizacij in njihovi pravilniki tako bistven element našega ustavnega sistema, da prav na njih gradimo celotno družbeno nadgradnjo.¹

1. Med številnimi možnimi izhodišči in aspekti raziskav statotov je zanimiva pravna narava statotov. To obravnava tudi disertacija z delovnim naslovom »Statuti delovnih organizacij v procesu odmiranja prava«. Namen disertacije ni bil »tehnološko« pravno analizirati statute s stališča sestavnih elementov pravnih pravil (hipoteza, dispozicija, sankcija) ali pa s stališča vrste pravnih pravil (abstraktna, konkretna itd.) oziroma vrste pravnih aktov (splošni, posamezni) na podlagi sedanje teorije prava, marveč opozoriti na *statute kot na novo kvaliteto v procesu odmiranja prava*.

Neposreden povod za pripravo naslovne disertacije je bilo stališče, da so statuti »prave pravne norme z vsemi znaki prava« in da sprejemanje statotov pomeni le na delavske svete tehnično decentralizirano pravico ustvarjanja klasičnih pravnih norm. To pravico so doslej imeli le organi državne oblasti. Po tem stališču naj bi šlo pri delavskih svetih torej za klasično zakonodajno funkcijo, za ustvarjanje klasičnega prava, takšnega, ki ne izgubi nobene svoje značilnosti, nobene svoje kvalitete, skratka: ki ohrani vse znake prava. To stališče pa po našem mnenju ni sprejemljivo.

Menimo namreč, da gre pri statutih za mnogo več in da njihovega bistva nikakor ni mogoče razložiti s pravkar omejenim statičnim formalnopравnim stališčem. Prepričani smo, da pri statutih ni bistvena novost v pravnem fenomenu, v konserviranju klasičnopравnega fenomena, ampak je novost v kvalitetah, ki jih statuti izražajo in h katerim težijo. Bistveno nova kvaliteta, ki jo statuti izražajo in uveljavljajo, pa je nedvomno *proces deetatizacije*.

Statuti delovnih organizacij so pomemben element v razvijanju procesa avtonomnega urejanja družbenih razmerij. Proces družbenega razvoja pa se razvija tako, da bo pravo kot razredna zgodovinska kategorija nekoč prenehalo biti

* Prispevek je povzetek nekaterih misli iz doktorske disertacije, ki jo je junija 1965 pod naslovom »Statuti delovnih organizacij v procesu odmiranja prava« avtor branil na pravni fakulteti univerze v Ljubljani.

¹ Edvard Kardelj, razprava na tretjem plenumu CK ZKJ, 27. novembra 1961.

sredstvo za urejanje družbenih odnosov, ne pa da bi se krepilo in razširjalo in da bi celo delavski sveti (izraz »delavski sveti« uporabljam večkrat kot sinonim za vse oblike in vrste samoupravne aktivnosti neposrednih proizvajalcev) postali njegovi množični ustvarjalci.

»Zakonodajna funkcija« delavskih svetov ni niti v sedanjih fazi, še manj pa potencialno v bodočem procesu — v ohranitvi in razširitvi klasične zakonodajne funkcije, klasičnega prava, temveč oznanja novo kvaliteto, saj pomeni zametek bodoče negacije prava kot razredne kategorije.

Opozoril bi rad na to novo kvaliteto statutov, torej na vlogo statutov v procesu odmiranja države in prava.

2. Izhodišča za razglabljanje je potrebno poiskati v teoriji države in prava. V sklopu neizčrpane problematike teorije države in prava opozarjam samo na tiste njene smeri, ki nam pomagajo dati odgovor na temeljna vprašanja o državi in pravu, torej o njenem zgodovinskem nastanku in o njenem poslanstvu, o razmerju med državo in pravom ter o njenem odmiranju.

Najprej velja opozoriti na stališče zgodovinskega materializma, da je država zgodovinska kategorija, da je nastala na določeni zgodovinski stopnji družbenega razvoja. Vzroki njenega nastanka so v proizvodnji. Ko je z naraščanjem proizvodnje nastala privatna lastnina in z njo prva velika družbena delitev dela, cepitev družbe na dva osnovna razreda ter ko so nastala nespravljiva nasprotja v družbi, je postala država orodje nasilja v rokah vladajočega razreda za obvladovanje teh nasprotij, ki jim prejšnja gentilna ureditev družbe ni bila več kos. Iz tega tudi izvajamo pglavitno funkcijo države, to je varovanje temeljnega načina proizvodnje, ki je za dano družbeno ureditev značilen.

Drugo izhodišče pri naših razglabljanjih o državi pa je ugotovitev zgodovinskega materializma o povezanosti oziroma sovisnosti države in prava. Na to ugotovitev opozarjamo, ker je mogoče srečati docela nasprotno stališče, namreč, da smo priča protislovnemu procesu, da na eni strani država odмира, na drugi pa se pravo krepi. Postavljeno je bilo celo stališče, da bi ob tem »odkritju« bilo potrebno preveriti določene postavke utemeljiteljev marksizma.

Zgodovinski materializem gleda na državo in pravo kot na nerazdružno celoto, kot na dve strani istega pojava. Država pomeni monopol prisile v rokah vladajočega razreda za uveljavljanje njegovih razrednih koristi, pravo pa je sredstvo, metoda za izpolnjevanje te funkcije. Pravo je jezik, s katerim država občuje z družbo. V komunističnem manifestu sta Marx

in Engels označila pravo kot za zakon razglašeno voljo vladajočega razreda, vendar se ta volja, čeprav je dobila mistificirano obliko in gloriolo zakona, ne uveljavlja avtomatično, ampak s pomočjo državnega aparata, kajti, kot pravi Lenin — pravo ne pomeni nič brez aparata, ki lahko prisili ljudi, da spoštujejo pravne norme.² Spričo tega obeh temeljnih fenomenov razredne družbe ni mogoče ločevati niti pri njenem nastanku niti odmiranju, in sicer v tem smislu, da bi se pravo naprej razvijalo, država bi pa odmrla. Če odмира država, potem odмира nujno tudi njen usodni spremljevalec, tj. pravo!

Zato kaže še posebej opozoriti na stališče zgodovinskega materializma glede bistvene značilnosti socialistične države. Ta značilnost izhaja iz zgodovinske funkcije socialistične države, ki »je in mora biti država posebnega tipa, država, ki odмира«.³

Socialistična država mora biti tako rekoč grobar same sebe. Njena naloga je, da v okviru objektivnih zakonitosti družbenega razvoja zavestno pripravlja vse potrebno za svoje odmiranje. Ko socialistična država razlasti razlaševalce, ko prevzame proizvodjalna sredstva v svoje roke, stori svoje prvo dejanje v funkciji predstavnika vse družbe in svoje zadnje samostojno dejanje kot država. Od tega trenutka, pravi Engels, postaja poseganje državne oblasti v družbene razmere od področja do področja odveč in zamre samo od sebe. Vladanje nad osebami prepusti svoje mesto upravljanju stvari in vodstvu proizvodjalnih procesov.⁴

Revizijo teh stališč zgodovinskega materializma predstavlja Stalinova teza o nujnosti krepitve socialistične države, tako da bi se razvila do maksimuma in postala najmočnejša državna oblast od vseh dosedanjih oblasti in bi šele tako nastale možnosti za njeno odmrtnje. To je rabilo Stalinu kot fasada za uveljavljanje svoje samovlade, do skrajnosti razvite centralistično birokratske vladavine.

Seveda je ta koncept v nasprotju z zgodovinskim materializmom, iz katerega je znano, da proletariatu ni potrebna kakršnakoli država, ampak *odmirajoča država*. Lenin je poudaril, da začne proletarska država odmirati takoj, ko zmaga.⁵

5. Na teh načelnih spoznanjih zgodovinskega materializma temelji tudi družbeni razvoj v Jugoslaviji. Družbeno samoupravljanje s svojo zgodovinsko pojavno obliko — delavskim samoupravljanjem — ne pomeni nič drugega kot prak-

² Lenin: Država i revolucija, Izabrana dela XI, stran 256.

³ Program ZKJ, stran 376, VIII. kongres ZKJ, CZ 1958.

⁴ Engels, Anti-Dühring, stran 324, CZ 1958.

⁵ Lenin: Država i revolucija, Izabrana dela I, stran 201.

tično realizacijo oziroma natančneje začetni korak v neskončno dolgem procesu odmiranja države in prava. Delavsko samoupravljanje je konkretno načelo in realizirano vodilo marksistične znanosti o državi ter pomeni »prvo močno institucijo deetatizacije in podružbljenja«. ⁶ Iz tega pa sledi dokaj logična konsekvence o vlogi in naravi statutih delovnih organizacij, na katerih naj se gradi celotna družbena nadgradnja.

Ob tem, ko smo ne le predvideli globalno smer procesa demokratizacije družbenega življenja, smer odmiranja države, ampak smo z uvedbo samoupravljanja tudi realno začeli ta zgodovinski proces, statuti delovnih organizacij nikakor ne morejo še naprej trdovratno predstavljati vsebino in obliko klasičnega prava. Statutov delovnih organizacij ne le, da ni mogoče izločiti iz splošnega procesa (sicer dolgotrajnega in polnega nasprotij) deetatizacije, ampak morajo biti celo na čelu tega procesa, morajo biti kažipot pri iskanju oblik in osebine procesa odmiranja prava.

Čeprav smo z našim sistemom samoupravljanja šele na začetku poti in vsebuje še veliko slabosti in napak, pa kaže naš celotni družbeni razvoj že dokaj vidne znake deetatizacije. Družbeno samoupravljanje se je od svoje začetne oblike na področju proizvodnje — to je od uvedbe delavskih svetov leta 1950 — razširilo skoraj na vsa področja družbenega življenja. V posebnih oblikah prodira družbeno samoupravljanje celo v državno upravo, to je v eno osrednjih trdnjav države kot razredne organizacije prisile — in je postalo temeljno načelo našega nadaljnjega družbenega razvoja. To načelo nedvomno uzakonjuje nova ustava v 6. členu.⁷

Izraz tega je fenomen »delovne organizacije«, ki je generičen pojem za vse oblike samoupravne aktivnosti delovnih ljudi tako na področju gospodarstva kot tudi na področju javnih (družbenih) služb, kot so znanost, šolstvo, zdravstvo, kultura itd. Razlikovanje med »delavcem« in »nameščencem«, ki je v dosedanji zgodovini družbe imelo svoje razredno obelježje in je razcepljalo delavski razred, se tako z materialnim razvojem družbe, z odpravljanjem razlik med umskim in fizičnim delom itd. postopoma podira.

Delo in upravljanje dela postaja element in podlaga ponovne integracije delovnih ljudi. To pa je dejansko resnični

⁶ Jovan Đorđević, Ustavno pravo i politički sistem Jugoslavije, stran 166, Beograd 1962.

⁷ »Temelj družbenoekonomske ureditve Jugoslavije sta svobodno združeno delo s produkcijskimi sredstvi, ki so družbena lastnina, ter samoupravljanje delovnih ljudi v produkciji in delitvi družbenega proizvoda v delovni organizaciji in družbeni skupnosti.«

smisel procesa osvobajanja dela, ki mora, kot je dejal Marx, pripeljati do tiste stopnje, ko »*bo postal sleherni človek delavec in proizvodjalno delo ne bo več razredna lastnost*«. ⁸

4. Skladno z demokratizacijo celotnega družbenega življenja se *notranje kvalitativno spreminja tudi naš pravni sistem*. Na eni strani predstavniški organi, skupščine, ne nastopajo zgolj kot organi oblasti, ampak so hkrati splošni organi družbenega samoupravljanja. V tej svoji drugi funkciji pa ne nastopajo z akti oblasti, s pravnimi predpisi, ampak z družbenopolitičnimi akti, kot so resolucije in priporočila. To niso pravne norme, ampak so moralnopolitične norme: nimajo pravne obveznosti, ampak delujejo z močjo argumentov in prepričljivosti.

Na drugi strani pa se npr. tudi ustava — po tradicionalni teoriji prava najvišja pravna norma, nad katero je Kelsen postavil le še hipotetično »*pranormo*« — *notranje spreminja in dobiva nove kvalitete*. Razvoj raznih oblik neposredne demokracije in izpopolnitev mehanizmov vplivanja delovnih ljudi na bistvena družbena dogajanja oziroma odločitve, sta vzrok za vse bolj »*dosleden odmik od nekaterih klasičnih institucij buržoazne države*«. ⁹ To opravičuje zgodovinsko misel Edvarda Kardelja, ki jo je izrekel ob predložitvi predosnutka nove ustave v javno razpravo, da »*naša ustava ne bo samo ustava države, pač pa hkrati tudi specifična družbena listina* (podčrtal I. K.), ki bo dala materialno bazo, politični okvir in spodbudo za čedalje širši razmah in notranji razvoj mehanizma družbenega samoupravljanja in neposredne demokracije«. ¹⁰

Naš družbeni razvoj se torej razvija tako, da v skladu z doseženo stopnjo družbenega razvoja, doseženo stopnjo zavesti, splošne kulture itd., zavestno na nekaterih področjih odpravljamo regulatorne funkcije države, odpravljamo ukrepe državne prisile oziroma jih ublažujemo, nadomeščamo pa jih ali jih dopolnjujemo z oblikami družbenega samoupravljanja in z družbenimi normami, z moralnimi normami, načeli socialistične morale. Težimo za tem, da bi namesto ukrepov fizičnega prisiljevanja in ob njih obveljali določeni socialistični moralni nazori, določeni običaji in obziri ter da bi le-ti postali »*regulator odnosov med ljudmi, in sicer vedno bolj in na čedalje širših področjih*«. ¹¹

⁸ Marx, Državljska vojna v Franciji, stran 687.

⁹ Edvard Kardelj, Nova ustava Socialistične Jugoslavije, stran 105, Komunist, Ljubljana 1962.

¹⁰ Edvard Kardelj, prav tam, str. 121.

¹¹ Edvard Kardelj, V. Kongres SZDLJ, stran 104.

Spričo tako usmerjenega družbenega procesa je povsem razumljivo, da statuti delovnih organizacij ne morejo — gledano razvojno — razvijati kvalitet in oblik klasičnega prava, temveč da so, nasprotno, glasniki in nosilci kvalitet ter oblik odmirajočega prava. To poslanstvo statotov je docela v skladu z njihovo vlogo: njihovo področje je upravljanje delovnih organizacij, celoten kompleks problematike samoupravnih odnosov v delovnih organizacijah, to pa je očitno *deetatizirajoča se družbena struktura*, katere rojstni datum pomeni uvedba delavskih svetov. Zategadelj bi lahko rekli s Stanetom Kavčičem, da statuti izražajo proces, ki pomeni *»iskanje in utrjevanje novih družbenih norm, in sicer takih, ki ne bodo zapisane v zakonodajnem kodeksu, temveč v zavesti, v dojetanju in morali delovnega človeka«*.¹²

5. Dotakniti se je potrebno tudi spornega stališča, da država odмира, pravo se pa širi. Pristaši tega stališča torej priznavajo, da država odмира, ne priznajo pa tega za pravo, ki kaže po njihovem mnenju prav nasprotno tendenco — se krepi in se širi. Postavljeno je bilo celo vprašanje, ali ne bi na tej podlagi kazalo preveriti določene trditve utemeljiteljev marksizma.¹³ To stališče se opira na pojavne oblike uravnavanja družbenih odnosov, in sicer na eni strani na zakonodajno aktivnost predstavniških organov (ki izpričuje časovno različne količinske oscilacije), na drugi strani pa na dejstvo, da različne samoupravne organizacije samostojno urejajo svoja interna razmerja, in sicer čedalje bolj.

Zaradi dvojega je temu stališču potrebno ugovarjati. Na eni strani to stališče pomeni ločitev prava od države. Ena izmed dveh bistvenih pojavnih oblik razredne družbe naj bi se v procesu odmiranja prve (države) ločila od nje in se pričela krepiti (pravo). Za to tezo pa očitno ni zadostnih znanstvenih dokazov, da bi z njimi ovrgli trditev zgodovinskega materializma, da sta država in pravo nerazdružni, medsebojno odvisni in pogojujoči se zgodovinski razredni kategoriji, ki sta nastali in bosta odmirali v enakih razmerah. Intenzivnosti odmiranja obeh kategorij pa ni mogoče meriti v odstotkih in zahtevati docela vzporedno naraščanje odstotka odmiranja pri obeh kategorijah. To je dolgotrajen in zapleten proces, ki ga količinsko ni mogoče opredeliti v tako kratki dobi petnajstih let od uvedbe delavskega samoupravljanja. Če odмира država, potem odмира tudi njen usodni spremljevalec, tj. pravo.

¹² Stane Kavčič, Desetletnica delavskih svetov, stran 40, CZ 1960.

¹³ Diskusija o teoriji prava, Naša stvarnost, št. 10/1955, stran 454.

Omenjenemu stališču torej tudi z druge strani ni mogoče pritrditi, ker zamenjuje bistveno z nebistvenim, ker zamenjuje notranje bistvo z zunanjo pojavno obliko prava (pismena oblika, število predpisov). Niso bistvene zunanje pojavne oblike pravil, kako ravnati v družbi, ampak so bistvene njihova vsebina in razvojne tendence. To pa priča o novih kvalitetah, in sicer s kvalitetnim notranjim spreminjanjem našega celotnega pravnega sistema.

S tega stališča je torej docela napačno razglašati delavske svete oziroma samoupravne organe delovnih organizacij sploh za zakonodajne organe klasičnega tipa, za »proizvajalce« klasičnega prava. Profesor Šnuderl poudarja, da delovne organizacije ne morejo izražati svoje volje s tradicionalnimi akti oblasti, to je s pravnimi akti — kot tudi predstavljaški oblastveni organ ne more uporabiti teh aktov, kadar nastopa v funkciji splošnega samoupravnega organa — ampak uporabljajo tako imenovane splošne akte, ki pa niso pravni, ampak družbeni akti.¹⁴

Spričo tega je napačno jemati samoupravno »zakonodajno« aktivnost delovnih organizacij za osnovo stališču, da se namreč hkrati, ko država odмира, pravo krepi.

6. O izvoru statutov, o njihovi pravni podlagi je slišati več mnenj, ki se običajno razvrščajo v tri teorije: delegacijsko, pogodbeno in izvirnostno teorijo.¹⁵ Delegacijska teorija trdi, da so delovne organizacije upravičene s samoupravnimi akti urejati svoje notranje odnose, ker jim to pravico priznavajo in podeljujejo zakonska pooblastila, s katerimi država prenaša del svoje regulatorne funkcije na delovne kolektive. Ta zakonska pooblastila so poglavitni vir in okvir za vsebino statutov. Po pogodbeni teoriji imajo statuti pogodbeni značaj, ker je nujno, da je statut izraz volje vseh članov kolektiva in je za njegovo veljavnost potrebno soglasje vseh članov kolektiva. Izvirnostna teorija pa pravi, da je statut izviren samoupravni akt, ki ga delovni kolektiv sprejme na podlagi samoupravnega statusa, ne pa ker bi bil za to pooblaščen ali pa zavezan s pozitivnimi predpisi.

K omenjenim trem teorijam bi dodal še četrto, ki sem jo imenoval »statistično delegacijsko smer«, in je omenjena že uvodoma. Bistvo te smeri je, da pojmuje statutarno avtonomijo delovnih organizacij kot takšno stopnjo v procesu demokratizacije družbe, ko je ustvarjanje »pravil pravnih norm z vsemi znaki prava« postalo izvirna pravica neposred-

¹⁴ Dr. Makso Šnuderl, *Politični sistem Jugoslavije*, stran 108, Ljubljana 1964.

¹⁵ Rado Miklič, *Statuti delovnih organizacij*, stran 9.

nih proizvajalcev, katero so imeli doslej rezervirano zase organi državne oblasti, na druge pa so jo prenašali le z zakonskim pooblastilom.

Kako gledam na omenjene štiri teorije?

Pogodbena teorija je ponesrečena mehanična analogija, prenešana iz teorije države oziroma iz teorije o pravni naravi kapitalističnih kolektivnih pogodb. Zato jo je načelno treba zavrniti z istimi argumenti kot pogodbeno teorijo naravno-pravne šole. Drugi, ki pa ne govorijo o pogodbeni teoriji v smislu te analogije, pa terminološko nepravilno uporabljajo besedo pogodba, saj očitno zamenjujejo različni stvari; sprejem statuta z *določenim kvorumom* (v okviru samoupravnega organa oziroma celotnega kolektiva), ki je konstitutivni element veljavnosti statuta, ne pa civilna pogodba, in pa sprejem statuta kot *vsebinski postopek*, demokratičen proces priprav in obravnav ter sprejemanja statuta. To torej ni isto. Če v praksi pravimo, da je statut dogovor kolektiva, s tem ni mišljeno, da je statut pogodba v smislu civilnopravnega akta, ampak da je (statut) rezultat demokratične razprave in sprejemanja, se pravi, da je pri tem sodeloval celotni kolektiv in da je statut po vsebini izraz volje večine kolektiva. To dogovarjanje kolektiva torej *ni bistveno formalnopravno dejanje, ampak je predvsem pomembna moralnopolitična kvaliteta*, od katere je potem odvisno uresničevanje statuta. Iz tega je razvidno, koliko je statut v resnici »last« večine članov delovne skupnosti. In prav v tem se kažejo družbeni elementi, elementi prepričevanja namesto pravne prisile.

Analogija, ki jo v tem pogledu prenašajo iz kolektivnih pogodb na statute, pa je značilen privatnokapitalistični koncept, ki za nas ni sprejemljiv niti s formalnopravnega, še manj pa z družbenopolitičnega stališča. Ta koncept namreč izhaja iz privatnokapitalističnega načela tako imenovane pogodbene svobode in zato šteje delovna razmerja oziroma akte, ki jih urejajo (zlasti kolektivne pogodbe), praviloma med privatnopravne institute,¹⁶ kamor naj bi po tem stališču sodile tudi porajajoče se oblike soodločanja delavcev.¹⁷

Po našem prepričanju *slabost delegacijske teorije* ni v trditvi, da morajo samoupravni akti temeljiti na ustreznih zakonskih predpisih — torej v smislu pojma zakonitosti — ampak je njena slabost v tem, da zožuje življenjski prostor samoupravne normativne dejavnosti na tiste primere in tista področja, za katere obstoji izrecno neposredno pooblastilo za-

¹⁶ Hueck-Nipperdey, Lehrbuch des Arbeitsrechts II, stran 256 ss, Berlin 1957.

¹⁷ Prav tam, stran 786.

kona, to je tako rekoč na kazuistično odvisnost od zakonskih predpisov. Takšen koncept pa naša družbena praksa že sedaj odločno prerašča, nadaljnja usmeritev družbenega razvoja pa napoveduje še odločnejši odmik od njega.

Na eni strani je splošna razvojna tendenca našega pravnega sistema, da v skladu z vlogo socialističnega prava kot oblike odmiranja prava polagoma zožuje področje pozitivne zakonodaje na družbeno opravičljiv minimum; določala naj bi le nujno potrebne družbene okvire, vse bolj bi pa naraščala akcijski radij in samostojnost različnih samoupravnih družbenih aktov.

Na drugi strani pa — če gledamo vsebinsko — samoupravni predpisi delovnih organizacij ne nastajajo zaradi zakonskega predpisa, ampak *zaradi potrebe samih delovnih organizacij*. Različni samoupravni akti so delovni organizaciji potrebni kot pogoj za uspešno upravljanje delovne organizacije, ne pa zato, ker tako zahteva zakonski predpis.¹⁵ Stopnja gospodarske razvitosti delovnih organizacij in stopnja družbenopolitične razvitosti kolektiva sta vsebinsko odločilni pri sprejemanju samoupravnih aktov. Praktično se kaže to tako, da imajo posamezne delovne organizacije več kot 20 različnih aktov, druge pa komaj dva ali tri.

Vsakdanja družbena praksa torej demantira stališče, da morajo samoupravni akti imeti za vsak primer posebej neposredno pooblastilo zakona, da lahko urejajo samo tisto, za kar jih neposredno pooblašča zakon. *Žiroljenjska moč samoupravnih aktov kot družbenih norm* se bo namreč kazala v nadaljnjem razvoju predvsem v tem, da bodo urejali vsa tista področja, kjer država postopoma zgublja svoje pozicije in odмира.

Če torej odklanjamo delegacijsko teorijo v nakazanem pomenu, pa tudi ne bi mogli pritegniti ekstremni varianti *izvirnostne teorije*, nekakšni absolutni izvirnosti statutow, docela neodvisni od pozitivne zakonodaje. Pravica delovnih organizacij, da sprejemajo svoje samoupravne akte, ni le pravica, ampak hkrati tudi dolžnost, ki je vsebinsko determinirana z okvirnim zakonskim predpisom. Torej izvirnostna teorija *nujno vključuje zakonitost*. Pomeni, da je sprejemanje samoupravnih aktov ustavna pravica, ki jo delovne organizacije uresničujejo v okviru ustave in zakonov in ki je delovni organizaciji ni mogoče odvzeti oziroma jo kršiti, kajti proti-

¹⁵ Ivan Kristan, Od ustave do statutow delovnih organizacij in komun, stran 14 in 40, CZ 1965; Rado Miklič, Statuti delovnih organizacij, stran 11, CZ 1965.

ustaven je vsak akt, s katerim se kršijo samoupravne pravice delovnih ljudi.¹⁹

Vendar izvirnostna teorija ni à priori naprednejša od delegacijske. Njena naprednost je odvisna od tega, ali se bori samo za prestižni primat pri dokazovanju, po kateri teoriji se štejejo statuti za pravne norme, ali pa gre dalj od tega: ali se ji posreči preskočiti »ozek horizont buržoaznega prava« v tem smislu, da ni njen cilj, da dokaže pravno naravo statotov s svojimi argumenti med drugimi teorijami, ampak da pokaže na procese, na podlagi katerih ta pravna narava odмира. Izvirnostna teorija je lahko *napredna le tedaj, če ne ostaja na pozicijah fešitiziranega prava*, če se z drugimi teorijami ne bori za primat pri dokazovanju, da so statuti čiste pravne norme, ampak če je glasnik in nosilec novih procesov, v katerih nastajajo družbene norme.

S tega stališča pa je najmanj sprejemljiva koncepcija, ki smo jo imenovali *etatistično-delegacijska smer*. Izrazito etatistično noto te koncepcije kaže trditev, da samoupravna normativna dejavnost delovnih organizacij ne pomeni nove kvalitete v procesu odmiranja prava, v procesu ustvarjanja družbenih norm, ampak da se je samo decentralizirala zakonodajna funkcija državnih organov, in sicer tako, da imajo tudi delovne organizacije pravico izdajati »prave pravne norme z vsemi znaki prava«.

Hegel je v svoji filozofiji prava govoril o tem, da je vsakemu državljanu zagotovljena možnost, da se posveti (državnemu) uradniškemu stanu. Marx pa se je ob tem vprašal: Ali je to tista identiteta, h kateri naj teži človek? Zaradi tega, pravi Marx, če ima vsak katolik možnost, da postane duhovnik, to je, da se loči od laikov in od sveta, še ne pomeni, da se duhovništvo katoliku manj kaže kot onostranska sila.²⁰

Očitno ima tudi navedena koncepcija iste slabosti in se je tudi ob njej potrebno enako vprašati. Prav gotovo totalni »ljudski« etatizem ni ideal družbe, ki je na poti k ponovni integraciji. Naša družba se ne razvija tako, da bi jih vedno več dobilo »koncesijo« ustvarjati klasične pravne norme, ampak tako, da bi jo postopoma zgubljali še tisti, ki jo danes še imajo. Stopnja demokratizacije naše družbe je sicer šele začetna faza nove kvalitete, toda vendar že dovolj jasna in z zadostno jasnimi tendencami nadaljnjega razvoja, da bi zanjo glede nadaljnjega razvoja, namesto omenjene teze

¹⁹ 9. člen Ustave SFRJ.

²⁰ Marx, Kritika Hegelove filozofije državnog prava, stran 59 in 69, Sarajevo 1960.

čvrstega etatizma, nedvomno prej veljala Engelsova misel — »Trebalo bi bilo opustiti vse govorjenje o državi, zlasti po Komuni, ki že ni bila več država v pravem pomenu.«²¹

7. Iz zmotnega mnenja, češ da imajo *sankcijo* samo pravne norme, družbene pa ne, črpajo nekateri odločilen argument o pravni naravi statotov; ker imajo sankcijo, so statuti pravne, ne pa družbene norme. Gotovo ni mogoče razlikovati med pravnimi in družbenimi normami na podlagi sankcije v tem smislu, da prve imajo sankcijo, druge pa ne. Pravne norme se razlikujejo od družbenih norm le po tem, da izvajanje njihovih sankcij jamči poseben državni aparat, ki je monopol fizične sile v rokah države. Družbene norme pa se uveljavljajo s svojimi sankcijami: ne z zunanjo državno prisilo, ampak predvsem z notranjo moralno prisilo, z zavestjo, s prepričanjem itd. Težko si je zamisliti družbo brez vsakršnih sankcij. Končno tudi v komunistični družbi verjetno ne bo mogoče živeti brez vsakršnih sankcij: tudi takrat bo potrebno zatirati različne ekscese posameznikov in skupin, vendar zato ne bo potrebna posebna monopolna organizacija prisile, kakršna je država, ker ne bo potrebno zatirati celotnih družbenih razredov.²²

Vendar pri statutih ne gre za to. Zanje ni mogoče trditi, da že sedaj nimajo več državne sankcije in da so zato družbene norme. Statuti uživajo ustavno in kazenskopravno zaščito — imajo torej še državno sankcijo. Toda, na eni strani se državna sankcija v razmerju do statotov umika in se kvalitativno spreminja, na drugi pa se samoupravni nastanek statotov vse bolj kaže tudi v fazi njihovega izpolnjevanja. Oba elementa sta bistveno pomembna pri obravnavi državne sankcije.

Potrditev statuta kot državna sankcija — le-tega potrdi državni organ — doživlja z novo ustavno ureditvijo kvalitativno spremembo. Nova ustava uvaja za statut delovne organizacije »*obravnavo*« statuta namesto dosedanje »*potrditve*«. Dosedanja potrditev je bila konstitutivni element veljavnosti pravil gospodarske organizacije — šele s potrditvijo kot sankcijo državnega organa so pravila postala veljavna. Statut pa sprejme delovna organizacija samostojno. Vendar ga, preden ga dokončno sprejme, predloži (praviloma) v obravnavo občinski skupščini. Obravnava pa nima istega pravnega učinkovitvene odločitve. Torej ne gre več za čisto državno sankcija kot potrditev: Ima značaj priporočila, ne pa obvezne

²¹ Engels, Pismo Avgustu Beblu, 18/28 marca 1875.

²² Lenin, Država i revolucija, Izbrana dela XI, str. 250.

cijo, ampak bolj za družbenopolitični akt, ki naj oceni določen statut glede razvojne usmerjenosti delovne organizacije; ali zagotavlja in omogoča delitev dohodka po delu, medsebojne socialistične odnose, razvoj oblik neposredne demokracije itd. Čeprav ustava še pušča odprto možnost, da se z zakonom institut obravnave še dopolni oziroma se lahko predpišejo izjeme,²³ pa to vendar načelno pomeni *kvaliteten odmik od državne sankcije*, tako da »obrnava« ni v bistvu več čista državna sankcija, ampak bolj *družbeno napotilo*.

Za izpolnjevanje statotov je bistvenega pomena tudi *njihov samoupravni izvor*. Če v delovni organizaciji niso sprejeli statuta skrajno formalno (žal je v mnogih delovnih organizacijah ta formalizem še dokaj razširjen), zgolj zato, da zadostijo črki zakona, ampak so ga sprejeli kot akt, ki je nastal kot rezultat zavesti delovnega kolektiva o dozorelosti problemov in nujnosti njihovega urejanja, če je statut izraz in plod realne ocene danih razmer, tehtanja objektivnih možnosti in subjektivnih želja, potem je ta statut v resnici samoupravnega značaja. To pa se nujno kaže tudi pri izpolnjevanju statuta, kajti če statut ni nastal kot prisilni pravni akt, se tudi ne izpolnjuje le z zunanjo prisilo. Pri izpolnjevanju takšnega statuta imamo opravka z drugimi izhodišči in motivi — ne le pravni motivi, ampak že tudi (in sčasoma v prevladujočem pomenu) družbenomoralni motivi: moralna zavest, čut odgovornosti, spoznanje nujnosti, zavest o medsebojni povezanosti v delovni organizaciji, zavest solidarnosti itd. Če torej pri sprejemanju statuta sodeluje večina delovnega kolektiva, če je bila razprava vsebinsko tako organizirana, da ima delovni kolektiv v statutu sprejeta načela za svoja, potem je gotovo, da bo delovni kolektiv *spoštoval statut iz prepričanja o njegovi pravilnosti, ne pa zato, ker bi se bal državne prisile*.

Vendar, kot v družbi nasploh, se tudi v delovnih organizacijah procesi ne razvijajo idealno in docela harmonično, ampak v boju notranjih protislovij, v boju novega s starim, v napredovanju pa tudi stagniranju in nazadovanju. Zaradi tega imajo tudi statuti sankcije za kršitev skupnih dogovorov itd. Vendar imajo te sankcije — gledano zlasti v luči nadaljnjega družbenega razvoja — v prvi vrsti interni samourejevalni pomen in delujejo ne le kot povračilni disciplinski

²³ Te izjeme so v nekaterih zakonih, sprejetih po ustavi, že uzakonjene. Tako npr. statut Narodne banke Jugoslavije *potrjuje* Zvezna ljudska skupščina, enako statut službe družbenega knjigovodstva, statut sklada federacije za razvoj nezadostno razvitih republik in krajev itd.

ukrepi, ampak kot družbeno moralno sredstvo, kot tovariška kritika, kot poziv k spoštovanju skupnih dogovorov kolektiva, poziv k solidarnosti itd. Sankcije iz samoupravnih aktov uveljavlja kolektiv praviloma samostojno v svojih okvirih. Pa tudi precejšen del sporov, ki presegajo okvire delovnih organizacij, se reši z družbenopolitičnim posredovanjem, in le en del gre pred sodišča.

Ne trdim torej, da gre za idealno uresničene situacije, ampak poudarjam že zdaj navzoče kvalitetne elemente, ki so vsebina dolgotrajnega procesa ponovne integracije družbe, procesa osvobajanja dela itd.

8. Značaj statutov delovnih organizacij kot družbenih norm tedaj izvajam na eni strani *iz teoretičnih trditev zgodovinskega materializma o odmiranju države*, na drugi pa *iz tendenc konkretnega družbenega razvoja pri nas*.

Če priznavamo temeljna stališča zgodovinskega materializma o odmiranju države in prava, o vlogi socialistične države, da pričinja polagoma razbijati svoj politični oklep, če priznavamo, da je delavsko samoupravljanje odločilna začetna etapa v razvoju tega procesa, v katerem bo izginjala potreba po državi in vseh njenih spremljajočih manifestacij ter bodo določeni moralni nazori in običaji nujno postali odločilen regulator odnosov med ljudmi itd., potem imajo statuti delovnih organizacij v tem procesu docela jasno vlogo in fiziognomijo, to pa je element družbenih norm. Kolikor statuti danes še združujejo i pravne i družbene elemente, pa je docela nesporno, da v njih z vsakim dnem bolj odмира pravni element in se krepi element družbene norme. Statuti predstavljajo začetek procesa dialektične negacije prava, začetno vodilno obliko odmirajočega socialističnega prava.

Že zdaj prevladujejo v statutih, če gledamo vsebinsko, elementi družbenih norm. Proces nastajanja statutov, njihova vsebina in njihovo izpolnjevanje že zdaj večidel ni pravnega, ampak avtonomnega družbenega značaja (ne ustvarjajo jih državni organi, ampak družbeni organi, ne nastajajo toliko zaradi zakonskih predpisov kot zaradi internih potreb, ki determinirajo tudi njihovo vsebino, težišče izpolnjevanja je v delovnih organizacijah, v delovnih enotah in njihovih samoupravnih organih itd.). Očitno torej *statuti realno izražajo proces preobrazbe pravi, ki jih kreira ali sankcionira država, v pravila, ki nastajajo v sistemu svobodne družbene samouprave* in katerih družbena obveznost temelji na družbeni samodisciplini, na zavesti, prepričanju itd.

Vendar pa družbena narava statutov *ni le pravnoteoretično, ampak je kompleksno družbeno vprašanje*. Ko govo-

rimo o naravi statotov kot družbenih norm, ne mislimo le na teoretične ugotovitve zgodovinskega materializma o odmiranju prava, ampak zlasti na konkretne pojavne oblike, s katerimi se družbena narava statotov izraža in uveljavlja: to pa so novi proizvodni odnosi, to je nov položaj delovnega človeka v procesu osvobajanja dela, to so novi medsebojni odnosi, ki jih vse bolj prevevata socialistični humanizem in solidarnost, to je uveljavljanje delitve dohodka po delu itd. Vse to je vsebina statotov, in v skladu z dozorevanjem te vsebine bo dozoreval tudi njihov družbeni pomen.

Nesporen je začetek omenjenega procesa (in to ne le kot normativni model ampak kot resnični proces). Odpravljeni so kapitalistični proizvodni odnosi, za katere je značilno nasprotje med delom in kapitalom, in vzpostavljeni so socialistični proizvodni odnosi, odnosi sodelovanja. Odpravljena sta privatna lastnina proizvajalnih sredstev in na njej temelječe izkoriščanje tujega dela. Vzpostavljena je družbena lastnina kot podlaga za osvoboditev dela oziroma za njegovo ponovno integracijo. Samoupravljanje kot bistven atribut osvobojenega dela omogoča ponovno integracijo dela, združitve proizvajalnega in upravljalnega dela.

V procesu osvobajanja dela, v procesu ustvarjanja svobodne asociacije vseh delovnih ljudi, bodo vse bolj prevladovali elementi socialistične etike. Pravo se bo umikalo družbenim normam, pravna sankcija se bo umikala družbeni sankciji. Odnosi, ki se razvijajo na temelju družbene lastnine nad proizvajalnimi sredstvi, katerih skupno značilnost izraža sistem družbenega samoupravljanja, namreč hkrati omogočajo in zahtevajo »proces postopnega vračanja državnih funkcij družbi tudi na področju družbenih odnosov, ki je bilo dotlej izključna domena države«. ²⁴

Statuti, ki oblikujejo to vsebino samoupravljanja, tedaj nedvomno dobivajo realen pečat družbenih norm: niso več klasične pravne norme, ampak nova specifična oblika avtonomnih pravil za urejanje medsebojnih odnosov v procesu proizvodnje in delitve, *oblika avtonomnih pravil, ki se že razlikuje od pravnih norm pri svojem nastajanju, vsebini in izpolnjevanju*. Gre za začetno obliko, za prvi prototip v procesu dialektične negacije pravnih norm in ustvarjanja družbenih norm.

Seveda pa se omenjeni *procesi ne razvijajo idealno*, brez protislovij, v čistih črnobelih shemah. Idealnih situacij v

²⁴ Dr. Jože Globevnik, Republiška skupščina in njeni splošni akti, Pravniki VII-VIII/1964, stran 227.

družbi ni. Procesi se razvijajo na podlagi notranjih protislovij v družbi, ki pogojujejo tako napredovanje kot tudi stagnacijo in nazadovanje. Na sedanji stopnji družbenega razvoja tudi ni mogoče trditi, da so se posamezna predvidevanja dolgoročnega razvoja naše družbe že v celoti in idealno uresničila, kajti — kot bi dejal Marx —²⁵ družba, s katero imamo opraviti, še ni razvita komunistična družba, ampak se še razvija v tej smeri in se je zato še drže številna znamenja stare družbe.

Zato je razumljivo, da se ni mogoče izogniti protislovnim in konfliktnim situacijam v družbi. Bistveno je, da pri obravnavanju teh situacij in iskanju poti za njihovo reševanje *vedno znova kontroliramo poglobitno smer družbenega razvoja*, to je, da na podlagi delovanja vseh silnic v družbi, od ekonomskih razmer do družbene zavesti, realno predvidevamo družbeni razvoj kot rezultanto vseh konkretnih družbenih komponent.

In spričo tega, da je dolgoročna rezultanta družbenega razvoja usmerjena v brezrazredno družbo, *bi ne smeli nobene problema socialističnega prava obravnavati neodvisno od odmiranja (države in) prava*. V luči tega procesa pa statutom delovnih organizacij ni mogoče pripisovati etikete klasičnega prava, naziv »pravnih norm z vsemi znaki prava«, ampak je potrebno v njih opozoriti na elemente družbenih norm, ki so realno navzoči že v sedanji razvojni fazi našega pravnega sistema in ki kažejo rezultanto njegovega nadaljnega razvoja.

²⁵ K. Marx, Kritika gothskega programa, stran 18.

Teorija in praksa

Že naslov pove, da bo revija posvečala pozornost tako teoretičnim kot tudi praktičnim razmišljanjem o našem družbenem življenju. Zato bi se rad dotaknil včasih preveč poenostavljenih sodb, kateri od obeh »strani« odmerja oziroma naj odmerja več ali manj pozornosti. Vprašanje sem si namenoma tako zastavil, ker želim pokazati, da »praktično« življenje tako poenostavljene sodbe ne prenese. Vse, kar imenujemo »teoretično«, je namreč kar najbolj praktično, če je seveda resnično teoretično. Teoretično razmišljati o danem pojavu pomeni v končni posledici samo to, da si prizadevamo spoznati njegovo objektivno bistvo. In vse, kar po navadi imenujemo »praktično«, je v resnici kar najbolj teoretično, če nam je le uspelo spoznati pravo naravo pojava, ki ga praktično doživljamo.

Res pa je — in to naj bi bilo hkrati tudi opravičilo, ker sem se obregnil ob poenostavljeno izbiro med teoretično in praktično stranjo družbenih pojavov — da se pod plaščem »teoretičnega« prav rade skrivajo misli, ki imajo s prakso, pojmovano kot objektivni proces, le malo zveze. Prav tako se tudi za »praktičnim« lotevanjem družbenega življenja marsikdaj skriva površnost, ki ne more zajeti obravnavanega pojava v vsej njegovi objektivni razsežnosti.

Resnično teoretično obravnavanje danega družbenega pojava je zato lahko samo tisto in tako poglobljeno praktično proučevanje, ki seže do njegove objektivne ravni. Ker pa nam je poglobljeno proučevanje družbenega dogajanja predvsem potrebno — da bi ga dodobra razumeli in ga tako lažje obvladali ter usmerjali v objektivno smer — nam je zato potrebna bolj teorija kot praksa oziroma, boljše, potrebna nam je ustrezno teoretično obdelana praksa.

Pri tem seveda nimam v mislih kakega čudodelnega teoretičnega zdravila, ki bi odpravilo vsakdanje družbene težave. »Praktičnih« težav družbenega življenja sploh ni mogoče odpraviti, saj jih življenje samo sproti poraja. Edino, kar lahko storimo, je, da jih na objektivno najbolj

razumem način razpletamo in seveda tudi zapletamo. Vse drugo so samo utvare nedognanega mišljenja, ki se še ni dokopalo do temeljnega spoznanja o svetu, do spoznanja namreč, da obstoji objektivna stvarnost (vštevši družbeno), neodvisno od tega, kaj si ljudje o njej mislijo oziroma, natančneje, celo skupaj s tem, kar si ljudje o njej mislijo. Načelo povezovanja teorije in prakse (v mišljenju seveda) ni zato morda izmišljotina kakega globokoumnega filozofa, temveč praktična potreba praktično delujočega razuma.

Teh nekaj, deloma tudi poenostavljenih splošnih misli o teoriji in praksi bo za uvod dovolj. Sedaj pa bi rad pokazal, kako se za nekaterimi perečimi praktičnimi vprašanji našega družbenega življenja v resnici skrivajo pereča vprašanja naše teorije o družbenem gospodarstvu.

Že sama okoliščina, da se pri nas ubadamo z nekaterimi izredno pomembnimi vprašanji družbenega življenja deset ali petnajst let, pa so še vedno zelo pereča, zadosti jasno kaže, da nam »praktičnih« pobud za njihovo reševanje ni manjkalo. Nasprotno, bilo jih je še preveč — kot je marsikje lahko ugotoviti — saj smo nemalokrat na hitro spreminjali praktične ukrepe. Zato pa nam je primanjkovalo ustreznih teoretičnih pobud oziroma ustreznih teoretičnih razmišljanj, ki bi nam lahko pomagala reševati dolgotrajno pereča praktična vprašanja.

Da ne bom preveč abstrakten, se bom dotaknil nekaj perečih praktičnih vprašanj z gospodarskega področja našega družbenega življenja in jih povezal s teoretičnimi vprašanji, iz katerih pravzaprav izvira njihova tako dolgotrajna »perečnost«.

Prvo praktično vprašanje je vprašanje o stabilizaciji trga. Odkar smo začeli upoštevati blagovne zakonitosti¹

¹ Pri tej ugotovitvi namerno nisem uporabil pri nas prevladujočega načina izražanja o »sproščanju blagovnih zakonitosti«, ker je že tak način izražanja sam dokaz nezrelega teoretičnega pojmovanja družbenogospodarskih pojavov. Blagovne zakonitosti družbenega gospodarstva so objektivne, zato jih ljudje ne morejo niti »sproščati« niti »dušiti«, še manj jih morejo seveda »odpravljati«. Lahko pa jih spoznavajo, s čimer spoznavajo tudi objektivno moč, ki jo imajo za pospeševanje družbenega razvoja. Tako si ljudje ustvarjajo možnosti, da to objektivno (potencialno) silo izkoriščajo v prid družbenemu napredku. Lahko se seveda tudi zgodi, da jih objektivno uporabljajo v svojo škodo, kar le dokazuje, da jih še niso doobira spoznali.

Naj vnovič poudarim, da blagovnih zakonov družbenega načina gospodarjenja nočem idealizirati. Kakor vsaka druga ima tudi blagovna palica dva konca. Družbenega ideala ni, zato tudi ni idealnega načina družbenega gospodarjenja. Kar moremo in moramo iskati, je organizacija družbene produkcije, ki nam bo objektivno dala ugodnejše rezultate med t. i. negativnimi in pozitivnimi posledicami danega načina družbene produkcije. Negativnih in pozitivnih posledic bla-

družbenega načina gospodarjenja na sedanji stopnji materialnega razvoja, smo se spopadli z vprašanjem o ponudbi in povpraševanju na trgu, to je z vprašanjem o pogojih, ki jih terja blagovna oblika družbene produkcije, če naj se uspešno razvija.

Že nekaj let po uvedbi tržnega gospodarstva samoupravnih delovnih skupnosti (l. 1955, kar je natančno pred desetimi leti) je dal IV. plenum Socialistične zveze na dnevni red vprašanje o stabilizaciji trga. Od tedaj pa do danes smo nekajkrat razpravljali in ukrepali, da bi rešili to nadvse pereče praktično vprašanje našega družbenogospodarskega razvoja. Medtem smo preživljali obdobja delnega gospodarskega zastoja kot posledico prvih resnih ukrepov za stabilizacijo trga (v letih 1956/57 in 61/62) ter obdobja pretirane konjunktura, ki so le-tem sledila. Pa vendar je to vprašanje tudi danes, ko izvajamo gospodarsko reformo, še vedno eno najbolj perečih vprašanj našega gospodarstva. Lahko celo ugotovimo, da je stabilen trg prvi pogoj za to, da bi gospodarsko reformo sploh lahko uspešno izvedli.

Če se — proti svoji navadi — v to vprašanje nekoliko bolj poglobimo, bomo spoznali, da se za njim skriva v marksistični političnoekonomski literaturi že zdavnaj dognano teoretično spoznanje. Eno izmed temeljnih teoretičnih dognanj, do katerega se je dokopal Marx, ko je proučeval blagovno naravo družbene proizvodnje, je spoznanje, da je denar v resnici blago, naj ima tako ali drugačno obliko. S tem svojim spoznanjem je Marx, kot nam je sam povedal, odkril mistično naravo denarja oziroma blaga nasploh.

Pri nas pa delamo z denarjem, kot da bi ne bil blago. Denarna sredstva, s katerimi vplivamo na povpraševanje

---

govne oblike družbenega gospodarstva pa ne smemo presoјati samo za domačimi plotovi, temveč moramo tudi pogledati, kako jih v svetu vrednotijo. Sicer se nam lahko zgodi, da bomo o lepem življenju bolj pridigali, manj pa ga uživali. Ljudje, kot vemo, ocenjujemo »lepo življenje« po drugačnih merilih kot (uradno) marksistični družbeni moralisti, pa naj to izraža v filozofskem, sociološkem, ekonomskem ali drugem učenem jeziku.

Ljudje torej ne sproščajo družbenih zakonov, temveč jih bolj ali manj upoštevajo, bolj ali manj poznajo in se bolj ali manj po njih ravnaajo. Ker pa so družbeni zakoni v resnici zakoni obnašanja ljudi, ki žive v družbi in v danih materialnih razmerah, sproščajo ljudje, upoštevajoč družbene zakonitosti, svoje ustvarjalne sile pravzaprav v dobro sebi in družbenemu razvoju. Vse to seveda velja za pravo mero in za pravo obliko upoštevanja objektivnih možnosti, ki se skrivajo v razumnem delovanju ljudi.

In prav na tem področju se lahko najbolj uspešno »sproščajo« sposobnosti zavzetega družbenega delavca: ob vprašanju, kako najti mero in obliko za objektivno pozitivno delovanje dane družbene skupnosti.

po blagu, še vedno ustvarjamo na podlagi nekakšnih pravic do kreditov raznih oblik ali pa po matematičnih enačbah, ne da bi se vselej zavedali, da nam neustrezno nadzirani kreditni viri ustvarjajo stalno nestabilnost na trgu.

Dokler ne bomo prišli tako daleč, da bomo v praksi spoštovali to tako pomembno Marxovo teoretično spoznanje, da je denar po svojem družbenogospodarskem bistvu blago, bomo zaman razpravljali o stabilizaciji trga. Tudi gospodarska reforma bo izgubila svoj smisel, saj je bila po toliko letih potrebna predvsem zaradi tega, ker nam doslej še ni uspelo ustvariti stabilnega trga, ki bi sam urejal osnovna razmerja med gospodarskimi panogami.

Če pa vemo, da je denar blago, in to teoretično vprašanje upoštevamo pri urejanju družbenega gospodarstva, bomo obravnavali denar kot družbeni kapital, katerega upravljajo posebne gospodarske organizacije. Kreditiranje gospodarstva bo potem odvisno od razpolaganja z družbenim kapitalom in ne več od tega, koliko odločb o kreditu napišejo pooblaščen organi.

Dodatno finansiranje družbenega gospodarstva, ki ga danes izvaja vsaka razvita država, pa mora biti pod tolikšno družbeno kontrolo, da se nikakor ne more zgoditi, da bi denar izgubljal svojo temeljno vlogo stanovitnega menjalnega sredstva in merila vrednosti blaga.

Ko pa že govorimo o stabilnem trgu, se moramo predvsem zavedati, kaj to pravzaprav pomeni. Stabilni trg pomeni večjo ponudbo, kot je povpraševanje po blagu. To pomeni boj za prodajo izdelkov, to pomeni stanje, ko blago išče denar, kar je ravno narobe od tega, česar smo bili doslej vajeni, ko je večinoma denar iskal blago. Stabilni trg pomeni tudi negotovost v proizvodnji, negotovost v tem, ali bo proizvedeno blago prodano in po kakšnih cenah bo prodano. Zato pomeni stabilni trg pravzaprav samo posebno obliko objektivnega družbenogospodarskega pritiska na producente.

Stabilni trg ne omogoča življenja vsakršnemu proizvajalcu — in prav s to grožnjo pritiska na vse, da čim smotrnejše gospodarijo. Zato se ne smemo čuditi, če smo že dvakrat popustili pred stabilnim trgom, brž ko so se začela kazati prva znamenja objektivnega družbenogospodarskega pritiska na proizvajalce in s tem boj za obstoj marsikaterega podjetja. Ustrašili smo se političnih posledic stabilnega trga in začeli gospodariti po starem. Tako smo s pretirano konjunkturo (z administrativnim kreditiranjem povpraševanja) omogočali življenje slehernemu podjetju.

Prav sedaj, ko uresničujemo gospodarsko reformo, se moramo zavedati, kakšne pozitivne (objektivno) in hkrati tudi negativne (subjektivno) posledice ima stabilni trg (ker jih pač mora imeti, sicer ne bi pozitivno učinkoval na gospodarstvo), da nas praktično življenje ne bo spet našlo teoretično (tj. teoretično dovolj temeljito) nepripravljenih.

Naslednje praktično vprašanje, s katerim se ubadamo že dobrih petnajst let, če ne štejemo »planskega« obdobja, zadeva področje družbene delitve. Od prvih delitev dobička še za življenja tov. Kidriča, prek obračunskih plač, delitev premij pa ponovnih delitev dobička ter enakih plač za enako delo po celi državi smo prišli do delitve dohodka in moralnih meja ter, glede na razglašeno načelo nagrajevanja »po delu«, do bolj ali manj neupravičenih razlik v osebnih dohodkih. V tem času so se menjavala obdobja navideznega »mezdnega« miru z obdobji pretiravanj pri delitvi dohodka s skoraj štiriletno periodično zakonitostjo, ki smo jo vsakič zaznamovali z bučno akcijo subjektivnih sil.

Tudi za tem že tako dolgo perečim praktičnim vprašanjem našega gospodarskega sistema se skrivajo pomembna teoretična dognanja marksističnega nauka o družbenem gospodarstvu, ki jih pri nas še nismo doumeli. Eno med njimi je Marxovo spoznanje, da v razviti blagovni obliki družbene produkcije nima vrednosti delo, pač pa delovna sila ljudi.

Na kratko najprej pogledjmo, kaj pomeni to nadvse pomembno Marxovo teoretično dognanje.²

V ugotovitvi, da ima vrednost delovna sposobnost, ne pa delo ljudi, se skrivata pravzaprav dve teoretični spoznanji. Najprej to, da lahko govorimo o vrednosti neke dobrine samo takrat, kadar se ta dobrina zamenjuje. Če torej govorimo, da ima vrednost delovna sila ljudi ali pa delo — pa čeprav je le-to napačno, kar nas sedaj zanima — s tem že trdimo, da je delovna sila ljudi (ali pa delo ljudi) predmet menjalnega procesa. Delovna sposobnost ljudi (ali delo) je torej blago, če trdimo, da ima vrednost. Nobena dobrina — naj bo to delo ljudi, njihova delovna sila ali pa kaka druga materialna dobrina — ne more imeti vrednosti (v družbenem gospodarstvu seveda), če ni predmet menjave oziroma če se ne prodaja in kupuje.

² Mimogrede povedano, to teoretično spoznanje je Marxu omogočilo odkriti izkoriščevalsko naravo kapitalističnega načina družbene produkcije oziroma izvor presežne vrednosti, čeravno se zamenjujejo enake vrednosti. Z njim je — tako kot se sicer dogaja z vsakim pomembnim teoretičnim dognanjem — odkril objektivno bistvo pojava, ki ga je proučeval, tj. kapitalizma.

Že pred devetdesetimi leti je moral Engels v *Anti-Dühringu* pribiti, da »pozna politična ekonomija samo eno vrednost — vrednost blaga«. Kadar govorimo o vrednosti, govorimo potemtakem o vrednosti blaga.

Drugo teoretično spoznanje, ki je vsebovano v ugotovitvi, da nima vrednosti delo ljudi, pač pa njihova delovna sila — in prav to teoretično spoznanje je posebnost marksistične politične ekonomije — pa je, da je dobrina, ki jo ljudje v razviti obliki blagovne produkcije med seboj zamenjujejo, njihova delovna sposobnost. Dobrina je delovna sposobnost, delo je le uporabljanje te dobrine oziroma njena raba. Predmet menjave (in v zvezi s tem predmet vrednotenja ljudi) je torej njihova delovna sila, ne pa delo.

Če že moramo govoriti o oblikovanju vrednosti v procesu delitve dobrin, moramo torej govoriti o vrednosti delovne sile, ne pa o vrednosti dela. Če pa govorimo o vrednosti delovne sile, pomeni to, da tako z drugimi besedami označujemo proces nakupa in prodaje delovne sile ljudi oziroma ugotavljamo, spet z drugimi besedami, da je delovna sila blago.

Vse to so v učbenikih politične ekonomije znane stvari. Sredi praktičnega življenja pa ta spoznanja zvane kot prazne besede brez vsakršnega smisla — bržda zato, ker le malokdo ve, kako pomembno življenjsko resnico nam je z njimi povedal Marx, samo da jo je izrazil na teoretičen način.

Kaj pa se pri nas dogaja s tem tako pomembnim Marxovim teoretičnim dognanjem? Mnogi neutrudno govore o vrednosti dela, neutrudno jo tudi iščejo, iščejo vrednost prispevka posameznega socialističnega producenta v skupnem delu, da bi mu tako odmerili »pravičen«
delež iz dohodka. Pri tem si prizadevajo meriti vsakršno delo, čeprav je Marx zapisal, da se da »delo meriti samo po času ali po intenzivnosti«, da bi tako prišli do ustreznih instrumentov delitve. Prav po proudhonovsko iščejo »pravo vrednost dela«
in pri tem celo zanikajo, da je ta vrednost posledica nakupa in prodaje neke dobrine oziroma da gre za vrednost blaga, če že iščejo neko vrednost.

Ko iščemo vrednost dela, pozabljamo pri tem na dve strani. Najprej pozabljamo na vrednost delovne sile oziroma na njeno ceno, ki je s političnoekonomskega, z družbenopolitičnega kot tudi z zgodovinskega vidika objektivna kategorija, kar je ugotovil že Marx. Drugo vprašanje pa je, kako pri dani družbeni vrednosti oziroma ceni delovne sile doseči, da bodo ljudje čimbolj smotrno delovali. V najbolj

preprostem družbenogospodarskem odnosu se to vprašanje rešuje s povezavo vrednosti delovne sile s fizičnim ali ekonomskim rezultatom, ki ga delavec doseže z uporabljanjem svoje delovne sposobnosti.

Obe sestavini »vrednosti dela« imata objektivno vlogo v procesu družbenega dela. Prva, vrednost delovne sile (oziroma različna vrednost, ki se kaže v osnovnih razponih med osebnimi dohodki), vpliva na oblikovanje delovnih sposobnosti različnih stopenj (bolj ali manj sestavljeno delo) in s tem ustvarja možnosti za čim smotrnejše družbeno gospodarjenje. Druga, povezava vrednosti delovne sile z rezultati njenega uporabljanja (bodisi posredna ali neposredna) zagotavlja čim smotrnejšo uporabo potencialnih sil, ki se skrivajo v delovni sposobnosti proizvajalcev.

Zaradi tega lahko uveljavimo ustrezen sistem družbene delitve samo tako, da prek družbene vrednosti delovne sile (ki je lahko samo element družbenih instrumentov) povežemo ceno delovne sile z ekonomskim rezultatom gospodarske organizacije. Osebni dohodek posameznega producenta tako sestoji iz osnovnega dohodka in iz nagrade za družbeno priznано uspešno gospodarjenje. Oba elementa dohodka sta objektivna in zato ne smemo nobenega zanemarjati. Prav tako ju ne smemo stapljati v enotno družbenogospodarsko kategorijo, ker s tem sami sebi preprečujemo, da bi zgradili ustrezen sistem družbene delitve in tako postavili temeljne objektivne pogoje za čim smotrnejše delovanje socialističnega gospodarstva.

Ker pri nas ne upoštevamo, da je delovna sila dobrina, ki ima vrednost, smo se odrekli družbeni intervenciji oziroma določanju družbene vrednosti delovne sile. Tako smo prišli do nesmisla, da so danes pod družbeno kontrolo cene skoraj vseh dobrin, najpomembnejši med njimi, delovni sili ljudi, pa niti ne poskušamo — na ustrezen način seveda — določiti družbene vrednosti. Vrednotenje delovne sile ljudi poteka zaradi tega » za hrbtom proizvajalcev« z vsemi negativnimi družbenogospodarskimi in političnimi posledicami: z neupravičenimi nesorazmerji v osebnih dohodkih med gospodarskimi panogami in zunaj njih, z nesorazmerji med različnimi vrstami delovnih sposobnosti v isti panogi ali med njimi, z različnimi pretiravanji v eno ali drugo smer itd.

Pri tem mislim samo na tista nesorazmerja, ki nimajo nikakršnega objektivnega ekonomskega opravičila in katerih se je nabralo toliko, da je čas za javno in resno razpravo o njih že zdavnaj dozorel. Poleg tega danes lahko samo po občutku ugotavljamo — če sploh lahko kaj ugotavljamo

— katera nesorazmerja so objektivno ekonomsko upravičena, katera pa niso, saj nimamo družbenih meril niti za »delo« (za družbeno vrednost delovne sile ljudi) niti za gospodarski učinek. Brez tega pa ni možno urejati družbene delitve niti nagrajevati producentov »po delu« — oziroma, bolje, po delovnih rezultatih v družbenem obsegu, pa naj o tem načelu še tako glasno govorimo.

Ni času primerno, da se socialistična družba zavestno odpoveduje urejanju tega vprašanja, medtem ko je povsod po svetu področje delitve eno izmed najpomembnejših področij, ki si ga tako ali drugače prizadevajo družbeno urejati. Tudi pri nas smo že večkrat občutili objektivno potrebo, da bi boljše urejali vprašanja delitve. Ni še dolgo, ko smo se lotevali tudi neposrednih administrativnih ukrepov (komisije za plače, »K« faktor, enotni kazalci), da bi to vprašanje uspešneje reševali. Toda ti ukrepi niso temeljili na ustrezni teoriji o družbenem gospodarstvu in zato niso odigrali vloge, ki jim je bila namenjena. Z njimi je, žal, propadla tudi objektivno utemeljena težnja in potreba, da bi to tako zelo pereče vprašanje naše družbe na ustrezen način družbeno urejali.

Razumljivo je, da je prizadevanje vseh tistih, ki tako neutrudno iščejo vrednost dela, zaman, ker vrednosti dela ni. Pa ne zato, ker je tako dejal Marx, temveč zato, ker je Marx s tem svojim teoretičnim spoznanjem odkril bistvo razvite oblike blagovne produkcije. Edina praktična pot, ki bi nam lahko pripomogla uspešneje urejati vprašanja družbene delitve, bi bila, če bi najprej doumeli globino Marxovega teoretičnega spoznanja o tem, da ima vrednost delovna sila ljudi, ne pa njihovo delo, in če bi si potem na ustrezen način prizadevali na tem njegovem teoretičnem spoznanju izdelati praktičen mehanizem družbene delitve...

Ko že ugotavljam, da ni možno vzpostaviti ustreznega sistema družbene delitve, dokler bodo naša prizadevanja temeljila na načelu o vrednosti dela (česarvno večinoma podzavestno), moram še dodati, da družbene delitve ne moremo zasnovati samo na spoznanju o vrednosti delovne sile ljudi. To spoznanje je samo eden od dveh njenih teoretičnih temeljev. Drugi teoretični temelj družbene delitve, ki ga tukaj posebej ne obravnavam, ker bi moral seči še na druga področja marksistične teorije o družbenem gospodarstvu, pa je prav tako zelo pomembno Marxovo teoretično spoznanje o tem, da izvirajo oblike dohodka iz oblik lastnine produkcijskih činiteljev, to je iz oblike lastnine produkcijskih sredstev in iz oblike lastnine delovne sile ljudi. Tudi to

Marxovo teoretično spoznanje kaže na to, da mora biti dohodek socialističnih proizvajalcev sestavljen iz dveh delov — iz protivrednosti za njihovo delovno silo in iz ustreznega dela presežne vrednosti — saj sta obe obliki dohodka samo denarni izraz dveh oblik lastnine, ki sta značilni za socialistični družbeni red.

Da ne bi to, ko se kritično dotikam praktičnih in teoretičnih izhodišč naših prizadevanj, da bi ustrezno oblikovali sistem družbene delitve, kazalo, da zavračam splošno priznano načelo o nagrajevanju »po delu«, bom dodal še nekaj misli v zvezi z nagrajevanjem. Prizadevanje, da bi izdelali smotrni sistem družbene delitve, izvira iz objektivne nujnosti, ki nam jo je življenje samo pokazalo. Splošno priznano načelo nagrajevanja »po delu« izraža, čeprav samo v poljudnem jeziku, to objektivno nujnost, ki je pa doslej, žal, še ni nihče ustrezno teoretično obdelal. Zato s samim načelom dostikrat ne vemo kaj početi, čeprav izraža objektivno pravilno prizadevanje družbene skupnosti, da bi urenila vprašanje družbene delitve.

Če hočemo to splošno in v pogovornem jeziku izraženo načelo uporabiti v praksi, ga moramo prevesti v jezik marksistične politične ekonomije. To pa pomeni, da ga moramo izraziti z vrednostjo dobrin, ki so pogoj in posledica procesa družbene produkcije kot celote (tj. neposredne produkcije, menjave in delitve). Šele tedaj nam bo lahko to načelo rabilo kot praktičen pripomoček pri urejanju družbenih odnosov socialističnih producentov.

Na to teoretično (in seveda tudi praktično) pomanjkljivost sem hotel opozoriti, ko sem razpravljal o vrednosti dela oziroma delovne sile ljudi in ko sem na koncu omenil še oblike lastnine produkcijskih činiteljev, ne da bi hotel s tem spodbijati objektivno veljavo načela o nagrajevanju »po delu«. Kot je moč videti, sem mu hotel s tem, da bi ga iz pogovornega jezika prevedli v jezik politične ekonomije, pravzaprav tudi v praksi dati tisto vlogo, ki mu objektivno gre. Toda to ni samo praktična, temveč je predvsem teoretična naloga, saj jo moramo najprej miselno ustrezno dojeti, da bi se sploh lahko spremenila v praktično nalogo oziroma v ustrezen sistem praktičnih družbenih ukrepov na področju družbene delitve.

Tretje praktično vprašanje, ki se ga bom dotaknil, je vprašanje o razširjeni reprodukciji.

Tudi to vprašanje je bilo do nedavna izredno pereče, saj je šlo za odločitev, ali naj s pretežno večino družbene akumulacije razpolagajo producenti ali družbena skupnost

prek svojih organov. To vprašanje je deloma samostojno vprašanje, deloma pa je povezano s prvima dvema.

Kot samostojno praktično in seveda tudi teoretično vprašanje zadeva pravzaprav vprašanje o materialnih interesih ljudi in o njihovem vplivu na smotrno uporabo družbenih sredstev. Pri tem gre v resnici za vprašanje o zvezi med individualnimi materialnimi interesi ljudi in med njihovimi skupinskimi materialnimi interesi, pa naj gre za interese delovnega kolektiva ali družbene skupnosti.

Če vprašanja o centraliziranem ali decentraliziranem razpolaganju z družbenimi sredstvi ne bomo povezali z vprašanjem o materialnih interesih ljudi, se nam ne bo posrečilo izmotati se iz razprav o tem, na kakšen način bodo družbena sredstva smotrnejše uporabljena. Če pa vemo, da je osnova za človekovo smotrno prizadevanje njegov materialni interes, bomo skušali čim več razpolaganja z družbenimi sredstvi neposredno povezati z materialnim interesom ljudi. To pa je seveda najlažje storiti v gospodarskih organizacijah.

Z vprašanjem o razširjeni reprodukciji pa zadenemo hkrati tudi ob prejšnji vprašanji. Ob vprašanje stabilizacije trga kot ob splošni pogoj, ki mora biti izpolnjen, da bi si ljudje nasploh prizadevali smotrno gospodariti, ter ob vprašanje o zvezi med rezultati gospodarskega delovanja in delitvijo dohodka, ki je drugi objektivni pogoj, da bi ljudje smotrno gospodarili z družbenimi sredstvi.

Stabilnost trga povzroča po svoji objektivni logiki splošen družbeni gospodarski pritisk, ki producente stihijsko usmerja v objektivno najbolj smotrno uporabljanje družbenih sredstev. Razumljivo je, da to poteka kot protisloven proces, v katerem manj učinkovito delovanje producentov doživlja gospodarski neuspeh, in narobe. Gospodarski pritisk stabilnega trga povzroča tudi objektivno smotrno preoblikovanje individualnih materialnih interesov producentov v skupinske materialne interese — kolektivne in družbene. Taka objektivna skladnost individualnih materialnih interesov ljudi je nujni pogoj za vsakršno družbeno delo.

To najbolj splošno družbenogospodarsko podružbljanje individualnih materialnih interesov ljudi ustvarja samo objektivni družbeni gospodarski pritisk, ki ga na producenta izvaja stabilni trg. Šele na tem splošnem družbenogospodarskem temelju (da se tako izrazim) je mogoče zgraditi druge instrumente smotrnosti družbenega gospodarjenja oziroma najpomembnejšega med njimi — ustrezen si-

stem družbene delitve, s katerim se ustvarja odvisnost osebnega in kolektivnega dohodka producentov od rezultatov njihovega gospodarskega delovanja. S takim ukrepom oziroma instrumentom se še tesneje poveže individualni materialni interes ljudi z njihovimi kolektivnimi materialnimi interesi.

Da pa bi vzpostavili zvezo med materialnim interesom družbene skupnosti in individualnimi materialnimi interesi ljudi, bi morala družbena skupnost določiti kolektivom producentov merila o smotrnosti družbenega gospodarjenja. To so družbena merila za gospodarski rezultat delovne organizacije in za njegovo zvezo z delitvijo osebnih dohodkov. Vse to bi ne smelo biti izraženo samo deklarativno, kot je zdaj, ko govorimo, naj bodo osebni dohodki producentov odvisni od produktivnosti dela, temveč bi moralo biti izraženo s političnoekonomskimi kategorijami razvite oblike blagovne produkcije — z vrednostjo delovne sile, z vrednostjo produkcijskih sredstev ter z vrednostjo čistega dohodka, o čemer sem govoril že v drugem delu.

S takim družbenim mehanizmom, ki bi povezoval individualne materialne interese producentov prek njihovih kolektivnih materialnih interesov z materialnimi interesi družbene skupnosti, bi dosegli objektivno najbolj smotro uporabljane družbenih sredstev in s tem tudi praktičen odgovor na vprašanje, kdo naj razpolaga z družbeno akumulacijo in kako.

V tem kratkem sestavku o nekaterih perečih vprašanjih našega družbenega razvoja nisem mogel zajeti vseh problemov, kaj šele, da bi jih temeljiteje obravnavali. Zato je sestavek lahko samo napotilo za razmišljanje o praktičnih in teoretičnih težavah, ki nas tarejo, ko si prizadevamo utirati nove poti na področju organizacije socialističnega družbenega gospodarstva.

Na koncu naj dodam še nekaj besed v zvezi s sklicevanjem na Marxa. Lahko bi si namreč kdo mislil, da tako pojmovanje Marxovih misli, kakršno sem zapisal, ne ustreza našim družbenim razmeram. Toda če hočemo ocenjevati uporabnost Marxovih teoretičnih pogledov za sodobne družbene razmere, moramo upoštevati različen pomen, ki ga imajo le-ti glede na družbeni razvoj. Razločevati moramo namreč tista Marxova teoretična dognanja, ki objektivno sestavljajo znanstveni temelj njegovega nauka o družbenem gospodarstvu, od tistih njegovih misli, ki jih je izrekel bolj kot domneve o tem, kako naj bo organizirana »prihodnja« družbena ureditev, ter končno seveda tudi tista njegova

teoretična spoznanja, ki se (ali se lahko) nanašajo samo na kapitalistični družbeni red.

V prvo skupino Marxovih teoretičnih spoznanj spadajo predvsem vsa njegova dognanja o razviti obliki blagovne produkcije, ki jo je na primeru kapitalistične družbe prvi tako temeljito teoretično razčlenil, da ga doslej še nihče ni niti dosegel, kaj šele presegel. Pri tem seveda ne trdim, da se kapitalistična družba od Marxovih časov sèm ni tudi že spremenila. Kljub temu je še vedno ohranila svoje temeljne značilnosti — ne samo kot kapitalistična družba, temveč tudi kot posebna oblika razvite blagovne produkcije.

Marxove teoretične misli o razviti obliki blagovne produkcije, tj. o blagovni vrednosti, o denarju, o vrednosti dela oziroma o vrednosti delovne sile, o oblikah lastnine, o oblikah dohodka ter o presežni vrednosti, spadajo med temelje njegovega nauka o družbenem gospodarstvu. Zaradi tega lahko uporabljamo ta spoznanja (oziroma jih celo moramo) pri teoretičnem razčlenjevanju sodobnega družbenega dogajanja, če le upoštevamo objektivne razlike med enim in drugim družbenim redom. Ker sta tako kapitalizem kot socializem samo posebni obliki razvite blagovne produkcije, imata oba družbena reda nekatere skupne družbenogospodarske značilnosti, prav tako kakor se po drugih med seboj bistveno razlikujeta. Marxova dognanja o blagovni vrednosti, o denarju in o vrednosti dela, ki sem jih uporabil, da bi teoretično podprl svoje razmišljanje o nekaterih perečih praktičnih vprašanjih našega družbenega razvoja, ne spadajo med taka, ki bi se nanašala samo na posamezen družbeni red, temveč se nanašajo na razvito blagovno obliko družbene produkcije nasploh.

Kot vemo, se kapitalistični in socialistični družbeni red razlikujeta med seboj samo po oblikah lastnine produkcijskih sredstev, medtem ko so pri obeh delavci lastniki svoje delovne sposobnosti. Zato je tudi popolnoma razumljivo, da je za oba družbena reda značilna razvita oblika blagovne produkcije, če se le spomnimo na to, da je Marx zapisal tudi misel, da »lahko postane blagovna produkcija splošna oblika družbene produkcije šele tedaj, ko postanejo producenti svobodni lastniki svoje delovne sposobnosti«.

Če pa kdo drugače misli, kar je seveda tudi možno, potem ne more govoriti (ali delati) samo tako, kot da ima v socializmu delo vrednost, ali pa, da v socializmu denar ni blago in da materialni interesi ljudi niso objektivna spodbuda za njihovo smotrno družbeno gospodarsko delovanje. Najprej mora povedati, da take trditve nasprotujejo teme-

ljem Marxovega nauka o družbenem gospodarstvu, potem pa si mora prizadevati, da bi taka (Marxu nasprotna) spoznanja teoretično vsaj tako utemeljil, kot je svoja Marx. Le tako se bomo lahko dokopali do ustreznih teoretičnih spoznanj, ki nam bodo pripomogla bolje razumeti in urejati družbeno življenje. Dokler pa take teoretične analize sodobnega družbenega gospodarskega dogajanja nimamo, nikakor ne more biti prav, če razglajamo kot marksistične »teorije«, ki so nasprotno temeljnim Marxovim spoznanjem o družbenem gospodarstvu, pa se nam tega niti ne zdi vredno omenjati, medtem ko se razglajamo za zveste naslednike Marxove znanstvene misli.

Pri tistih Marxovih mnenjih, ki jih je zapisal o »prihodnji« socialistični oziroma komunistični družbi, pa moramo upoštevati, da jih je tudi sam imel le za bolj ali manj utemeljene domneve, ne glede na to, da je bil tedaj, ko jih je pisal, trdno prepričan o njihovi upravičenosti. Sicer pa je tudi Marx sam zapisal, da lahko začnemo znanstveno proučevati družbeno dogajanje samo »post festum« oziroma »šele potem, ko so rezultati družbenega razvoja že pred nami«. Boljšega napotka za pravilno presojo raznih njegovih misli si res ne bi mogli želeli.

Zaradi tega lahko še toliko bolj upravičeno jemljemo iz zakladnice marksistične teoretične misli tiste njene pravine, katerih splošni teoretični pomen je družbeni razvoj že potrdil, in hkrati z vsem dolžnim spoštovanjem do njihovih tvorcev zavračamo one, ki jim družbeni razvoj ni (ali pa še ni) priznal objektivne veljave.

Ob koncu naj omenim še neki praktični problem, s katerim je tudi povezano vprašanje ustrezne teorije, pa čeprav bo morda ta zveza videti spočetka nenavadna. Gre namreč za kritiko. Če vzamemo kritiko v najbolj splošnem pomenu, bomo zlahka ugotovili, da je to kar se da praktičen pojav; bolj ali manj v njem sodelujemo vsi s tem, da nenehno kaj »kritiziramo«, da po domače povem.

Ker pa teče življenje v svojih globinah vselej na neki objektivno zasnovan način, je možno samo dvoje: kritično ocenjevanje družbenega dogajanja je lahko bolj ali manj objektivno utemeljeno ali pa je bolj ali manj izraz objektivno neuresničljivih želja kritikov. Upravičena kritika je potemtakem lahko samo takšna kritika, ki se je dokopala do objektivnih spoznanj o družbi. To pa pomeni, da je uspešna kritika lahko samo kritika, ki je oborožena z ustreznim teoretičnim orožjem.

Že spet smo tam, kjer smo bili ves čas v svojem razmišljanju — praktična kritika je lahko samo teoretična kritika, če hoče res uspešno kritično učinkovati. In narobe, vsaka teorija (mislim na objektivno zasnovano teorijo) je tudi kritika obstoječe prakse — ki je vselej protisloven tok — in hkrati tudi kritika vseh drugih »teorij«. Če hočemo spodbujati družbeno kritiko, moramo gojiti ustrezno teorijo o družbenem dogajanju. Drugačna kritika zadeva le površinske pojave (tudi taka je do neke meje potrebna) ali pa je dokaz mišljenja, ki še ni dozorelo.

Po vsem tem bo lažje razumeti, zakaj je označil Marx svoj KAPITAL kot »kritiko politične ekonomije«, da se vrnem na področje družbenega življenja, ki sem ga prej obravnaval. Marxov nauk o vrednosti in oblikah dohodka je kot objektivno utemeljena teorija kritika (in samo tako je seveda lahko kritika) vseh drugih teorij o družbenem gospodarstvu oziroma o kapitalizmu. Zato je kritika politične ekonomije in hkrati tudi političnoekonomska teorija.

Šibka plat mnogih kritik družbenega življenja pri nas je v tem, da so premalo oborožene s teorijo. To velja tako za vsakdanjo kritiko nas vseh kot tudi za mnoge učene kritike, ki uporabljajo izvlečke Marxovih misli, da bi dokazali, kako se je naša družba z blagovno obliko družbene produkcije »odtujila« Marxovemu nauku o socializmu.

Kakor je razumljivo, da od »poljudne« kritike ne moremo zahtevati bogve kakšne teoretične utemeljenosti, pa moramo drugi šteti za njeno največjo pomanjkljivost prav to, da ji manjka ustrezne marksistične teoretične podlage: med drugim tudi najpomembnejše spoznanje zrelega Marxa o tem, da »navezujejo ljudje v družbeni produkciji svojega življenja *določene, nujne in od njihove volje neodvisne* odnose« (vse poudaril Z. T.).

Ob tem moramo seveda priznati, da marksistični teoriji doslej še ni uspelo zadovoljivo odgovoriti na vprašanje, *zakaj so v družbeni proizvodnji odnosi med ljudmi objektivni* (to je »določeni, nujni in od njihove volje neodvisni«) ter *kako se ta objektivnost kaže na površju družbenogospodarskega življenja*.

Poleg tega moram, žal, tudi še priznati, da si je taka teoretična vprašanja doslej le malokdo zastavljal. Vse preveč radi namreč ponavljamo na pamet naučene marksistične »formule«, premalo pa si prizadevamo doumeti globino Marxovih teoretičnih misli oziroma razumeti družbenogospodarske pojave vsaj tako temeljito, kakor jih je razumel sam.

Temeljna dolžnost tako družbene kritike kot tudi družbene prakse je potemtakem, da si prizadeva s pomočjo ustrezne teorije iskati tiste oblike družbenega življenja, ki so — seveda kot protisloven razvojni proces — »določene, nujne in od volje ljudi neodvisne«. Najbolj kritična bo zato tista kritika, ki se bo prek ustrezne teorije dokopala do objektivnih globin družbenega življenja. Taka kritika bo skupaj s teorijo hkrati tudi najboljša služabnica prakse.

ZVONIMIR TANKO

Vodilni kader v podjetjih

Iz obširnejše študije¹, ki je med drugim zajela tudi analizo strukture direktorjev v industriji in kadrov s končano visokošolsko izobrazbo, povzemamo in skušamo interpretirati nekaj zanimivejših ugotovitev. Najprej moramo odgovoriti, zakaj jemljemo v komparativni pretres ravno direktorje podjetij in kadre z visokošolsko izobrazbo. Brez dvoma zato, ker so ti kadri v našem gospodarstvu nadvse pomembni, saj je poslovni uspeh podjetja in razvoj produktivnosti v precejšnji meri odvisen prav od uspešnega vodstva podjetij in učinkovitega dela strokovnjakov. Poleg tega pa bodo v bodoče verjetno ravno kadri z visoko strokovno izobrazbo pretendenti za zaposlitev na odgovornih vodilnih mestih v delovnih organizacijah. Zaradi tega ni napačno, če si nekoliko pobliže ogledamo njihovo sedanjo strukturo, družbeno in strokovno angažiranost ter, eventualno, nekatera njihova mnenja. Glede na to nam bo lažje zavzeti stališče do izbora, reelekcije in usposabljanja teh kadrov, posebno še ob sedanjih spremembah v gospodarstvu.

Najprej si oglejmo strukturo diklomiranih kadrov in direktorjev glede na spol, kar nam prikazuje spodnja tabela:

¹ Stane Možina: Strokovni in vodilni kadri v industriji SRS, Ljubljana 1965, Zavod SRS za produktivnost dela in Institut za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani. Analiza je bila izvršena po vzorcu v 188 delovnih organizacijah kovinske, elektro, kemične, tekstilne stroke ter črne in barvaste metalurgije.

Spol	Diplomirani		Direktorji	
	Absolutno število	Delež v %	Absolutno število	Delež v %
Moški	1019	83,9	186	98,9
Ženske	195	16,1	2	1,1
Skupaj	1214	100,0	188	100,0

V 188 analiziranih podjetjih sta na delovnem mestu direktorja podjetja le dve ženski. Med strokovnjaki, to je med tistimi, ki imajo diplomu univerze, pa je 195 žensk ali 16,1 %, kar ni tako malo, saj smo še nedavno ugotavljali, da v industriji nimamo žensk — intelektualnk. Verjetno je med temi naraščajočimi procenti žensk — strokovnjakov večje število žensk, ki imajo sposobnosti za vodilno mesto.

Dalje je zanimiva starostna struktura diplomiranih kadrov in direktorjev, kar nam kaže spodnja tabela:

Starost	Diplomirani %	Direktorji %
do 30 let	25,0	1,1
30—34 let	28,2	7,4
35—39 let	21,6	19,7
40—44 let	12,5	50,9
45 in več	12,7	40,9
	100,0	100,0

Opazimo lahko naslednje: čim bolj gremo proti dnu lestvice, tem manjši je procentualni delež diplomiranih in tem večji procentualni delež direktorjev. Če vzamemo arbitržno mejo, npr. 40 let, in predpostavimo, da so do 40 let mlajši, nad 40 let pa starejši kadri, potem vidimo, da so starejši direktorji v večini — nad 40 let starih je kar 71,8 %, to je skoraj tri četrtine. Nasprotno pa so kadri z visokošolsko izobrazbo relativno mladi, saj kar 74,6 % teh kadrov ne presega starostne meje 40 let. Lahko bi torej rekli, da gre tu ravno za obratno stanje kot pri direktorjih. Kaj sledi iz tega? Misliti moramo na pomladitev direktorskega kadra, vsaj bolj kot pa na enostavno reelekcijo ali krožno rotacijo. Perspektivno se nam ponuja rešitev v strokovnem kadru, ki ima relativno zadostno izobrazbo, izkušenj pa naj-

brž še premalo, kar pa s smotrno kadrovsko in izobraževalno politiko lahko kaj hitro nadoknadimo. Tu mislimo na ukrepe, s pomočjo katerih bi strokovni kader načrtno pripravljali na nove naloge. Po eni strani se ti ukrepi kažejo v dodatnem ekonomskoorganizacijskem izobraževanju, po drugi strani pa v načrtnem delegiranju nalog in nadomeščanju na delovnih mestih, kar vse bi morala organizirati kadrovska služba. K zgoraj navedeni kadrovski strukturi bi dodali, da imamo tudi v primerjavi z ostalimi republikami dejansko najvišjo starostno strukturo direktorjev. Sama visoka starostna struktura pa, mislimo, sama po sebi še ne bi bila tak problem, če ne bi bilo s tem v zvezi še nekaj drugih težav, npr. izobrazba teh kadrov.

Za diplomirane ne bomo navajali izobrazbe, ker imajo vsi končano fakulteto te ali one smeri. Pač pa je zanimiva formalna in neformalna (to je priznana izobrazba) direktorskega kadra. To je razvidno iz naslednje razpredelnice:

Dejanska izobrazba	%	%	Priznana kvalifikacija
nižja šola	26,6	—	nižja
srednja šola	54,8	4,8	srednja
višja šola	1,6	8,5	višja
visoka šola	17,0	86,7	visoka
	100,0	100,0	

Več kot četrtnina direktorjev ima samo nižjo šolsko izobrazbo, to je, osnovno šolo ali nižjo strokovno šolo. Večina jih ima srednjo šolo, z univerzo pa jih je le 17%. Če pa pogledamo priznano kvalifikacijo, vidimo, da ni nobenega, ki bi imel nižjo kvalifikacijo, in le malo takih, ki so ostali pri srednji ali višji kvalifikaciji; največ, 86,7% pa jih je zaprosilo oziroma dobilo priznano visoko kvalifikacijo, pač glede na delovno mesto. Iz tega lahko sklepamo, da že obstoječi direktorski kader do neke mere prizna, da je za to delovno mesto potrebna visoka izobrazba. Ambicije direktorjev za visoko kvalifikacijo so namreč precejšnje, analiza pa nam pokaže, da je od vseh direktorjev vpisanih na višje ali visoke strokovne šole le 11,8%, ostali pa ali nimajo časa ali pa so posredi drugi vzroki. Pri vsem tem pa ca. 60% direktorjev samozavestno trdi, da jim sedanje znanje popolnoma zadošča za opravljanje večine nalog. Tudi pri diplomiranih najdemo približno ravno toliko takih, ki trdijo,

da imajo dovolj znanja, kar je glede na diplomo bolj realno. Vsekakor pa moramo reči, da je nekomu, ki ima odgovorno delovno mesto, težko izjavljati, da nima dovolj znanja za opravljanje prevzetih nalog. Če bi to priznal, bi moral odstopiti oziroma — kar bi bilo po našem mnenju veliko boljše — bi se moral strokovno usposablјati. Seveda s tem ne mislimo, da bi se morali vodilni kadri strokovno usposablјati za poznavanje in vodenje tehnološkega procesa; to je bolj stvar strokovnega osebja. Tisti, ki pride na vodilno mesto, potrebuje več raznovrstnega znanja iz organizacije dela, ekonomike itd. V neki inozemski študiji so ugotovili, da npr. direktor, recimo da je inženir, uporablja pri svojem delu komaj 20 % znanja, ki ga je dobil v šoli, to je na fakulteti; 80 % znanja pa sestoji iz »managementa«, tj. iz osnov znanstvene organizacije dela. Če tega znanja nima, mora nujno biti improvizator, ker njegovo delovno mesto zahteva, da le nekaj pripravi, organizira, ukrepa, koordinira, analizira in podobno.

S tega stališča so poučne navedbe direktorjev in diplomiranih kadrov, ki odgovarjajo na vprašanje: kakšne potrebe po dopolnilnem znanju čutijo pri delu, ki ga opravljajo. Iz spodnje tabele lahko razberemo tole:

	Diplomirani	Direktorji
— potreboval bi več splošne izobrazbe	5,4	12,2
— potreboval bi več znanja o organizaciji dela	30,4	32,4
— potreboval bi več znanja o delu z ljudmi	16,5	11,7
— potreboval bi družbenopolitično znanje	7,7	13,8
— potreboval bi več strokovnega znanja	45,1	35,6
— potreboval bi več znanja o ekonomiki podjetja	33,5	37,8
— potreboval bi več znanja o čem drugem	7,9	6,9
— ne bi potreboval dopolnilnega znanja	6,6	5,9
— brez odgovora	21,5	25,5

Če izvzamemo strokovno znanje, vidimo, da čutijo ti kadri največ potreb po dopolnilnem znanju iz organizacije dela, ekonomike podjetja, dela z ljudmi, družbenopolitičnega dela itd. K temu bi dodali še poznavanje novih gospo-

darskih ukrepov in s tem v zvezi možnost preorientacije in fleksibilnosti ter zasledovanja ustrežnejših poti gospodarskega napredka.

Zelo ilustrativni so odgovori na vprašanje o možnosti večje produktivnosti, ki se je glasilo takole: ali bi mogli z isto opremo in manj delavci prav toliko proizvajati kot doslej? Odgovori so bili naslednji:

	Diplomirani	Direktorji
	%	%
— lahko bi proizvajali prav toliko	34,7	34,6
— ne bi mogli toliko proizvajati	31,0	39,4
— brez mnenja	12,9	0,5
— brez odgovora	21,4	25,5
	<hr/>	<hr/>
	100,0	100,0

Brez mnenja je torej ostal pomenljiv večji odstotek diplomiranih kot direktorjev. Vendar moramo pripomniti, da imamo precejšen odstotek direktorjev (v vseh strokah), ki meni, da ne bi mogli prav toliko proizvajati z manj delavci; teh je 40 % in jih ne gre prezreti. Če primerjamo njihova mnenja z današnjo situacijo, ko so ponekod pod silo razmer morali odpustiti večje število delavcev, ne da bi se zmanjšala proizvodnja, moramo reči, da imamo res še precejšen odstotek zastarelih gledanj, ki jih bo treba spremeniti, če bomo hoteli izvesti gospodarsko reformo.

Naslednje vprašanje, ki je povezano z gornjimi in se tiče strukture teh kadrov ter njihove potencialne aktivnosti, je zasledovanje strokovnih domačih ali tujih revij. Odgovori na to vprašanje so takole distribuirani:

	Diplomirani	Direktorji
	%	%
— nisem naročen na nobeno strokovno revijo	25,1	25,0
— naročen sem na domačo strokovno revijo	45,1	34,6
— naročen sem na domačo in tujo strokovno revijo	8,0	13,8
— brez odgovora	21,7	26,6

Vidimo, da ca. četrтина prvih in drugih ni naročena na nobeno strokovno revijo, precej več kot direktorjev je naročenih na domačo strokovno revijo diplomiranih. Vendar pa pri vsem tem ostaja odprto vprašanje, koliko ti kadri

naročene revije res berejo in koliko uporabljajo izsledke tudi v praksi, to je, pri svojem delu. — Neki tuji strokovnjak iz skandinavske dežele je ob obisku pri nas dejal: »Vi boste verjetno zelo hitro razvili svoje gospodarstvo in dvignili produktivnost, saj imate dovolj kadrov, ki jim je treba prebrati samo to, kakšne napake smo delali mi, dobre rezultate pa bodo uporabili v praksi.« — Res je marsikaj napisanega, vprašanje pa je, če šele ne odkrivamo že odkritih stvari?

Oglejmo si strukturo teh kadrov in njihovo aktivnost še z druge strani, tokrat s strani družbenopolitične angažiranosti. Če si najprej ogledamo aktivnost med NOB, moramo ugotoviti, da med diplomiranimi večina ni bila v partizanih ali v ilegali, kar je razumljivo, saj jih je večina diplomirala šele po vojni in so bili ob koncu vojne mlajši od 19 let. Direktorjev je bilo v NOB razmeroma precej, ca. 40% anketiranih; le ca. 20% jih ni aktivno sodelovalo v NOB.

Poleg teh podatkov so zanimivi in pomembni podatki, ki zadevajo sedanjo družbenopolitično angažiranost. Včlanjenost v Zvezo komunistov, Zvezo borcev ali v obe od navedenih organizacij nam kaže spodnja tabela:

	Diplomirani %	Direktorji %
— član obeh organizacij	7,2	49,5
— samo član Zveze komunistov	11,9	14,9
— samo član Zveze borcev	7,9	3,2
— ni član nobene organizacije	51,1	6,9
	100,0	100,0

Večina diplomiranega kadra ni včlanjena v nobeni od navedenih organizacij, tj. 51,1%, medtem ko je pri direktorjih ravno obratno — večina direktorjev je včlanjena v obeh organizacijah, tj. 49,5%.

Dalje, med diplomiranim kadrom je skoraj polovica takih, ki nimajo nobene funkcije v družbenopolitičnih organizacijah, tj. 48,9%. 14,1% diplomiranih ima po 1 funkcijo v družbenopolitičnih organizacijah, 7,5% diplomiranih ima po dve funkciji, 6,6% diplomiranih ima po 3 do 5 funkcij in 0,8% diplomiranih ima več kot 5 funkcij v družbenopolitičnih organizacijah. 22,1% diplomiranih anketirancev na to vprašanje ni odgovorilo. Med direktorji samo 18,6% anketirancev nima nobene funkcije v družbenopolitičnih organizacijah. 55,4% anketiranih direktorjev ima po 1 ali več funk-

cij. Od tega jih ima 12,8 po 1 funkcijo, 13,3 % direktorjev ima po 2 funkciji, 19,7 % direktorjev ima 3 do 5 funkcij in 9,6 % direktorjev ima več kot 5 funkcij v družbenopolitičnih organizacijah. 26,1 % direktorjev na to vprašanje ni odgovorilo.

Kaj je razvidno iz tega? Da so diplomirani kadri družbenopolitično zelo malo angažirani, da nimajo veliko funkcij v družbenopolitičnih organizacijah, čeprav imajo več kot dovolj potrebne izobrazbe. In nasprotno, da so direktorji (pa tudi drugi vodilni kadri v podjetjih, kot nam kažejo analize) vsaj 2,5 krat močnejše družbeno in politično angažirani in nosilci različnih političnih funkcij v podjetju, največkrat pa tudi izven podjetja. Kaže, da so diplomirani kadri bolj strokovno orientirani in prevzemajo tudi te vrste naloge ali pa so odrinjeni od funkcij družbenopolitičnega dela. Vendar so primeri, da se diplomirani kadri izogibljejo tovrstnega dela.

K temu bi dodali še podatek o članstvu v občinskih organih oblasti. Med diplomiranimi jih je samo ca. 8 %, ki so člani občinskega sveta ali zbora, med direktorji pa jih je le 28 %, ki niso člani kakšnega občinskega organa oblasti.

Kar se tiče sodelovanja v organih delavskega samoupravljanja ne moremo narediti komparacije, ker so direktorji že po svoji funkciji člani UO in DS. Smiselno pa je navesti podatke za diplomirane; ca. polovica diplomiranih, tj. 51,7 %, ne dela v organih delavskega samoupravljanja ali komisijah, kar je vsaj do neke mere zadovoljivo.

Za boljše poznavanje strukture teh kadrov in njihove aktivnosti navedimo še podatke o včlanjenosti v razna društva, kot pokaže naslednja tabela:

Včlanjenost v društva	Diplomirani %	Direktorji %
— v strokovna društva	61,4	45,7
— v ljudsko tehniko	26,2	27,1
— v telesnovzgojna društva	22,5	31,4
— v kulturno-prosvetna društva	6,5	23,4
— v nobeno društvo	9,8	8,0

V gornjih podatkih je zopet opaziti tendenco, da se diplomirani bolj uveljavljajo na strokovno-tehničnem področju kot pa npr. v kulturno-prosvetni dejavnosti, podobno kot smo opazili v primeru družbenopolitične aktivnosti in strokovnega dela diplomiranih z direktorji.

Navedli bi sicer lahko še nekaj drugih podatkov o strukturi teh kadrov in njihovi aktivnosti, vendar menimo, da že iz teh lahko povzamemo nekaj ugotovitev za razmišljanje in eventualne zaključke. Predvsem lahko rečemo naslednje:

— Med diplomiranimi je ca. 16 % žensk, med direktorji le 1,1 % žensk.

— Diplomirani kadri so mladi, ca. 75 % jih je starih manj kot 40 let. Direktorji so starejši; ca. 72 % jih je starih nad 40 let.

— Direktorji so v pretežni večini člani ZK oziroma ZB, od diplomiranih pa več kot polovica izjavlja, da niso člani ene ali druge organizacije.

— Med diplomiranimi je približno polovica takih, ki nimajo nobenih funkcij v družbenopolitičnih organizacijah, pri direktorjih pa jih le ca. 18 % nima funkcij.

— Preko polovica, ca. 52 %, diplomiranih ne dela v organih DS ali njegovih komisijah.

— Le dobra polovica direktorjev in diplomiranih izjavlja, da so zaposleni na ustreznem delovnem mestu.

— Direktorji imajo nizko izobrazbo: 26,6 % z nižjo šolo, 54,8 % s srednjo in 18,6 % z višjo oziroma visoko šolo. Visoka kvalifikacija pa je priznana kar 86,7 % anketiranih direktorjev.

— Da ne bi mogli z isto opremo in manj delavci proizvajati prav toliko kot doslej, meni ca. 31 % diplomiranih in ca. 39 % direktorjev.

— Sedanja izobrazba diplomiranim in direktorjem ne zadošča za opravljanje nalog; žele si dodatne strokovne izobrazbe, predvsem ekonomskega in organizacijskega znanja.

— Uvajalne dobe ni imelo 43 % diplomiranih. Ca. 50 % diplomiranih in direktorjev ni bilo na strokovnem izpopolnjevanju doma ali v tujini.

— Potencialnih fluktuantov je med diplomiranimi ca. 24 %, med direktorji pa ca. 23 %.

— Osebni dohodek in standard je občutno višji pri direktorjih kot pri diplomiranih.

— Le ca. 12 % vseh direktorjev je vpisanih na srednjo, višjo ali visoko šolo, ostali pa ne.

— Tako diplomirani — še bolj pa direktorji — menijo, da imajo premalo strokovnih kadrov z visoko ali srednjo šolo.

Zaključki:

Potrebna je pomladitev v direktorskem kadru, pri diplomiranih načrtno uvajanje, pri obeh pa dodatno strokovno, organizacijsko in družbenoekonomsko izobraževanje, ki bi ene kot druge bolj angažiralo pri vsestranskem delu v proizvodnji ali pri samoupravljanju. — Analazirati pa bi bilo potrebno še ostale faktorje, ki označujejo delo teh kadrov.

STANE MOZINA

Refleksije o referendumih

Po zelo skopi oznaki naj bi referendum uporabili takrat, kadar razrešitev nekega problema terja odločitev kolektiva, občanov, pri čemer predpostavljamo, da bo resnična volja glasovalcev prišla do izraza samo s tajnim glasovanjem. To se pravi, da naj referendum izraža resnično voljo širokega kroga ljudi.

Tako smo predvidevali, ko smo o tej demokratični obliki odločanja še razpravljali. Slišali smo lahko celo mnenja, da sta edino referendum, zbor delovnega kolektiva zares demokratični, množični obliki neposrednega odločanja. Zasedovali smo lahko poskuse, da naj bi referendum postal obvezna oblika odločanja za nekatere ponavljajoče se odločitve (sprejetje plana, proračuna itd.), kar s tipičnim referendumom, kjer gre v bistvu za enkratno, alternativno odločitev, ni v polnem skladju. Ta prva vnema za referendume je po razpravah, ko smo slišali tudi drugačna mnenja, naj namreč nikar ne obremenjujemo našega samoupravljanja s prevelikimi tehničnimi in organizacijskimi nalogami, naj ne zlorabljammo nečesa, kar je upravičeno in primerno pri odločitvah, ki zahtevajo množičnost, same odločitve pa bi naj bile — na dlani, ta vnema je zdaj precej manjša.

Nimamo na razpolago izčrpnjše študije o referendumih, zato bo ta sestavek le meditativna refleksija na nekatere izvedene referendume, le poskus opozoriti na nekatere tipičnosti in značilne zmote, ki so se že pojavile.

Namenoma ne bom obširneje obravnaval tistih referendumov, ki so bili izvedeni po zahtevi večine kolektiva in je bila zato vsebina odločitve volivcem znana. Razumljivo,

da so dobro uspeli, saj so bili izvedeni po zavestni odločitvi proizvajalcev.

Najbolj problematična od vseh ocen je, če trdimo, da je kak referendum propadel. Tako bi morda lahko rekli samo tedaj, če bi proizvajalci, občani ne glasovali. Slišati pa je, »da je referendum propadel«, tudi takrat, če nekateri pobudniki zanj, niso zadovoljni z izidom. To pa je seveda zelo problematična trditev, zelo subjektivna in površna ocena, kajti z referendumom predvidevamo, da bomo izglasovali množično odločitev in s tem tudi zvedeli za mnenje glasovalcev. Če pa kdo s tem ni zadovoljen, naj svoje nezadovoljstvo poteši drugače. Najbrž bi moral kritično obračunati z lastnim mnenjem, z lastnimi predpostavkami in s svojo netočno oceno mnenja kolektiva in občanov, ki so glasovali v referendumu.

Tudi če bi bila pričakovanja z referendumom potrjena, bo še zmerom nekaj takih, ki bodo nezadovoljni z izidom. Ti pa kaj radi iščejo krivca. Pogosto slišimo, da je bil referendum slabo pripravljen, zato ni dal »pravih« rezultatov. O tem, kaj je bilo slabo, pa so mnenja zelo deljena. Nekateri radi kažejo le na slabo tehnično pripravo referenduma, medtem ko gredo drugi globlje in mimo površnosti izvedbe skušajo povzeti sklepe, kaj je bilo slabega v vsebini, kaj je bilo slabo obrazloženo, preveč subjektivno obarvano, kje so bile in kaj so ob pripravah na referendum delale politične sile.

Če bi skušali najprej povzeti čisto tehnične pomanjkljivosti, bi ugotovili, da sta dva, trije dnevi očitno premalo, da bi lahko množica volivcev doumela in si ustvarila jasno sliko, za kaj glasuje. Dogaja se, zlasti pri hitro izvedenih referendumih, da je precej glasovalnih listkov neveljavnih. Tega gotovo ne bi mogli pripisati nesposobnosti volivcev in reči, da ne znajo glasovati. Pri nas imamo toliko volitev, toliko možnosti spoznavanja tehnike, da ta očitek ne velja. Zanimivo pa je, da si te neveljavne glasove interpretatorji izidov zelo samosvoje razlagajo. Če so se njihova pričakovanja uresničila s skromno večino, potlej trde, da je tudi večina neveljavnih glasov znamenje, da se niso očitno opredelili proti, da volivcem najbrž ni bilo dovolj pojasnjeno, za kaj se odločajo. Druga, preglasovana skupina pa trdi, da so vsi neveljavni glasovi njihovi, češ da je to, da so se vzdržali, tudi izraz nejevolje, se pravi, da so bili proti.

Za pravilnejšo oceno bo verjetno primernejša trditev, da volivci niso jasno doumeli vsebine, posledic odločitve in se zato niso opredelili. S povsem tajnim glasovanjem niso

bili izpostavljeni nobenim posledicam in bi lahko čisto mirno izrazili svojo voljo za ali proti. Čeprav bi del omejenih neveljavnih glasov lahko tudi pripisali premajhnemu zanimanju za izid glasovanja, je pretežni del le znamenje neopredelitve, nejasnosti glede tega, kaj je bolje, in tudi znamenje nerazpoloženja nad samo pripravo referendumu.

V pripravo referendumu pa ne kaže uvrščati samo naglice, za katero smo že ugotovili, da ne prispeva k zavestnejšim odločitvam. K pripravam sodi mimo tega vprašanje: kako je bila volivcem razložena vsebina odločitve? Ali so volivci dobili na vpogled gradivo, so jim na zborih objektivno pojasnjevali, kakšne posledice bo imela ena ali druga odločitev? So organizatorji res hoteli zvedeti za mnenje množice, dobiti njihovo odločitev, ali pa so imeli še druga železa v ognju.

Površni sklepi kažejo na to, da smo imeli opravka z vsemi navedenimi možnostmi. Pri manj zapletenih, morda tudi manj pomembnih odločitvah je bilo več »čistega vina«, pri bolj zahtevnih je bilo že več nejasnosti, bili pa so tudi referendumu, s katerimi je skupina pobudnikov želela dobiti samo orožje zoper birokratične posege, zoper mnenje političnih sil in tudi za ohranitev lastnih pozicij in ugodnosti. Zato je bilo v nekaterih pripravah referendumov veliko tendenčnosti, tudi zavajanja, izkrivljanja dejstev, enostranskih ilustracij in seveda ob izidih tudi premarskatero kupa pelina.

Prve praktične izkušnje torej kažejo, da referendum po svoji obliki ni nujno najbolj »čista« oblika odločanja, da ne pride vedno do izraza vsa volja volivcev, temveč da so ti lahko zavedeni v zmoto, da glasujejo in potrjujejo odločitve, ki bi bile morda drugačne, če bi bili seznanjeni z vsemi dejstvi.

Vse to pa nam vsiljuje zaključek, da referendum ni samo stvar izvedbe, ni samo množična in zato demokratična oblika odločanja, temveč da je bistvo v vsebini in ne v obliki. Zato bi se zelo izmikali resnici, če bi slabo izvedene referendume pripisali le pomanjkljivostim izvedbe. Bolj bistveno je iskreno ugotoviti, da predvsem politične sile med volivci niso bile pripravljene na referendum, da se niso dovolj potrudile, da bi referendum zares pokazal pravo voljo volivcev. Če politične sile niso budne, pogumne, prizadevne, potem v pripravah za referendum delujejo druge sile. Včasih je treba povedati samo nekaj polovičnih resnic

in za kratek čas, pred referendumom, se razpoloženje dela volivcev nagne pod tak vpliv.

V ponazoritev samo nekaj bežnih primerov. Če referendum o tem, ali naj direktor še ostane v delovni organizaciji ali pa naj jo zapusti, ni dovolj pripravljen, če sta na razpolago od objave do izvedbe samo dva dneva, če ni nikomur jasno, kdo bo novi direktor, je dovolj, da nekdo namigne: »Naš direktor ima sicer slabosti v odnosih do podrejenih, je grob, toda zdaj, ob reformi, ko ne vemo, kako bomo izplavali, je koristen. Star maček, pozna podjetje in nas bo najlaže izvlekel iz težav, ki jih še ne moremo predvideti. Novi bo morda še slabši, saj ga nam bodo poslali zunanji.« In tako referendum z majhno večino izglasuje zaupnico direktorju. Če imamo še v statutu zapisano, da pol leta, leto dni o problemu, ki je bil že izglasovan na referendumu, ne moremo znova odločati, ostane odločitev v veljavi, pa naj se potem komurkoli zdi še tako neprimerna in problematična.

Če silimo nekatere manjše kolektive v združitev in jim pri tem dopovedujemo, da bodo imeli skupno upravo, ki bo cenejša od razdrobljenih (kar velikokrat po združitvah ni bilo res), če ne prihajamo pred te kolektive z nadrobnimi, realnimi izračuni, potem ni pričakovati, da se bodo ti kolektivi odločili za združitev. Pri tem pa niso prav nič važna površno interpretirana in morda celo povsem točna predvidevanja, da bi s tem pocenili in poenostavili proizvodnjo in potrošnjo. Če naj se kolektivi odločajo za združitev samo zato, da bodo (če bodo) nekaj prihranili pri stroških skupne uprave, poenostavili nekatere probleme nabave, transporta, administracije, imajo raje za malenkost slabši materialni položaj in več svobode kot pa obljubljeni in »negotovo perspektivo«.

Ob referendumih o priključitvah imamo pogosto opravka s tem, da nekateri od vodilnih izgube položaj, dotedanje dohodke, in povsem razumljivo je, da si bodo zelo prizadevali, da bi se temu izognili. Ker sami ne morejo v boj, ker ne smejo povedati, česa se resnično boje, pošiljajo v boj druge. Poleg političnih organizacij se poslužujejo tudi referendumov, da bi se skrili za proizvajalci, češ, saj mi razumemo ekonomske interese združitve, toda volja kolektiva je takšna, treba jo je upoštevati.

Če bi imeli na razpolago več gradiva, več objektivnejših in premišljenih ocen, bi lahko še marsikaj ilustrirali in ugotovili, kar bo tako ostalo za prihodnost.

Toda že iz teh skopih, refleksnih razmišljanj lahko ugotovimo, da referendum ni nujno resnična, ugotovljena volja volivcev, ampak da je lahko bodisi zaradi čisto tehničnih slabosti, spekulativnosti, zlorabe, zlasti pa zaradi premajhnega delovanja in osveščenosti političnih sil, ki žive v kolektivu, tudi zloraba interesov proizvajalcev. Zlasti proti temu, da ne bi teh demokratičnih oblik odločanja izkoriščali posamezniki in skupine za svoje osebne račune — zlasti takim poizkusom se je treba upreti.

VINKO TRINKAUS

Strategija pritiska

Funkcija zadovoljevanja različnih potreb ljudi nenehno prehaja iz primarnih družbenih skupin v širše okvire. Z nenehno delitvijo dela, materialno in kulturno rastjo družbe nastajajo posebne potrebe, ki naglo preraščajo samozadostno družinsko proizvodno-potrošno enoto. Realizira jih družba z dejavnostjo ustreznih institucij in združenj ter del teh dejavnosti tudi neposredno financira. To je splošna ali javna potrošnja. Njene meje so določene z vsakokratnim delitvenim sistemom narodnega dohodka v odnosu na deleža osebne in gospodarske potrošnje. V gospodarsko nerazviti družbi, kakršna je bila naša po socialni revoluciji, je splošna potrošnja odigrala izredno pomembno vlogo z ustvarjanjem elementarnih možnosti za odpravljanje podedovanih nasprotij. Na današnji razvojni stopnji in pri današnjih delitvenih odnosih pa že za nekaj let nazaj ugotavljamo, da obseg javne potrošnje utesnjuje hitrejšo rast osebnih dohodkov, ki temelje na nagrajevanju po delu. Smo pred odločitvijo, ali ne bi bilo mnogo bolj smotrno z znatneje večjimi osebnimi dohodki (ki so seveda plod delovnih učinkov) povečati delež družinskega proračuna pri financiranju družbenih služb.

Občinski proračuni na podlagi dokaj objektivnih meril določajo del izdatkov za splošno potrošnjo. Našli smo že več ali manj zadovoljive normative za dodeljevanje sredstev šolstvu, so pa druga področja, kjer so delitveni kriteriji mnogo bolj labilni ter odvisni od subjektivnega odločanja družbenih skupin, včasih pa tudi od vplivnih posameznikov.

V mislih imam tisti del proračunskih sredstev, ki so namenjena za gradnjo in vzdrževanje komunalnih naprav, za dotacije krajevnim skupnostim in dejavnosti organizacij in društev.

V okviru komune večinoma ne združujejo sredstev gospodarskih organizacij za kritje skupnih potreb. To ne velja samo za nerazvite, ampak tudi za bogatejše komune. Bilo je mnogo načelnih dogovorov, mnogo obljub — toda sredstva pritekajo le po kapljicah. Nekaj služb iz pristojnosti nekdanjih okrajev (npr. srednje šole, dijaški domovi) je v resni krizi.

Hkrati ko se proizvajalci v gospodarskih organizacijah izmikajo temu, da bi združevali sredstva — v mnogih podjetjih so vzrok temu tudi težave v poreformnem obdobju — pa narašča pritisk na občinske proračune in sklade, ki so se v Sloveniji nasproti planu skrčili od 3 do 15 %. Proizvajalci zunaj tovarniških plotov z neverjetno vehemenco in trdovratnostjo posegajo po proračunskih sredstvih, ki so ostala po kritju temeljnih, z ustavo zagotovljenih potreb občanov.

Že med sestavljanjem družbenega plana in proračuna je nujno izločanje predimenzionirah potreb in zahtev povod za negotovanja in kritiko. Sredstev, ki pritekajo v proračun, je izredno malo v primerjavi s seznamom potreb, ki jih poudarjajo na zborih volivcev (ti sezname so kdaj pa kdaj podobni pismom dedku Mrazu). Vsa pozornost je obrnjena k tistemu koncu lonca, kjer sredstva odteka in le malo k lijaku. Torej je že med planiranjem potrebno primerjati pritok in odliv. V lokalnih skupnostih, organizacijah in društvih označujejo črtanje zahtev, ne da bi pri tem prikazali velikost lonca, kot samovoljo upravnih služb in samoupravnih organov. Družbeni plan in proračun, ki ne upoštevata *vseh* potreb družbenih skupin v lokalnih skupnostih, ima potrošnik za birokratske, centralistične odločitve. Za vsako lokalno skupnost so predlagane potrebe *primarne in neodložljive*. Da bi dosegli, kar zahtevajo, mobilizirajo javnost in svoje voljene predstavnike. Čeprav je skrajni lokalizem kot nasprotje centralističnim in birokratskim težnjam razumljiv in verjetno celo nujen, pa vendarle ni združljiv s samoupravno prakso: zbuja občutek odtujenosti posameznih predelov nasproti centru in krajev med seboj ter rivalstva med komunalnimi potrošniki, sili odbornike in druge člane samoupravnih mehanizmov k neobjektivnemu zagovarjanju zahtev volivcev, čeprav so v skupščini glaso-

vali za določeno *občinsko politiko*, sili k atomizaciji občinskega prostora, k ustvarjanju umetnih meja in komun v malem; drobi sredstva.

Argumenti pritiska so najrazličnejši: najpogosteje so to grožnje o vrnitvi odborniškega mandata, o opustitvi zbora volivcev, dokler zahteve ne bodo izpolnjene, grozijo, da ne bodo sodelovali na volitvah itd. To so orožja, s katerimi skušajo lokalne skupnosti namesto dogovarjanja izsiliti odločitve. Žal jih k takim sklepom navajajo tudi slabe izkušnje iz preteklosti, ko so le prevečkrat izigrali njihovo potrpežljivost, zlasti v obdobju, ko so bile občine predvsem oblastni organi. Danes so bolj ali manj dostopne za neposredno kontrolo in kritiko javnosti; zdaj bolj na prepihu kot prej se občine često le prilagajajo potrošniški miselnosti lokalnih skupnosti, češ da je boljši vrabec v roki kot golob na strehi, da je treba dosledno usmerjati komunalni prispevek tja, kjer je bil zajet. Zato dodeljujejo vsakemu malo. Sredstva odtekajo skozi neštete reže in režice. Tako se dogaja, da na desetih krajih hkrati napeljujejo vodovod, pa vsem zmanjka sredstev za dograditev, povsod krpajo ceste, pa jih slabo zakrpajo. Tu najdemo sorodnost z našo še ne docela premagano gospodarsko investicijsko prakso, da so zagotovljena sredstva le delno krila obseg začetih gradenj. Pretirana drobitev sredstev v komuni, zlasti tam, kjer občani niso pripravljeni družbenemu dinarju primakniti tudi svoj dinar, spet in spet pritiska na proračun in onemogoča zadovoljitev tistih potreb, ki so izredno pomembne za širšo skupnost in brez katerih bo prizadeta vsaka lokalna skupnost posebej.

Še mnogo neposredneje vplivajo na samoupravne odločitve občinskih organov pritiski družbenih skupin, ki navajajo svoje zahteve v obliki moralnih dilem; za izvajanje pritiska — ki ga ne moremo imenovati drugače kot izsiljevanje — izkoriščajo avtoritete političnih organizacij, njihovih vodstev, posameznih uglednih javnih delavcev ali vodilnih uslužbencev gospodarskih organizacij. V nasprotju z lokalističnimi pritiski, ki jih zaradi nepoznavanja vseh potreb in možnosti ne moremo oceniti kot zavestno prizadevanje po prevrednotenju objektivnih meril za splošno potrošnjo, pa delujejo ti pritiski docela zavestno in ob popolnem poznavanju stvari. Take skupine ali posamezniki grozijo s političnimi konsekvencami, če jim kdo ne bi hotel ustreči, poleg tega pa skušajo moralno diskvalificirati nasprotno mnenje. Predstavljajo jih kot »vis maior«, o kate-

rih ni mogoče razpravljati. Dvomljive akcije takih skupin in posameznikov mečejo slabo luč na celotne organizacije, v imenu katerih le-ti nastopajo. Primere takih akcij najdemo pri sprejemanju v službo, dodeljevanju stanovanj in posojila, dotacij športnim organizacijam itd.

Oblike pritiska in izsiljevanja odločitev, ki so v navzkrižju z objektivnimi možnostmi družbe, niso vedno kristalno čiste in jih zato ni mogoče zmerom moralno presojeti. V sto odtenkih vegetirajo pod plaščem samouprave zaradi nasprotij med osebnimi, grupnimi in občimi interesi, zaradi delovne in prostorne omejenosti, zaradi neobveščenosti, občutka moči in solidarnosti ali zato, ker ni mogoče usklajati samoupravno prakso na različnih nivojih. Sito kritičnega pretresa javnih odločitev je sicer vedno širše, toda spremlja ga še vedno mnogo formalizma, demagogije in oportunitizma.

A. MAHKOVEC

Na temo: kmetijska proizvodnja v novih pogojih

Ko razmišljamo o nadaljnjem razvoju kmetijstva v novih pogojih, ugotavljamo med drugim, da je dosedanja razvoj kmetijstva dal zelo različne rezultate v proizvodnji in poslovanju kmetijskih organizacij. Te razlike med področji in med posameznimi organizacijami so občutne tako glede izgrajenosti, rentabilnosti, produktivnosti kot tudi v drugih fizičnih in finančnih stvareh. Zelo različno je tudi stanje na področju zasebnega kmetijstva. V splošnem pa velja, da kmetijstvo ne krije družbenih potreb in da je zato potreben hitrejši razvoj te proizvodnje.

Iz kratkega pregleda razvoja v 20-letih so razvidne poleg uspehov nekatere pomanjkljivosti, ki jih bomo v prihodnje morali upoštevati. Po letu 1955, ko smo prešli v hitrejši razvoj in pospešeno investiranje na področju kmetijstva, smo zabeležili občutne premike v proizvodnji. Ob prvem poletu in prvih rezultatih smo bili optimistični, tako da so investicijski apetiti narastli. Ob širjenju investicij smo se ob razpoložljivih sredstvih zatekli k cenejšim improviziranim rešitvam, zaradi katerih ponekod še danes kmetijske organizacije niso našle trdnih tal pod nogami. Težave so toliko večje tam, kjer investicije niso dokončane. Med povečano investicijsko potrošnjo smo poudarjali predvsem izgradnjo družbene proizvodnje. Kooperacija je postala bolj aktualna, ko se je investicijska dejavnost nekoliko zmanjšala. Aktiviranje zasebnega sektorja prek kooperacije pa je bilo marsikje preveč formalno in je imelo svoj izključni namen v dajanju raznih premij in regresov. Proizvajalci v industriji reprodukcijskega materiala in strojne opreme za kmetijstvo so dosegli čedalje večjo proizvodnjo, pri čemer je bila seveda kvaliteta marsikdaj dvomljiva in to vedno v breme uporabnikov. Probleme plasmaja reprodukcijskega materiala in opreme smo reševali tako s politiko kreditiranja kot tudi z regresi. Uspehov seveda ni bilo.

Zaradi nestabilnih cen smo pogosto menjali stališča o rentabilnosti določene proizvodnje in proizvodne usmeritve. Zato ugotavljamo velika nihanja v fizičnem obsegu proizvodnje, tako pri krompirju, prašičih ipd. Nestabilnost cen nam je povzročila precej škode tudi med proizvajalci semen in sadilnega materiala. V integracijskih procesih in procesih specializacije smo reševali stvari marsikdaj preuranjeno in ekstremno (vprašanje pasem goveda in prašičev). Večkrat smo zavrgli določena izkustva in dosežke, ki so temeljili na sistematičnem delu, vendar so se nam zdeli prepočasni. Na področju rejonizacije in programiranja proizvodnje smo se premalo približali prirodnim in ekonomskim pogojem. Nekatero lokacije sadnih in vinogradniških plantaž, dimenzioniranje okolišev mlekarn, lokacije pitališč za govedo in ob tem problemi dobave telet za pitanje, nam to danes dokazujejo. Strokovne odločitve so bile pogosto tehno-kratske in nepremišljene, pristop k proizvodnim problemom pa preveč rutinerski in kampanjski. Če se bomo v reformi teh načinov dela otresli, potem bi v nadaljnjem razvoju kmetijstva boljši rezultati ne smeli izostajati.

V nadaljnjem razvoju kmetijstva bomo vedno bolj pregrešali trdnih konceptov in programov razvoja širših regij. Integralni ureditveni načrti, ki bi vprašanje rajonizacije in proizvodnih smeri morali podrobneje in kompleksno obravnavati, ne morejo biti domena in patent posameznih občin. Urejanje kmetijskega prostora bi moralo biti le nekoliko bolj sinhrono in skladno z ostalim gospodarstvom, predvsem pa na geografsko in vsebinsko širših osnovah kot doslej. Vprašanje kmetijskega planiranja, podobno kot gozdarstva, prometa in nekaterih drugih panog bo treba obravnavati vsaj v mejah republike, saj so območja in težnje komun veliko preozke in ne morejo dati dovolj kompleksnih rešitev. Za tovrstno programiranje imamo pri raznih kmetijskih znanstvenih ustanovah zbranega mnogo gradiva, idej, programov in rešitev. Dela bi se morali končno že sistematično lotiti. Fakulteta, kmetijski inštitut in drugi strokovni zavodi bi morali v tem najti osnovno torišče svojega dela. S kmetijskimi organizacijami bi morale te strokovno znanstvene ustanove iskati povezavo v medsebojni materialni odvisnosti in zainteresiranosti. Tako bi se teorija in praksa ter znanost in proizvodnja tesneje povezali. Najbrž ne bo vzdržno, da bi tudi v prihodnje imeli ob neki dokončni odločitvi, seveda vsestransko preštudirani, kopico različnih mišljenj tega ali onega zavoda, banke, zbornice, sekretariata ipd. Tesnejša povezava med teorijo in prakso

bi utrdila osnovo tudi za medsebojno oziroma obojestransko odgovornost. To bi bil prav gotovo velik napredek v razvoju kmetijske proizvodnje, obenem pa bi bilo konec šablonskega dela in nestrokovnih rešitev.

V pogojih stabilnega gospodarjenja dobi kmetijstvo, posebno programiranje proizvodnje, realnejše osnove, ki bodo trajnejše. To je zelo pomembno tudi za agrarno-politične odnose, ki se s tem stabilizirajo. Na kmetijske organizacije bo tudi v prihodnje oprta kmetijska proizvodnja tako v družbenem kot v zasebnem sektorju. Zato je pospeševanje proizvodnje nujno na obeh področjih. Še vedno pa so dileme, do kakšnega obsega smemo pospeševati zasebni sektor. To pa najbrž ni v skladu z osnovnimi težnjami gospodarske reforme in reševanje tega problema bo v posameznih naših republikah zahtevalo različne prijeme. Enake odločitve na tako heterogenem prostoru, kot je naš (heterogenem v smislu ekonomskih in prirodnih pogojev) ne morejo koristiti proizvodnji. Vprašanje, ali sme imeti kmet traktor ali ne, je najbrž napačno in vsak odgovor tudi. Drugače pa je, če se vprašamo, kje naj ga ima in kje ne. Razvoj družbenih obratov je namreč v prostoru opredeljen in omejen z vrsto pogojev, ki niso povsod enaki. Zato je na različnih področjih komun in v širših regijah interes za razvijanje zasebnega sektorja z raznimi oblikami sodelovanja različen, odvisen od položaja in možnosti družbene proizvodnje. Zgrešeno bi torej bilo z nekimi enotnimi smernicami, predpisi in ukrepi pospeševati samo razvoj družbenih posestev ali pa obratno samo kooperacijo in zasebno proizvodnjo, saj je naš kmetijski prostor tak, da terja razvoj vseh oblik proizvodnje.

Če mislimo na proizvodnjo, potem vprašanje razvijanja enega ali drugega sektorja sploh ni alternativno. Kmetijske organizacije — kombinati in zadruge, imajo v svojih dejavnostih dva elementa: trgovino in proizvodnjo. V zadrugi sta ta dva elementa najbolj očitna. Trgovina in odkup kmetijskih pridelkov sta glavni del dejavnosti in odnosov za zasebno proizvodnjo in sta v nekem smislu storitveni dejavnosti za proizvajalca. Lastna proizvodnja s kooperacijo pa je drugi element, ki v organizacijskem in tehnološkem smislu povezuje in dopolnjuje proizvodnjo družbenega obrata s proizvodnjo zasebnika-kooperanta, v bolj poglobljenih ekonomskih odnosih, v čvrstejši medsebojni odgovornosti in zainteresiranosti in ni razloga, da ob tem podarjamo dva sektorja. Takšne kooperacije imamo danes še vedno premalo in jo bomo morali bolj razvijati. Jasno je,

da bomo imeli še v naprej odvisno od pogojev najrazličnejše tipe zadrug ali drugih kmetijskih organizacij. Trgovina z odkupom bo v vseh, kooperacija v večini zadrug, družbeni obrati pa tam, kjer so za to pogoji.

Sproščeno delovanje ekonomskih zakonitosti postaja glavni pospeševalec kmetijske proizvodnje. Rezultati tega delovanja bodo hitreje vidni tam, kjer je proizvodnja že doslej bila na določeni višini, počasneje pa tam, kjer smo imeli opravka s slabo materialno osnovo, neizgrajenostjo in s poslovnimi izgubami. Ob tem ne bomo smeli zanemariti tudi drugih elementov pospeševanja. Potrebno se bo dogovoriti, kaj vse hočemo z besedo pospeševanje označiti, kaj vse pomeni »ostale elemente pospeševanja«, še posebno, če gre za zasebno proizvodnjo. To najbrž niso samo gnojila, zaščitna sredstva in semena; to so tudi stroji, oprema in objekti za proizvodnjo; to je delovanje kmetijske in veterinarske službe, širše izvajanje agrotehniških predpisov, realno obremenjevanje s prispevki in davki. Za element pospeševanja moramo vzeti tudi kreditiranje tako redne proizvodnje kot investicijskih naložb, seveda le tam, kjer bi bila takšna intervencija spričo posebnosti slabega ekonomskega položaja nujna. Nekateri ne razumejo tistega, ki omeni potrebo po kreditiranju in investicijah v zasebni proizvodnji.

Na prvi pogled se zdi to res nenavadno. Če pa izračunamo, koliko dajemo kmetijskim proizvajalcem sredstev iz proračunov v tej ali oni obliki, kako malo pa nam jih v prispevkih vrnejo, vidimo, da je nujno spremeniti stališče do kreditiranja, seveda s pogojem, da bomo povečali potem blagovno proizvodnjo v zasebnem sektorju. Primer iz občine Črnomelj. V letu 1965 bo zbranih vseh prispevkov in davkov iz kmetijstva okoli 68 milijonov dinarjev, in sicer po odbitku davčnih olajšav v četrtem razredu v vrednosti 20 milijonov dinarjev. Na kmečko prebivalstvo pa odpadejo tile bistvenejši proračunski izdatki: šolanje v osemletkah (60% vseh učencev) 135 milijonov, kmečko zavarovanje, razširjeno zavarovanje kmečke mladine in zdravljenje siromašnih kmetov 29 milijonov dinarjev, priznavalnine kmetom borcev 33 milijonov dinarjev, del stroškov uprave in sodstva (60%) 102 milijona dinarjev, kar zneso 297 milijonov dinarjev, torej 4, 5-krat toliko kot znašajo prispevki. To prelivanje sredstev je sicer nujno, najbrž pa bi ob intenzivnejši in večji proizvodnji v zasebnem kmetijstvu te subvencije bile znatno nižje, prispevki kmečkih proizvajalcev pa višji. To je problem občin, ki dobivajo dotacije širše

družbene skupnosti. Če upoštevamo, da bo v nadaljnjem razvoju proces koncentracije industrije v osrednjih industrijskih področjih še stopnjevan potem se morajo druga, manj razvita področja še močneje usmeriti v kmetijsko proizvodnjo. Prehod v intenzivnejšo obliko gospodarjenja ima za posledico tudi počasnejši odtok ljudi iz vasi v mesta. Zato lahko računamo tudi z delnim izboljšanjem starostne strukture kmečkega prebivalstva. Ta pojav bo sicer močnejši v prehodnem obdobju in bolj ali manj začasen, odvisno tudi od tega, kako bomo v tem času uspeli izboljšati kmetijsko proizvodnjo, delovne pogoje in standard na vasi. Kako pereče je vprašanje standarda, lahko vidimo po tem, da usmerjajo kmetovalci višji dohodek, ki bo realiziran letos spričo novih cen, predvsem v osebno potrošnjo, v stanovanjski standard ipd., v manjši meri pa v naložbe strjne opreme za proizvodnjo. Sami ugotavljajo npr., da se je v zadnjih letih položaj obrtnikov s pomočjo orientacije družbe bistveno popravil. Vprašujejo se, kdaj bodo tudi oni na vrsti. Pa ne na listi takšnih ali drugačnih podpirancev, temveč v seznamu tistih proizvajalcev, ki so družbi nujno potrebni. Želijo neke vrste priznanje svojega poklica (tega z davčnimi olajšavami niso dobili), pa tudi družba kot celota bo imela korist od spremembe mentalitete kmečkega prebivalstva. V tej smeri bo najbrž nujno z dodatnim prizadevanjem družbe pospešiti delovanje reforme v kmetijstvu in obenem stopnjevati konkretno delovanje kmetijskih organizacij v zasebni kmetijski proizvodnji. Zato si v pogojih organizirane kmetijske proizvodnje ne predstavljam povsem jasno, kaj bi dosegli z razbijanjem tako imenovanega »monopola« kmetijskih zadrug, s tem da dajemo trgovini proste roke v trgovanju s kmetijskimi proizvajalci. Na našem področju je ta monopol že ves čas razbit z živinskimi sejmi, pa zaradi tega rezultati v kmetijstvu niso nič boljši, ampak celo slabši. Edina sejma v Sloveniji — v Vinici in Metliki povzročata, da gre večji del prometa z živino zasebnih proizvajalcev mimo zadruga. Cena živini za klavnice je na sejmu višja kot kjerkoli drugje v Sloveniji. Prednosti teh sejmov poudarjajo predvsem oni, ki radi baratajo z gotovino, in razni prekupčevalci ter mešetarji, v katerih žep gre tudi večji del razlike v ceni. Druge prednosti pri takšnem trgovanju ne vidim. Licitiranje cen na sejmih ima še to posledico, da družbeni obrati, kmetijske zadruga kupujejo teleta za svoja pitališča po maksimalnih cenah.

Gotovo je, da organizacija odkupa v vseh zadrugah ni dobra. Ne vem pa, v čem bo postala boljša in racionalnejša,

če naj bi v sproščenih odnosih vsak po svoje iskal pridelke pri zasebnih proizvajalcih. Vsak odkup velja denar, zahteva čas in sredstva, pa tudi ljudi. Razmere v preteklosti so nas pa tudi izučile, da je bilo več primerov, ko so bili odkupi pridelkov dobro organizirani, blaga dovolj, trgovina pa enostavno ni hotela v akcijo, najbrž zato, ker je bila zainteresirana, da ob manjši ponudbi blaga drži ceno na primerni višini. Zato bo treba izboljšati odkupno službo v kmetijskih organizacijah, utrditi discipliniranost pri zaračunavanju marž, prav tako pa tudi rešiti vprašanje odnosa trgovine do nakupa in prodaje kmetijskih pridelkov. Zato pa najbrž ni potrebno, da menjamo celoten sistem odkupa in prodaje v kmetijskih organizacijah.

V novih pogojih gospodarjenja postaja v kmetijskih organizacijah še bolj pereče doslej nerešeno vprašanje: sistem delitve osebnih dohodkov. Ugotovitev, da so v mnogih organizacijah naraščali osebni dohodki ne glede na proizvodne in poslovne rezultate, je točna. Za ta pojav smo imeli vedno precej izgovorov: osebni dohodki v kmetijstvu so bili nižji kot v drugih dejavnostih, odhajanje delavcev, tako kvalificiranih kot nekvalificiranih, v druge dejavnosti je bilo spričo tega močno; strokovni kadri so se neradi zaposlovali v kmetijski operativi zaradi slabe stimulacije. Vsi ti momenti so sicer narekovali spodbudnejšo delitev, delitev po delu, ekonomski pogoji pa so razvijanje takšnega sistema velikokrat onemogočili. Ob teh vprašanjih so nekatere kmetijske organizacije posvečale premalo pozornosti nekaterim organizacijsko-proizvodnim problemom, kot npr. delovnim konicam in v zvezi s tem potrebi po zaposlovanju sezonske delovne sile. Tam, kjer teh potreb niso znali primerno omejiti, so imeli pri zaposlovanju sezoncev čestokrat velike izgube pri spravilu pridelkov, slabe pridelke, ob tem pa maksimalne stroške pri izplačevanju dohodkov sezonce. Popolnoma nerešen problem, vsaj pri nas, je stimulatívna delitev osebnega dohodka strokovnim kadrom. Očitno je, da kljub razmeroma dobri zasedenosti s strokovnimi kadri ni ustreznih rezultatov, predvsem zato, ker strokovnjaki preko delitvenega sistema niso neposredno zainteresirani za proizvodne rezultate.

Gledano s teh stališč je verjetno prav, da tudi na področju kmetijstva v okviru gospodarske reforme občutimo vsaj določen čas umirjenost v investicijski dejavnosti in prav tako umiritev na področju tržnih odnosov. Kmetijske organizacije so tako prisiljene iskati vse možnosti same v organizaciji proizvodnje, v tehnoloških postopkih, v racio-

nalnosti delovnih postopkov ipd. Prav tako bodo kmetijske organizacije morale to predhodno obdobje smotrno izkoristiti za temeljito in vsestransko snovanje programov za prihodnje obdobje. V tem času bi kmetijske organizacije morale navezati čim tesnejše stike s strokovnimi in znanstvenimi ustanovami in mogoče po iniciativi širše družbenopolitične skupnosti preiti na sistem kompleksnega dolgoročnejšega programiranja. V tem času pa bi bilo treba tudi rešiti nekatera osnovna vprašanja s področja obratnega kreditiranja in kreditiranja investicijskih naložb v kmetijstvu. Čeprav so v zvezi s tem težnje gospodarske reforme jasno načrtane, bi bilo potrebno nekatera vprašanja, ki so predvsem pereča na manj razvitih področjih naše republike, posebej obravnavati in jih bolj podrobno opredeliti, da bi hitreje razvijali kmetijsko proizvodnjo tudi v teh krajih.

Mogoče so nekateri problemi v tem sestavku nebitveni ali pa mogoče s stališča širšega družbenega interesa manj pomembni. Gotovo pa je, da so za področja, kot je Bela krajina in še nekatera druga kraška področja, aktualni in v nadaljnjem razvoju terjajo rešitve.

RADO DVORŠAK

K razpravam o kmetijstvu

Izračunane potrebe za preskrbo našega prebivalstva dokazujejo, da iz leta v leto primanjkuje raznih kmetijskih proizvodov, ki jih moramo uvažati. Ob tako deficitarnem stanju na trgu kmetijskih proizvodov se je treba z vso resnostjo vprašati in odgovoriti, kako v najkrajšem času zmanjšati uvoz kmetijskih proizvodov in v tolikšni meri povečati domačo kmetijsko proizvodnjo, da bo zadovoljila potrebe domačega trga kakor tudi povečevala svoj delež v izvozu.

Menda smo si vsi enotni v prepričanju, da nam lahko dajejo naše kmetijske površine več proizvodov, kot so jih dajale doslej, in da lahko v najkrajšem času zmanjšamo deficitarnost na tržišču. Če naj izpolnimo to perečo nalogo, se moramo vprašati, ali naj računamo samo z družbenim kmetijskim gospodarstvom in zasebne kmetovalce vključujemo v kooperacijsko proizvodnjo, ki je teoretično sicer

zelo lepo opisana in zamišljena, v praksi je pa skoraj ni (ta trditev velja za področje metliške komune, vendar mislim, da drugod ni mnogo bolje), ali pa naj zasebnemu kmetijstvu določimo drugačno mesto in z njim bolj računamo.

Mnenja sem, da imamo za nadaljnjo opredelitev razvoja kmetijstva dovolj izkušenj iz preteklosti in da bi bila vsaka prenačljena in nepremišljena odločitev za pospešeno podružbljanje kmetijskih površin lahko škodljiva. Škodljiva zato, ker imamo danes še vedno dovolj dela s tem, da bi nam podružbljene parcele dajale toliko, kot smo pričakovali. Tudi odločitev, da podružbljanje zemlje v prihodnje ni umestno, bi bila nesprejemljiva. Tako kot drugod velja tudi za družbeno kmetijstvo načelo organske rasti in razvoja. Mnenja sem torej, da je treba v prvi vrsti z vsemi silami pomagati, da bo sedanje družbeno kmetijstvo prebrodilo težave, v katerih je in ki so nam dobro znane, negospodarno pa bi bilo ob teh nerešenih problemih še naprej za vsako ceno podružbljati zemljo in ustvarjati s tem nove probleme.

Glede podružbljanja zemlje bi morali prisluhniti tudi mnenju ljudi, ki delajo na naših družbenih posestvih. Vsak politični pritisk ali pa administrativno določanje letnih mas za podružbljanje zemlje bi bilo škodljivo. Nadaljnji proces mora biti usklajen z zainteresiranostjo kmetijske organizacije, njene organske rasti, materialnimi možnostmi ter s stimulacijo kmetijskega delavca. Prepričan sem, da bodo zasebni kmetovalci vsako leto ponujali zemljo kmetijskim organizacijam bodisi v zakup, prodajo ali celo v dar. Taki pojavi so že danes. Čeprav te površine niso velike vrednosti, pa za naše kmetijske zadrage ali posestva vendar niso brez pomena. Kolikor bi se rešilo vprašanje preživnin starejših ljudi, ki jih je na zasebnih kmetijah precej, bi bil ta postopek verjetno mnogo hitrejši, manj boleč in problematičen. Kje dobiti sredstva za preživnine ob tako nizki akumulaciji družbenih kmetijskih gospodarstev in zadrug ter skromnem občinskem proračunu, pa je posebno vprašanje, na katero ne najdemo odgovora.

Prav izpolnitev teh nerešenih problemov ter pametna politika podružbljanja kmetijskih površin brez sunkovitih premikov bo gotovo uspešna na področju proizvodnje ter bo usmerila tudi kmetijstvo v tirnice organske rasti.

Ali se ne bi dalo tudi zasebnega kmetijstva obravnava-
vati kot zelo koristno dopolnilo družbenega sektorja in mu z malimi spremembami v naši politiki do tega področja omogočiti večjo proizvodnjo? Gotovo ni čisto nepomemben

faktor na domačem kmetijskem tržišču, v nekaterih primerih pa je udeležen tudi v izvozu.

Staro in še vedno veljavno načelo je namreč, naj našega zasebnega kmetovalca prek kooperacijskih oblik vezemo na kmetijske zadrugе in posestva. Prav bi bilo, da se zavemo resnice, da so te kooperacijske oblike žalostne in revne, vsaj glede vsebine kooperacije v metliški zadrugi. Kooperacija je v pretežni meri uresničena v tako imenovanih združnih odkupih, za katere najpogosteje ni vnaprej sklenjenih pogodb. Kmet pripelje ob združnih odkupnih dnevih prašiče, teleta, krompir, pšenico, jabolka itd., zadruga odkupi po določenih cenah in to naj nam služi kot merilo kooperacijskega sodelovanja med kmeti in zadrugo. In druga stran »kooperacije«: zadruga nabavlja semena in umetna gnojila, ki jih lahko kupi vsak kmetovalec ne glede na to, ali je združnik in kooperant ali ne, brez vsakršnih pogodbenih obveznosti. Podobno je tudi z dajanjem strojnih uslug. Tako sodelovanje med kmeti in zadrugo pač ni kooperacijsko sodelovanje, temveč navadna trgovina, kateri botruje združna marža, ki je bolj neupravičena kot upravičena. Pri tem je pomembno dejstvo, da pri tovrstnem kooperacijskem sodelovanju ne zasledimo večje pomoči in prizadevanj zadrugе za zvišanje kmetijske proizvodnje tudi v zasebnem kmetijstvu, čeprav take možnosti so. Velikokrat se dogaja prav obratno, namreč, da nekaterih kmetijskih pridelkov ne odkupijo zaradi nenormalne cene ali slabe organizacije trgovske mreže. Ob takih priložnostih nastaja na terenu nemogoča politična situacija, ki je ni moč zagovarjati in opravičevati predvsem zato, ker pridelkov, ki jih niso odkupili, na tržišču primanjkuje ali pa se prodajajo po 3 do 5-krat višji ceni od prej določenih odkupnih cen.

Glede političnega in oblastnega obravnavanja kmetijske proizvodnje moram priznati, da ima naš zasebni kmetovalec delno prav, če kritizira neupravičene marže, določanja cen v posameznih sezonah, slabe organizacije odkupne mreže ter premajhno vlogo zasebnega kmetijstva v pridelovanju poljskih kultur, za katere ima vse naravne pogoje.

Ne bi želel, da bi me imel kdo za absolutnega zagovornika zasebnega kmēta, vendar trdim, da imamo le malo preveč mačehovski odnos do zasebnega kmetijstva in da mu doslej nismo ustvarili možnosti za večje in boljše pridelovanje. Taki odnosi za zasebnega proizvajalca gotovo niso stimulatívni. Če že ugotavljamo, da se oblike kooperacije že nekaj let zadržujejo v mejah nakupa in prodaje, da je

pretežni del zasebnih zemljišč zaradi razdrobljenosti in hribovite lege neprimeren za strojno obdelavo, kakršno lahko nudijo naše kmetijske organizacije, da je taka obdelava (tudi zaradi monopola) sorazmerno draga, da kmetijska zasebna proizvodnja iz leta v leto stagnira ali celo upada, nam ta dejstva narekujejo, da o zasebnem kmetijstvu razmišljamo, tako kot smo razmislili o zasebnem gostinstvu. To zlasti zato, ker smo si enotni v tem, da vseh kmetijskih površin še leta in leta ne bomo podružbili (dobršen del teh ni interesanten za družbeni sektor), so pa te površine uporabne in veliko pomenijo v celotni proizvodnji kmetijskih pridelkov.

Obstaja mnenje, da v zasebnem kmetijstvu po starem ne gre več. Iz praktičnih izkušenj in poznavanja terena to mnenje podpiram. Motika, ročna kosa, itd. danes pač niso orodja, ki bi kaj prida prispevala k povečanju pridelka, tudi zasebno kmetijstvo je potrebno mehanizirati. Je pa še drugo mnenje, da so namreč prizadevanja za mehanizacijo zasebnega kmetijstva škodljiva in nesocialistična. Žal se s takimi stališči ne morem strinjati. Če je bojazen, da bi se z mehanizacijo zasebnega kmetijstva naš kmetovalec kapitaliziral, je ta bojazen odveč. Nesporazum je verjetno glede tipa mehanizacije. Gotovo ne gre za težko mehanizacijo, kot so kombajni, veliki traktorji itd., pač pa za lažjo, kot so motorne in vprežne kosilnice, stroji za okopavanje in podobno. Teh strojev, ki kmetovalce lahko razbremenijo najhujšega garanja, pa pretežni del kmetijskih gospodarstev in zadrug nima. Zaradi tega ostane precej površin slabo obdelanih ali sploh neobdelanih, kar seveda zmanjšuje celotno kmetijsko proizvodnjo.

Ob razpravah o kmetijstvu se spominjam preteklih razprav o zasebnem gostinstvu. Metlika je namreč znana kot občina s precej razvitim privatnim gostinstvom; na račun razvoja privatnega sektorja gostinstva je bilo v preteklih letih mnogo kritik, češ da skupščina podpira privatni sektor. Čez nekaj časa smo pa ugotovili, da je privatno gostinstvo odlično dopolnilo družbenega sektorja in da ga je treba še naprej razvijati in podpirati.

Zato bo treba verjetno bolj tehtno obravnavati tudi zasebno kmetijstvo in mu omogočiti večjo proizvodnjo. Potrošnik si želi samo več cenenih živil in se ne sprašuje, od kod pridejo. Če bomo zasebnemu kmetijstvu omogočili nabavo primerne mehanizacije, lahko dosežemo dvoje: ne samo večjo proizvodnjo v deficitarnih produktih, pač pa se lahko rešimo tudi raznih obveznosti, ki jih za kmete pla-

čuje proračun občine. To so obveznosti glede zdravstvenega zavarovanja kmečkega prebivalstva, veterinarske službe, pomoči pri plačevanju oskrbnih dni v bolnicah, regresov za prevoz šolskih otrok, raznih komunalnih naprav itd. Kmetje se danes namreč izgovarjajo, da ne zmorejo v celoti teh bremen zaradi zgoraj obravnavanih problemov.

Zato se mi ne zdi dovolj utemeljena bojazen, da bi postal naš kmet nekakšen kapitalist. Zlasti zaradi tega ne, ker bo moral veliko več pridelati, da bo lahko kril oziroma financiral, kar je dolžan financirati. Prav gotovo je, da bi bilo naše tržišče lahko mnogo bolj založeno s cenejšimi kmetijskimi proizvodi, če bi bila bolje organizirana dostava na tržišče. Zadruga se izgovarjajo, da sta zbiranje pridelkov in dostava na tržišče vezana na velik riziko ter da zanje manjše količine niso interesantne. Kmetje sami nimajo ustreznih prevoznih sredstev za dostavo blaga na tržišče; vprežna vozila ne pridejo v poštev, če pa ima kdo od kmetovalcev motorno prevozno sredstvo, ga že uvrščamo med bogataše. Vsi ti nerešeni in nerazčiščeni problemi potiskajo našega zasebnega kmetovalca v negotovost, zato terjajo jasnejšo politično opredelitev.

Ob teh nerešenih vprašanjih je prav, da resno proučimo proces nadaljnjega podružbljanja zemlje, določimo mesto privatnega kmeta predvsem glede njegovega vključevanja v tržno proizvodnjo, da iz zasebnega kmetijstva dobimo toliko, kolikor smemo pričakovati, ter nanj prenesemo tudi obveznosti, ki jih zdaj s prelivanjem sredstev plačujejo občinski proračuni.

FRANC VRVIŠČAR

Pred reformo izobraževanja na drugi stopnji

Pred štirimi ali petimi leti je bila na Zavodu SRS za strokovno izobraževanje prvič izrečena ideja o dvodelnosti izobraževanja na drugi stopnji. Prvi del naj bi bil enoten za vse. Učenci naj bi v dveh letih osvojili splošna temeljna znanja. V drugem delu pa bi se ločili po posameznih strokah. Učencev naj ne bi obremenjevali s splošnimi predmeti, ki pravzaprav le ovirajo delo na strokovnih šolah.

Letos pa že prebiramo uradne osnutke reforme šolstva druge stopnje. Utemeljitev reforme seveda niso tako enostavne kot pred leti. Predlog je podprt z družbeno-teoretičnimi razpravami o enotnosti, demokratičnosti, diferenciaciji in polivalentnosti. Razen teoretičnih ima tudi praktične utemeljitve. Te so predvsem: Vsa mladina, ki stopa v delovno generacijo in za katero bo prvi del šolanja na drugi stopnji obvezen, si bo razširila splošno izobrazbo. Mladina, ki se je do zdaj zaposlovala s 15 letom kljub temu, da telesno in duševno ni bila dorasla proizvodnim nalogam, se bo zaposlovala šele s 17 letom. Odločitve za poklic so za petnajstletno mladino mnogo težje in manj zanesljive kot za sedemnajstletno. Vsi bodo imeli večje možnosti za nadaljnje šolanje na višjih in visokih šolah. Odpravljene bodo razlike med ročnim in umskim delom. Sploh je na videz vse v najlepšem redu in, kdor se rad navdušuje za dobre stvari, bo reformo navdušeno podprl. Toda navdušenje ni vedno najboljša reakcija na stvari. Čas je že, da pristopamo k reformam trezno in preudarno. Voluntarizem, ki temelji samo na teoretičnih osnovah, je mnogokrat škodljiv. Če se hočemo o reformi trezno pogovoriti, stopimo najprej na realna tla. Za začetek skušajmo odgovoriti na tri vprašanja. Kako je s temelji, ki naj jih postavi naša osemletna osnovna šola in na katerih bo gradila reformirana šola druge stopnje? Kako daleč smo prišli s celotno izobrazbo na naših strokovnih šolah? Kako velike so ovire za enotnost izobraževanja na drugi stopnji in kakšne bodo posledice uresničene programa?

I

Iz leta v leto ugotavljamo, da le dve tretjini učencev uspešno končata osnovno šolo. Ostali zapuščajo šolo s končanim sedmim, šestim ali celo nižjim razredom. Odstotek neuspešnih učencev se le počasi zmanjšuje. Pri tem pa niti ne vemo, ali gre za boljše uspehe (večje znanje) ali za popuščanje učnega osebja z namenom, da bi bila naša sramota manjša. V analizi vzrokov takega stanja smo prišli do naslednjih ugotovitev: 1. Učne metode v osnovnih šolah so še vedno marsikje precej zastarele, mnogo je verbalizma, edini učni pripomoček je tabla. Druga avdiovizualna sredstva, če jih šola ima, so večkrat le v okras in navidezen dokaz, da je pouk sodoben. 2. V mnogih šolah so prostori neprimerni in zmogljivosti premajhne (prostori in učno osebje!). Celo v Ljubljani so nižji razredi, v katerih sedi po 35 učencev. V takih razmerah sta nemogoča intenziven sku-

pinski pouk in individualno delo z učenci. 3. Predvsem v višjih razredih je zelo velik odstotek neustreznega učnega kadra. Učitelji so kar čez noč postali »strokovnjaki« za vse predmete. Sproti se morajo učiti (če imajo čas in razumevanje) snov, ki jo podajajo učencem. 4. Učni kader je za delo slabo stimuliran. Osebni dohodki so praviloma nižji kot v drugih gospodarskih in negospodarskih dejavnostih. Zato ni čudno, da zapuščajo šolo sposobni kadri in da se mladina nerada odloča za pedagoški poklic. Tu moramo iskati tudi vzrok, da je v zadnjih letih povprečje inteligentnosti učencev na učiteljskih občutno nižje kot na drugih srednjih šolah. 5. Zaradi zaposlenosti staršev je mnogo mladine izven šole prepuščene sami sebi. Delovne navade mladih so večkrat prav zato šibke. Le malo je šol, ki nudijo učencem celodnevno varstvo. To so predvsem šole v bogatih občinah. 6. Učni kader ima vse premalo družbenega priznanja. Avtoriteta šol in šolnikov je neznatna. Ob vsem tem pa imamo opravka z vedno bohotnejšim pajdokratizmom. — Pri podrobni analizi bi gotovo našli še več vzrokov, kot na primer premalo proučeni učni programi, pre-zaposlenost kmečke mladine s fizičnim delom, dolga pot v šolo, neurejene družinske razmere in podobno. Toda dovolj naj bo tega naštevanja. Dejstvo je, da smo še daleč od urejenega osnovnega šolstva.

Še odstotek tistih, ki uspešno končajo osnovno šolo in so s tem pridobili formalno možnost za nadaljevanje šolanja na drugi stopnji, je varljiv. Raven znanja učencev z enakimi ocenami toda iz različnih šol se pogosto bistveno razlikuje. Razumljivo je, da se učenci šol s kombiniranim poukom ne naučijo toliko kot učenci drugih šol. V preteklem letu smo še imeli od 600 šol z osmimi razredi kar 210 takih, kjer je bilo učnega osebja manj kot razredov. 54 takih šol je imelo le enega učitelja, 57 šol po dva, 34 po tri, 34 po štiri, druge pa po 5, 6 ali 7 učiteljev. Za ilustracijo, kako različna je kvaliteta obravnavane snovi, naj navedem podatke o strokovni zasedbi predmetov v zaključnem razredu osemletk (8. razred ima navadno najboljšo zasedbo in je odskočna deska za nadaljnje šolanje!). V analizi je zajetih 492 osnovnih šol (osemletk). Upoštevanih je 8 predmetov, in sicer: slovenščina, fizika, kemija, biologija, matematika, zemljepis, zgodovina in tuj jezik. Vse predmete ima ustrezno zasedene (profesor ali predmetni učitelj ustrezne skupine) le 55 šol — to je 11%; za sedem ali šest predmetov ima ustrezno učno osebje 83 šol ali 17% — to so v glavnem šole v večjih središčih. Nadaljnjih 94 šol ima ustrezno učno

osebje za 3 do 5 predmetov; 71 šol ima le za en ali dva predmeta ustrezno zasedbo in 189 šol ali 39% nima ustreznega učnega osebja niti za en predmet. Po posameznih predmetih pa je slika naslednja: ustrezne moči za predmet slovenščina ima 214 šol (od 492), za fiziko 152 šol, kemijo 179 šol, biologijo 185 šol, matematiko 159 šol, za zemljepis 219 šol, zgodovino 200 šol in za tuj jezik 171 šol. Naj navedem še to, da se tuj jezik sploh ni poučeval na 93 šolah, ki jih je zajela ta analiza.

Mislím, da je dovolj podatkov, ki pričajo o tem, da naša osnovna šola še zdaleč ni enotna. Res je, da je na »razvitejših« šolah občutno več učencev kot v manj razvitih, ki so raztresene predvsem po gospodarsko slabo razvitih področjih, toda kljub temu zapušča tudi te šole vsako leto več tisoč učencev. V takih razmerah je demokratičnost, to se pravi, da je dana vsem učencem enaka možnost za nadaljnje šolanje, le deklarativna. Enakost in demokratičnost pa ni omejena le z različno kvaliteto šol, ampak prav tako s socialnim položajem staršev. Značilna je ugotovitev, da se učenci, ki zaključujejo osnovno šolo v 7. razredu, po inteligentnosti bistveno ne razlikujejo od učencev v 8. razredu. Pomembne pa so razlike v socialnem statusu staršev teh otrok. Starši nižjega socialnega statusa imajo navadno manj aspiracij, bolj obremenjujejo otroke z domačim delom in želijo, da se otroci čim prej zaposlijo (zato jim po mnenju staršev ni potrebno osem razredov!). Ti starši tudi težje nudijo otrokom pomoč pri šolskem delu, ker tudi sami nimajo niti osnovne izobrazbe. Vse to nam spet dokazuje, da osnovna šola ne opravlja v celoti tiste funkcije, ki bi zagotavljala enakost. Vprašanje enakosti in demokratičnosti pa se še v ostrejši luči pokaže pri tistih učencih, ki uspešno končajo osnovno šolo in želijo nadaljevati šolanje na drugi stopnji. Učenci, ki žive v gospodarsko zaostalih področjih, so obiskovali slabše šole, kjer so se premalo naučili, da bi lahko opravili sprejemni izpit. Na teh področjih so le redke šole druge stopnje — zato je treba v šolo drugam; občina je revna, gospodarskih organizacij malo in zato je malo tudi štipendij. Materialne razmere staršev ne dopuščajo, da bi otrokom plačevali oskrbo v dragih internatih. Povsem drugačna slika je v mestih in industrijskih središčih. Možnosti za nadaljnje šolanje so neprimerno večje. Toda tudi tu imamo nemalokrat opravka z vplivom socialnega položaja staršev.

Če imamo toliko nerešenih vprašanj pri sedanjem načinu šolanja, ali jih bomo res na čudežen način rešili kar

z reformo šol druge stopnje?! Ko že govorimo o enotnosti šolanja in enakih možnostih, ki jih moramo zagotoviti mladi generaciji, ne smemo pozabiti, da bodo kljub optimalnim pogojem izobraževanja ostale med ljudmi razlike, ki so pogojene z biološkimi zakonitostmi. Tega se moramo še posebej zavedati ob pripravah na reformo izobraževanja na drugi stopnji. Ustavimo se le pri naravnih intelektualnih (inteligentnost) sposobnostih ljudi, ki so za uspešno šolanje potrebne. Vse sposobnosti — tako tudi inteligentnost — so med ljudmi razdeljene po zakoniti zvonasti krivulji. Razlike med osebami na enem in drugem koncu krivulje so večkratne. Če razdelimo površino pod krivuljo v 8 razredov (sigma razredi), dobimo v 1. razredu 0,2% oseb, v 2. razredu 2,3%, v 3. razredu 13,4%, v 4. razredu 34,1%, v 5. razredu prav tako 34,1%, v 6. razredu 13,4%, v 7. razredu 2,3% in v 8. razredu 0,2%. Četrty in peti razred zajemata vse tiste, za katere pravimo, da so povprečni (68,2%), toda tudi ti se med seboj pomembno razlikujejo. V prvem razredu — 2 od tisoč — so tisti, ki niso sposobni za nikakršno šolanje, kjer je potrebno uporabljati umske sposobnosti. V drugem razredu — 23 od tisoč — so tisti, ki niso sposobni za redno šolanje, vendar pa jim lahko damo osnovno znanje v pomožnih šolah. Najbolj problematičen v rednem osnovnem šolanju je tretji razred (13,4%). Zanje se je težko odločiti, ali naj jih pošljemo v pomožno šolo ali obdržimo v redni šoli. Osnovna osemletna šola se mora namreč po zahtevah prilagoditi povprečju. Če je pouk dobro organiziran (skupinski pouk z 20 učenci, individualno delo z učenci v šoli), bomo dosegli, da bodo osnovno šolo končali z zadovoljivim znanjem tudi tisti na spodnji strani povprečja. Težko pa bomo uspeli s tistimi 13,4% otrok. Zato je opravičeno, da osnovne šole uspešno ne konča največ 10% učencev, nikakor pa ne preko 30%, kot je to danes. Kadar bomo v osnovni šoli dosegli ta normativ (10% neuspešnih) pri zahtevani stopnji znanja, bomo šele lahko rekli, da smo osnovno šolo reformirali, dosegli enotnost in demokratičnost.

V šolah druge stopnje je nujno pomakniti zahtevani intelektualni nivo za razred višje — to je iz sredine na gornji konec povprečja (5. razred). Če ostanemo na nivoju zahtev osnovne šole, smo s tem zavrgli dragoceni intelektualni potencial in postopoma bomo osiromašili vse prebivalstvo. V nasprotnem primeru pa nam bo iz prvega dela šolanja na drugi stopnji, če bomo vztrajali pri enotnosti, odpadlo 30% učencev poleg tistih 10%, ki smo jih izgubili že prej. Ta odstotek (30) učencev pa nam bo odpadel le v primeru, če

bodo zagotovljene optimalne razmere izobraževanja; v nasprotnem primeru pa bo odstotek večji — analogno, kot se to danes dogaja v osnovni šoli.

Upravičeno je, da vztrajamo na enotnosti osnovnega šolanja, ker pri tem »zanemarimo« le 10% otrok, druge pa zadostno intelektualno angažiramo. Neupravičeno pa je, da bi zaradi enotnosti šolanja na drugi stopnji ali zanemarili 30% učencev ali pa, kar je enako nedopustno, zavrgli intelektualni potencial nadpovprečno sposobnih na račun enotnosti za vsako ceno.

II

Podobne in še večje težave kot v osnovnih šolah srečujemo na šolah druge stopnje. Izvor teh težav pa prav gotovo ni v neenotnosti: danes krivimo predvsem neurejeno financiranje in šibko povezanost šolskih programov z zahtevami gospodarstva in drugih služb. Ob teh grehah pa kaj radi pozabljamo še na druge vzroke neurejenosti izobraževanja na drugi stopnji. Naj jih naštejemo le nekaj.

Strokovne šole — posebno poklicne — so že lep čas prepuščene same sebi. Gimnazije smo v zadnjih dveh letih zadovoljivo uredili, ker so bile podvržene verifikaciji tako glede kadrov kot prostorov in učnih pripomočkov. Vajenskim oziroma poklicnim šolam je bila verifikacija le »obljubljena.« Zelo si prizadeva za strokovne programe — predvsem za praktični pouk — Zavod SRS za strokovno izobraževanje. Toda veliko je šol, ki jih ti programi niso dosegli, in še več je takih, ki kadrovske (strokovno in pedagoško) niso kos uresničevanju teh programov. Proces preobraževanja vajenskih šol v poklicne je prepočasen. Poseben problem v teh šolah je splošno in strokovno — teoretično izobraževanje. Kadrovska struktura na teh šolah je celo slabša kot v osnovnih šolah, čeprav bi morala biti po zahtevah višja — saj govorimo o drugi stopnji. Očitki, posebno na račun splošnih in strokovno-teoretičnih predmetov, prihajajo z vseh strani. Gospodarske organizacije, ki spremljajo uk svojih učencev, pravijo, da so splošni predmeti na teh šolah balast. Pridružujejo se jim dostikrat tudi »strokovnjaki« na šolah in celo vodstva šol. Učenci sami pa pravijo, da so že naveličani poslušati ponavljanje snovi iz osnovne šole. Največkrat ti splošni predmeti res niso kaj drugega kot snov, ki je bila obdelana na osnovni šoli. Vendar pa so ti isti učenci zavzeti in hvaležni predavatelju, ki se je dvignil nad osnovnošolski nivo in jim na razumljiv način posređoval snov v novi kvaliteti. Ker je cilj sociali-

stične družbe, da postane človek polna osebnost in ne le dodatek k stroju, so sestavljavci programov za splošne predmete vključili v predmetnik tudi estetsko vzgojo z namenom, da se tudi delavcu v proizvodnji odpre svet duhovnih vrednot, ki si ga je včasih lastila le »višja kasta«. V predmetniku, ki ga je izdal republiški sekretariat za šolstvo, je določen program in določeno minimalno število ur. Vendar pa se šole na te programe požvižgajo. Ponekod krčijo predmet na polovico, drugje pa ga odpravljajo ali pa želijo od predavatelja, da naredi program bolj utilitarističen. Direktor ene izmed strokovnih šol v Ljubljani je na sestanku v šoli, ki so se ga udeležili tudi gostje od zunaj, takole medital: »S kadri, ki imajo visoko izobrazbo, si ne moreš kdovekaj pomagati. Imam profesorico, ki predava estetsko vzgojo. In pomislite, v razredu jim vrti (na gramofonu) in razlaga Beethovna. Bolje bi bilo, če bi jim kaka učiteljica povedala, kako se uredi stanovanje.« Mislim, da komentar k temu ni potreben.

Podobno pa se dogaja tudi z drugimi predmeti, in strokovni niso izvzeti. Redkokdaj se kontrolira izvajanje programov in še manj znanje učencev. Nič izjemnega ni, če predavatelj (ki je bil kvalificirani delavec) predava snov iz zvezka, v katerega je sam pisal, ko je hodil v vajensko šolo. Odnos predavatelja do šole je mnogokrat neodgovoren. Nikjer tolikokrat ne »odpade« ura, kot na teh šolah. Kje so vzroki za vse to? V prvi vrsti bi lahko našteali tele: 1. na šolah izvajajo neustrezno kadrovsko politiko. Lahko bi rekli, da je tudi tu doma mojstrska mentaliteta, ki se ji pridružuje še »učiteljska«. Tudi v centru, kot je Ljubljana (kjer ni tako težko priti do ustreznega kadra!), ni kadrovska struktura nič boljša kot kje na deželi. Šole se strokovnemu kadru z višjo in visoko izobrazbo najraje ognejo. Še tehnik pride težko na mesto mojstra, ki predava tehnologijo. Tudi pravilniki o delitvi osebnih dohodkov so prirejeni za tako politiko. Razlike med srednjo, višjo in visoko izobrazbo so neznatne. Direktor neke šole v Ljubljani pa se celo hvali, kako dobro je rešil problem nagrajevanja s tem, da se za višjo in visoko izobrazbo ne prizna nič. Pravilnik je bil celo z veliko večino glasov sprejet. Samo tega direktor ni povedal, da so kadri z višjo in visoko izobrazbo na tej šoli v veliki manjšini. Prepričan sem, da bi bila kvaliteta teh šol že danes mnogo boljša, če bi kadri ustrezali zahtevam. 2. Kot velja za kadre nasploh, velja še v večji meri za vodstva šol in strokovnih aktivov v šoli. Za ilustracijo naj povem samo to, da imamo strokovno šolo, ki nima

nobene zveze z gospodinjstvom in vendar je gospodinjska učiteljica vodja aktiva matematikov, v katerem pa imajo tudi matematika. Res da je neustrezna kadrovska zasedba še dediščina iz časov, ko so prihajali učenci na vajenske šole iz 5. razreda osnovne šole in je bilo zanje vse dobro, toda od takrat je preteklo že mnogo let. 3. Prosvetno-pedagoška služba za strokovne šole je nerazvita. Le redko ali nikoli se preverja izvajanje programov, ni hospitacij, ni nasvetov in ni kritike. 4. Znanje, s katerim prihajajo učenci iz osnovnih na poklicne šole, je mnogokrat zelo revno. Zato niso vedno krivi predavatelji, če so manj zahtevni, kot bi bilo potrebno. Vendar pa se je na teh šolah utrdilo nepisano pravilo, da splošna in strokovno-teoretična izobrazba ni tako pomembna. »Važno je, da bo znal fant na pravem koncu prijeti za klešče«. Ali ne bo tudi ta »fant« upravlja-vec, ali res ni potrebno, da mu odpremo pot, da se bo tudi sam še naprej razvijal kot strokovnjak, in nazadnje, ali naj res delavec živi samo od kruha?!

Vsa ta vprašanja lahko rešimo tudi brez posebne reforme. Slabosti, katerih vzroke poznamo, lahko tudi odpravljamo. Preden se zaletimo čez reko, dokažimo, da smo sposobni skočiti čez potok. Znana je resnica (nekaterim še premalo), da v proizvodnji najboljši delavci, najboljši stroji in najboljši materiali zelo malo hasnejo, če ni urejena priprava dela. Zato vemo, da morajo biti najboljši strokovnjaki v pripravi. Enako in še bolj velja to za delovanje celotne družbe. Priprava dela je šola. Spoznajmo že, da potrebujemo v šolstvu najboljše strokovnjake in najboljše ljudi.

III

Od reforme šol druge stopnje pričakujemo, da se bo vsej populaciji postopoma dvignila izobrazbena raven. Na prvi pogled je ta trditev še kar sprejemljiva: saj bodo po osnovni šoli vsi hodili vsaj še dve leti v šolo druge stopnje, kjer bo poudarjena ravno splošna izobrazba — tako humanistična kot tehnična. Če pa pogledamo stvari nekoliko globlje in dolgoročneje, postane ta trditev manj verjetna in se obrača v nasprotno smer. Vrnimo se prav na začetek te razprave. Če je načrt reforme tak, kot ga pobudniki pojasnjujejo, da namreč v drugem, profesionalnem delu izobraževanja na drugi stopnji odpadejo splošni predmeti oziroma se skrčijo na minimum, potem gremo v splošni izobrazbi korak nazaj. Morda bo kdo trdil, da se da v dveh letih obvladati enako količino znanja nekega predmeta kot

v štirih letih, če ostane količina ur za ta predmet ista. Že dolgo vemo, da možgani niso posoda, v katero se da z večjim ali manjšim lijakom vlivati znanje. Osvajanje znanja zahteva svoj čas, podvrženo je posebnim procesom. Resda se danes izpopolnjujejo metode za intenzivno in hitro osvajanje znanja, toda to velja le za golo formalistično znanje, ne pa za vzgojno-izobraževalne procese. Drugi, še težji pomislek se človeku vsiljuje ob starosti učencev, ko naj sprejemajo spoznanja, ki jih dajejo zgodovina (ne formalna!), sociologija, psihologija, politična ekonomija in podobne vede. Ali je učenec v 16. letu že dovolj zrel za to? Ali ne bo ostalo vse samo površinsko, formalistično? Danes prihajajo celo v deželah, kjer je bilo izobraževanje do nedavna predvsem tehnicistično usmerjeno, do spoznanja, da je nujno na vseh stopnjah šolanja sistematično dajati tudi splošna znanja. Massachusetts Institut of Technology (M. I. T.), najbolj znana ustanova za izobraževanje specializiranih raziskovalcev, inženirjev in arhitektov v ZDA, vključuje v svoj program »šolo humanističnih in družbenih ved«. To so obvezni predmeti za vse študente. Dekan te šole posebej poudarja, da ne gre za vračanje na staro in da to ni usmerjeno proti specializaciji: »Današnja družba potrebuje specialiste, ki so vedno številnejši in vedno bolj usposobljeni v svoji specialnosti. Toda, če specialist ni dobil »liberalne« (v smislu široke razgledanosti) vzgoje, v okviru katere tvorijo pridobljena znanja celoto, tako da jih lahko postavi v prostor in čas, obstaja nevarnost, da se bo preveč ozkosrčno zapičil v svojo specialnost, ali pa bo poskušal priti iz nje z naivnimi regresijami in primitivnimi ekstrapolacijami.« (Liberal Education at M. I. T., Cambridge, U. S. A.). Ni odveč, če vemo, da profesorji humanističnih predmetov na tej šoli nikakor niso predavatelji druge vrste. M. I. T. tekmuje z najboljšimi centri za literaturo v ZDA. Podobne težnje srečamo tudi v Bell Telephone Company. Skupaj z univerzo v Pennsylvaniji so za svoje vodilne kadre osnovali Institut za humanistične vede v Philadelphii. Program tečajev, ki trajajo po 10 mesecev (550 ur), obsega naslednje predmete: praktična logika, zgodovina ekonomije in ekonomskih idej, zgodovina glasbe in glasbena estetika, umetnost v svetu, komparativna književnost, sociologija, antropologija, psihologija, filozofija etike, zgodovina in pomen znanosti, moderna arhitektura in urbanizem ter politične vede in mednarodni odnosi. Ta ameriška prizadevanja zelo pozitivno ocenjujejo tudi zahodnonemški gospodarski strokovnjaki. Ko so po obisku v Ameriki, kamor jih

je poslal komite za gospodarsko upravljanje (AWV), pripravili posebno tiskano poročilo (Organization in Amerikanischen Unternehmen), so v njem posebej obdelali primer izobraževanja tehničnih strokovnjakov na St. Johnsovi univerzi. Ta univerza namreč posveča 40% ur do stopnje magistrirja splošni izobrazbi.

Čas je že, da tudi mi pridemo do spoznanj o pomembnosti takega izobraževanja na vseh stopnjah, ne pa da odrivamo te predmete v sosesčino osnovne šole. Splošna izobrazba, ki jo moramo dati po končani osnovni šoli tudi kadrom, ki se bodo zaposlili kot priučeni delavci v proizvodnji, bo brez haska, če ne bodo živeli v okolju (zunaj in znotraj podjetja), ki bo ugodno vplivalo na razvoj danih osnov. Te pogoje pa — hočeš nočeš — ustvarjajo ljudje, ki imajo na okolje večji vpliv.

Druga podkrepitev predlagane reforme je trditev, da se bodo učenci s 17 leti za poklice bolj zrelo odločali. Ta trditev do zdaj še ni potrjena. Anketiranje mladine, ki končuje osnovno šolo, kaže, da okoli 15% učencev nima izrazitih poklicnih interesov in ne vedo, kaj jih pravzaprav veseli. Med maturanti gimnazij (18—19 let) je takih odgovorov kar 50%. Če merimo zrelost odločitve po fluktuaciji iz poklica v poklic (z ene fakultete na drugo), bomo tudi tu videli, da daleč prednjačijo starejši. Tretje merilo neresnosti poklicne izbire je osip v času šolanja. Na šolah druge stopnje je osip 15 do 20 odstoten, na visokih šolah pa kar 70 odstoten. Res je, da za tem tiči še vrsta drugih vzrokov, vendar pa je tudi res, da je trditev s temi podatki slabo dokazana. Iz prakse pa vemo, da je od 14. leta naprej za pravilno poklicno odločitev mnogo pomembnejša poklicna vzgoja kot pa starost.

Enako možnost za nadaljnje šolanje moramo, kot smo že ugotovili, zagotoviti z enotnim osnovnim šolstvom in enakimi materialnimi možnostmi. Pri polni mobilizaciji sposobnosti učencev v osnovni šoli bomo lahko z veliko prognoistično zanesljivostjo ugotovili, za katero šolo oziroma poklic je posameznik najprimernejši. Prognoza ne bo nič bolj zanesljiva pri 17. letu. Delovne navade nastajajo, kot je dokazano, že v osnovni šoli in naravne umske zmožnosti dosežejo praktično vrh že pri 15 letih. Zato nad otrokom po končani osnovni šoli ne delamo prav nikakega nasilja, če ga po tehtni obravnavi poklicno usmerimo.

Res je, da bomo razliko med ročnim in umskim delom odpravljali le z nenehnim večanjem izobrazbene ravni vsega prebivalstva. Z uravnilovskimi težnjami na nižjem ni-

voju pa tega prav gotovo ne bomo dosegli. Zato naj bo naš cilj na vseh šolah ne glede na diferenciacijo skrbeti za celostno izobraževanje v skladu z umskimi sposobnostmi učencev. Zato bomo želi večje uspehe, če bomo programe prilagajali posamezni vrsti šol, kot pa če jih bomo enotili. Naša prizadevanja naj gredo zdaj predvsem v to smer, da bomo dosledni pri razvijanju šol druge stopnje in pri izvajanju šolskih programov in da čimprej zajamemo v izobraževalni proces vso mladino, ki ne gre v šole druge stopnje. Za to poiščimo možnosti bodisi v okviru posebej organiziranega (s posebnimi programi) nadaljevalnega šolanja pri razvitih osnovnih šolah, bodisi v okviru šol, ki bi jih zaenkrat vodile delavske univerze ali pa izobraževalni centri.

Pozabiti ne smemo, in ne nazadnje, na vprašanje naših ekonomskih možnosti. Res je, da je šolstvo posebno področje, ki ga moramo v okviru narodnega gospodarstva mnogokrat razvijati bolj po potrebah kot po ekonomskih možnostih, toda tudi pri tem so postavljene meje zmogljivosti, racionalnosti in ekonomske učinkovitosti. Uresničitev predlagane reforme bi terjala znatna sredstva. Zaradi značaja predlagane reforme ni možno postopno reformiranje,¹ ampak bi morali imeti na razpolago vsa sredstva naenkrat. Ali jih imamo? In če jih imamo, zakaj jih najprej ne usmerimo v osnovno šolstvo? Preden začnemo z vlaganji v reformirano šolstvo, naredimo analizo (ne)učinkovitosti naložb v pridobivanje papirnatih kvalifikacij, v šolanje nesposobnih kandidatov na srednjih in posebno na višjih in visokih šolah, v hipertrofirano in neutemeljeno razvijanje vseh vrst višjih in visokih šol... Ob teh analizah se bomo naučili marsikaj, kar nam bo koristilo pri nadaljnjem razvijanju šolstva.

Preden pa se lotimo kakršne koli večje reforme, je nujno, da se pogovorimo o vseh za in proti na najširši fronti. Čas pa je že, da se oglase s svojimi utemeljenimi mnenji tudi znanstveni delavci tako pedagoške kot psihološke in sociološke smeri. Svojo besedo pa naj povedo tudi ekonomisti.

PAVLE KOGEJ

¹ Učenci, ki bi končali prvi del (2 leti) drugostopenjske šole, bi morali že imeti možnost vpisa na povsem reformirane profesionalne šole. Zaradi omejenega značaja reforme so tudi zelo dvomljivi eksperimenti, ki so menda že v teku. Kam bodo šli učenci iz eksperimentalnih šol? Ali se bodo zanje odprle posebne tehnične šole?

Združeni proizvajalci in intelektualci

Samoupravljanje proizvajalcev, ki so se začeli svobodno združevati, smo obravnavali doslej največ z vidika procesa odmiranja države, v določeni meri pa tudi z vidika procesa odpravljanja družbenih razredov. Povsem pa smo zanemarili njegovo obravnavanje z vidika procesa odpravljanja osnovne družbene delitve dela.¹ Ne da bi se spuščali v celoto problema osnovne družbene — medrazredne — delitve dela, želimo ob tej priložnosti opozoriti samo na eno izmed več obstoječih teženj, ki se postavljajo pri nas proti že začetemu procesu ukinjanja te delitve dela.

Kadar v zvezi s procesom odpravljanja medrazredne delitve dela govorimo o združenih proizvajalcih in intelektualcih, mislimo samo na *intelektualne delavce zunaj materialne proizvodnje*, ker sodijo intelektualni delavci, ki opravljajo svojo dejavnost v materialni proizvodnji, med proizvajalce.

Medtem ko je proces proizvodnega dela prej združeval umsko in ročno delo v eni osebi, je sodobna proizvodnja »različne vrste dela, torej umsko in ročno delo, ali vrste dela, v katerih prevladuje ena ali druga stran«, ločila in prenesla »na več ljudi, s čimer pa še vseeno ni rečeno, da materialni proizvod ni skupni proizvod vseh teh ljudi.«²

Drugače povedano, da bi proizvodno delal, delavcu zdaj ni več treba polagati rok na predmet dela; zadostuje, da je organ skupnega delavca, da izpolnjuje to ali ono njegovo

¹ O procesu odpravljanja osnovne družbene delitve dela sem razpravjal v člankih *Združeni proizvajalci in medrazredna delitev dela*, Pregled, št. 11-12/64, *Samoupravljanje proizvajalcev in premagovanje družbene delitve dela*, Socijalizam, št. 7-8/64, in v Generalni debati znanstvenega simpozija Marx in sodobnost, (Marx in sodobnost 2, Inštitut za proučevanje delavskega gibanja in Inštitut družbenih ved, Beograd 1964.)

² K. Marx, *Teorije o presežni vrednosti I*, Kultura, Beograd 1935, str. 387. V tem primeru ne gre za osnovno družbeno delitev dela, marveč za posamezno, tj. za tehnično delitev dela v materialni proizvodnji. To posamezno delitev dela je imenoval Marx še *manufakturno delitev dela*.

podfunkcijo.³ Na drugi strani je v okoliščinah, ki načelno izključujejo izkoriščanje proizvajalcev, v okoliščinah samoupravljanja proizvajalcev upravljanje delovnega procesa, ki je rešeno izkoriščevalske in priganjaške komponente, tudi ena izmed oblik, podfunkcija proizvodnega dela.

Proizvajalci so torej zdaj ne samo *manualni* delavci, marveč tudi *intelektualni* delavci, ki svojo intelektualno dejavnost opravljajo v materialni proizvodnji. Tako je proizvajalec tudi inženir, ki konstruira stroje ali opravlja kakšno drugo proizvodno podfunkcijo v tovarni, in ekonomist, ki planira proizvodnjo tovarne, in direktor kot glavni organizator proizvodnje v tovarni itd., pa »tudi *znanstvenik*, kolikor je izumitelj in aktivni delavec v delavnici ali zunaj delavnice ali če dela zanj.«⁴ Nosilci funkcije upravljanja proizvodnje so seveda proizvajalci samo v okoliščinah samoupravljanja proizvajalcev, ker je samo v tem primeru ta funkcija rešena elementov priganjanja k delu in izkoriščanja, medtem ko je v drugih okoliščinah ni bilo mogoče obravnavati kot čisto proizvodno funkcijo.

Kadar pa o intelektualnih delavcih, ki opravljajo svojo intelektualno dejavnost *izključno zunaj materialne proizvodnje*, pravimo, da so *neproizvajalci* (to pa so tako intelektualni delavci v območju duhovne proizvodnje, tj. filozofije, znanosti in umetnosti, kakor tudi intelektualni delavci v upravljanju splošnih družbenih poslov oziroma politike in drugod), s tem ne mislimo, da ti intelektualni delavci niso *družbeno koristni delavci* in da njihovo delo ni *plodno delo*, marveč samo to, da svojo intelektualno dejavnost opravljajo zunaj materialne proizvodnje. Intelektualno delo zunaj materialne proizvodnje seveda posredno vpliva tudi na rezultate dela v materialni proizvodnji. To je bil razlog, da so nekateri misleci tudi te druge oblike človeške dejavnosti napačno obravnavali kot proizvodno delo, medtem ko so bili drugi natančnejši in so te dejavnosti obravnavali kot *posredno proizvodno delo*. Sklicujoč se prav na take nazore, je Marx nekoč zapisal, da »prav tisto delo, ki posredno sodeluje v proizvodnji ... imenujemo *neproizvodno delo*«. ⁵

Kadar obravnavamo odnos združenih proizvajalcev in intelektualcev z vidika procesa odprave medrazredne delitve dela, niti ne govorimo o vseh intelektualnih delavcih

³ K. Marx, Kapital I, Kultura, Beograd 1947, str. 415.

⁴ K. Marx, Teorije o presežni vrednosti I, str. 359 (podčrtal V. H.).

⁵ Prav tam, str. 361 (podčrtal V. H.).

zunaj materialne proizvodnje, marveč samo o eni kategoriji teh intelektualnih delavcev, o tistih namreč, ki svojo intelektualno dejavnost opravljajo *izključno v območju duhovne proizvodnje*, in o odnosu *nekaterih* takih intelektualcev do proizvajalcev oziroma do osnovne družbene — medrazredne — delitve dela.

Čeprav je osvoboditev delavskega razreda — kot je pisal Marx — naloga delavcev samih, to ne pomeni, da je delavski razred v tem boju za lastno osvoboditev osamljen. Nasprotno: ker je osvoboditev delavskega razreda istočasno tudi osvoboditev družbe kot celote in človeka nasploh, najde delavski razred zaveznike tudi v drugih izkoriščanih in svobodoljubnih družbenih silah, kot so na primer kmetje, del inteligence in drugi. Obseg in intenzivnost podpore sta seveda odvisna od položaja in časa, v katerem se bori delavski razred in v katerem se nahajajo kmetje, inteligenca in drugi družbeni sloji. V trenutku, ko se revolucionarni boj delavskega razreda približuje razpletu, prehaja celo del buržoazije na stran proletariata, zlasti del buržujev-ideologov, ki se je s svojim delom prebil do teoretičnega razumevanja celotnega zgodovinskega gibanja.⁶ Kar zadeva našo deželo, je znano dejstvo, da je največji del inteligence — med temi najvidnejši intelektualci — bil pred revolucijo in po njej na strani revolucionarnega boja našega delavskega razreda.

Čeprav neposredno pred revolucijo in nekaj časa po osvojitvi politične in ekonomske oblasti (dokler se ne odpravi medrazredna delitev dela) veže delavski razred, združene proizvajalce in del intelektualcev *skupni* boj za osvoboditev delavskega razreda in čeprav se eni in drugi *identificirajo* kot politični borci, vendar ostane vsak izmed njih del svoje bití, tj. tisto, kar je bil prej. Eni so namreč delavci v materialni proizvodnji (proizvajalci), drugi pa so delavci v umski proizvodnji (neproizvajalci). In kakor jih tisto prvo, skupni politični boj, lahko združuje (in to se tudi dogaja), tako jih tisto drugo, delo v različnih območjih človeške dejavnosti, lahko razdvaja (kar se tudi dogaja).

Če je torej prišlo do enotnosti med proizvajalci in delom intelektualcev tako, da so se intelektualci pridružili boju proizvajalcev, tedaj se ta enotnost lahko obdrži samo tako, da imajo intelektualci tudi vnaprej za svojo nalogo predvsem boj za stvar proizvajalcev, s tem pa tudi za stvar človeka nasploh. Nekateri intelektualci, ki skrbe predvsem za svoje trenutne interese, kršijo to enotnost, kar pomeni

⁶ K. Marx-F. Engels, Manifest komunistične partije, str. 59.

izdajanje boja, preden so bili doseženi njegovi splošni cilji. Do tega pride zato, ker intelektualni delavci v umski proizvodnji lahko povsem zadovolje vse svoje *posebne* interese že *prej*, preden proizvajalci uresničijo svoje in splošne družbene interese.

Intelektualci lahko svoje posebne interese zadovolje že v okoliščinah bolj razvite socialistične demokracije — v okoliščinah samoupravljanja v umski proizvodnji — *pred popolno odpravo medrazredne delitve dela*, ko še ni popolnoma odpravljeno vse drugo, kar izvira iz te delitve — razredi, država in vse, kar odtuja človeka in ustvarja nečloveški svet; ni torej niti popolne osvoboditve, tj. ukinitve delavskega razreda kot posebnega, družbenega razreda. Nekaterim intelektualcem se morda prav tako stanje, v katerem medrazredna delitev dela še ni odpravljena, zdi celo ugodnejše. Tem intelektualcem namreč ni treba težiti za odpravo medrazredne delitve dela, da bi lahko imeli tisto, zaradi česar si proizvajalci pravzaprav prizadevajo odpraviti to delitev dela, ker imajo intelektualci to svobodno umsko dejavnost že v prvih fazah družbenega samoupravljanja.

Medtem ko združeni proizvajalci torej teže za *odpravo* osnovne družbene delitve dela — in sicer zato, da bi med drugim lahko bili tudi svobodni umski delavci — pa nekateri intelektualci lahko teže in tudi teže po nečem povsem nasprotnem, po *ovekovečenju* osnovne družbene delitve dela, in sicer zato, da bi tudi nadalje mogli obdržati izključno zase svobodno umsko dejavnost. Drugače povedano, medtem ko na eni strani *proizvajalci teže* k tistemu, kar intelektualci v razmerah samoupravljanja že imajo, namreč k *svobodni duhovni dejavnosti* v »pravem carstvu svobode«, na drugi strani *nekateri intelektualci ne teže* k onemu, s čimer se danes predvsem ukvarjajo proizvajalci, tj. s *proizvodno dejavnostjo*, ki postaja v razmerah samoupravljanja združenih proizvajalcev in postopnega preseganja osnovne družbene delitve dela, vse bolj družbenosvobodna dejavnost, ne samo sredstvo za življenje, temveč tudi prava *življenjska potreba*.⁷

Za medsebojne odnose proizvajalcev in intelektualcev torej ni značilen samo obstoj *enotnosti*, v kateri se dopolnjujejo in ki jih družijo v boju za ustvaritev bolj človeškega sveta, marveč tudi obstoj *protislovij*, ki lahko krši njihovo enotnost, bodisi zato, ker nekateri intelektualci lahko pozabijo na

⁷ K. Marx, Kritika Gotskog programa, Izabrana dela II, Kultura, Beograd 1950, str. 15, (podčrtal V. H.).

končne cilje skupnega boja, ali pa zato, ker imajo nekateri proizvajalci lahko sektaški odnos do intelektualcev, ki se bore skupaj z njimi.

Da bi se ta zveza ohranila do uresničenja njenih najbolj bistvenih ciljev — posebej do popolne odprave osnovne družbene delitve dela, ki je končni vzrok tega, da se družbena bit proizvajalcev razlikuje od družbene biti intelektualcev in da sta v družbi torej dve različni, ne pa ena sama, enotna kategorija ljudi — je potrebno, da se obstoječa objektivna protislovja proizvajalcev in intelektualcev sproti odkrivajo in rešujejo. Teh protislovij si nihče ni izmislil, kajti njihov izvor je v razlikah njihove družbene biti. Ni jih mogoče reševati z vtikanjem glave v pesek, marveč z vsakodnevnim izenačevanjem njihovega položaja v družbi, dokler ne bo z odpravo dveh različnih kategorij ljudi dosežena svobodna skupnost proizvajalcev.

V tem vsakodnevnem medsebojnem usklajevanju interesov od proizvajalcev ni mogoče pričakovati, da se bodo odrekli svojim težnjam za tem, da postanejo popolni ljudje, ki se bodo razen proizvodne in družbeno-upravljalne dejavnosti lahko ukvarjali tudi s svobodno duhovno dejavnostjo. Od intelektualcev pa lahko pričakujemo, da se bodo stalno upirali skušnjavi, da bi se zadovoljili z obstoječim stanjem — v katerem se izključno oni ukvarjajo s svobodno umsko dejavnostjo — in da bodo s svojim delom pomagali ustvariti take okoliščine, v katerih se bodo tudi proizvajalci glede na svoje naravne sposobnosti lahko ukvarjali s svobodno umsko dejavnostjo.⁸ V tem pogledu ne gre za nekakšno odpovedovanje intelektualcev, marveč gre — dokler osnovna družbena delitev dela ne bo docela odpravljena — za svojevrstno kooperacijo, za vračanje proizvajalcem, ki s svojim delom zagotavljajo materialno osnovo za svobodno umsko dejavnost intelektualcev.

Na poti k odpravi osnovne družbene — medrazredne — delitve dela pod vodstvom svojega revolucionarnega in-

⁸ Obstoj poklicnih intelektualcev in poklicnih političnih delavcev je nujna posledica velike družbene delitve materialnega in umskega dela. Vendar pa nekateri intelektualci žele, da se posebej poudari tudi to, da je »bistvena predpostavka intelektualne dejavnosti znati izbirati, kar je samoniklega«. To je namreč »naravni dar«, razlike med ljudmi pa so v tem pogledu neodstranljive, ker zmerom »ostane nepremostljiva razlika med pametnimi in neumnimi«. (Danilo Pejović, *Socijalizam i inteligencija*, Praxis, št. 2/64, str. 219; podčrtal V. H.) Ni potrebno mnogo, da spoznamo razlike med ljudmi ne samo v tem pogledu, da eni proizvajajo, drugi upravljajo, tretji pa filozofirajo, marveč tudi v tem, da so eni bolj, drugi manj naravno nadarjeni. Tudi ni treba posebno mnogo za razumevanje, da nekatere posledice ne samo slede iz svojega vzroka, marveč da ga hkrati tudi

stinkta, še bolj pa s svojim najbolj zavednim in najbolj organiziranim delom, Komunistično partijo, v kateri so imeli pomembno vlogo resnični, revolucionarnemu, delavskemu razredu vdani intelektualci, se je delavskemu razredu Jugoslavije posrečilo, da je s svojim revolucionarnim bojem na specifičen način porušil prvo pregrado na svoji poti v »kraljestvo svobode«, to se pravi, buržoazijo z njenim monopolom upravljanja dela in družbe ter z monopolom izobraževanja in duhovnega vodenja.

Navzlic temu, da ni utrtih poti v novi in bolj človeški svet in da je dosti stranpoti, lahko rečemo, da se je delavskemu razredu Jugoslavije zelo kmalu posrečilo spoznati tudi drugo oviro na svoji poti v kraljestvo svobode — lastno birokracijo v upravljanju dela in družbe.

S samoupravljanjem v tovarnah, ki poteka preko izvojenih organov in neposredno, je začel delavski razred oziroma so začeli združeni proizvajalci Jugoslavije upravljati delo v materialni proizvodnji. Upravljanje dela, ki je v okoliščinah samoupravljanja rešeno prejšnje izkoriščevalske komponente, postaja oblika proizvodnega dela. Na drugi strani je upravljanje dela samo ena od več oblik intelektualnega dela v materialni proizvodnji, ki skupaj predstavljajo vrsto intelektualnega dela sploh. V osebi proizvajalcev se torej spajajo oblike manualnega in intelektualnega dela v materialni proizvodnji.

S samoupravljanjem v teritorialnih skupnostih — preko zborov proizvajalcev (zdaj zborov delovnih skupnosti oziroma gospodarskih zborov), katerih člani niso oproščeni obveznosti proizvodnega dela — so začeli združeni proizvajalci Jugoslavije upravljati tudi splošne družbene posle. Tako sta se začela v osebi proizvajalcev spajati proizvodno in politično delo, ki (politično delo) je tudi vrsta intelektualnega dela.

Tako so si združeni proizvajalci začeli prisvajati dejavnosti upravljanja dela in družbe, ki so jim bile nekdanj

---

pozročajo. Treba pa je nekoliko manj zainteresiranosti za svoj položaj v družbi, da zaplavamo v apologijo poklicnega umskega dela in da spoznamo, da je znaten del tistega, kar imamo pri kom za naravno sposobnost, v resnici samo posledica družbene delitve dela. Tako je že Adam Smith pisal, da so »dejanjske razlike v narašči nadarjenosti med posamezniki veliko bolj neznatne, kakor mislimo« in da »različna nagnjenja, ki na videz ločujejo pripadnike različnih poklicev . . . niso toliko vzrok, kolikor posledica delitve dela«. Pritrjujoč Smithu, je Marx v tej zvezi povedal svoje mnenje, da se v tem pogledu načeloma »postrešek manj razlikuje od filozofa kakor ovčarski pes od hrta. Delitev dela je napravila prepad med njima«. (K. Marx, Beda filozofije, Kultura, Beograd 1946, str. 116; podčrtal V. H., razen besed »vzrok« in »posledica«, ki sta podčrtani tudi v originalu.)

odtujene, s čimer se je začel proces odpravljanja osnovne družbene delitve dela, obenem pa tudi vsi drugi procesi, ki jih je sprožil ta fundamentalni proces. Med temi procesi so najpomembnejši: odmiranje države, odprava razredne razcepljenosti družbe, preraščanje protislovij med materialnim in duševnim delom oz. proces dezalienacije in afirmacije svobodne skupnosti proizvajalcev.

S skrajšanjem delovnega časa v materialni proizvodnji — čeprav samo za eno uro — je delavski razred oziroma so združeni proizvajalci Jugoslavije začeli uveljavljati svoj in splošni družbeni interes za razširitev prostega časa v korist svobodne družbene in umske dejavnosti zunaj materialne proizvodnje. S tem se napoveduje nadaljnje širjenje in poglobljanje procesa odpravljanja medrazredne delitve dela in prisvajanja svobodne umske dejavnosti, ki je bila s to delitvijo dela ločena od proizvajalcev.

Združeni proizvajalci, ki ostanejo še naprej na področju materialne proizvodnje in ki začenjajo delovati tudi kot družbenopolitični delavci ter pripravljajo možnosti, da začno delovati tudi kot umski delavci, so pri nas začeli odpravljati delitev proizvodnega, družbeno-upravljalnega in umskega dela na različne kategorije ljudi v družbi. Združeni proizvajalci, ki ne odpravljajo teh osnovnih oblik človeške dejavnosti, še manj pa teže nazaj, v stanje prvobitne skupnosti proizvajalcev, ki samo menjajo družbene oblike — da bi vsaka teh dejavnosti bila čim bolj svobodna, in ki spreminjajo medsebojne proporce, da bi bil čas proizvodnega dela čim krajši, prosti čas za svobodno družbeno in umsko dejavnost pa čim daljši, so začeli sami opravljati vse te osnovne oblike človeške dejavnosti. Pri tem ni bistveno, koliko so že osvojili prej odtujena področja družbeno-upravljalne in umske dejavnosti, marveč je bistveno, da so že začeli osvajati tudi ta območja človeške dejavnosti in da jim tega nihče ne more preprečiti, ker je prihodnost sveta v rokah proizvajalcev. Namesto delitve osnovnih oblik človeške dejavnosti na različne kategorije ljudi v družbi, na različne razrede, gre le za časovno delitev teh oblik človeške dejavnosti vsakega posameznega člana nove družbene skupnosti — svobodne skupnosti proizvajalcev. Na mesto »delnega posameznika, ki je nosilec samo ene posamezne funkcije«, stopa »vsestransko razviti posameznik, za katerega so različne družbene funkcije načini dejavnosti, ki jih opravlja izmenično«.⁹

⁹ K. Marx, Kapital I, str. 399 (podčrtal V. H.).

Procesu odpravljanja medrazredne delitve dela in poti združenih proizvajalcev v »kraljestvo svobode« pa se ne upirajo samo tisti, ki žele samo zase *obdržati monopol politične in gospodarske oblasti* (ki so torej za krepitev države, češ da bi tako »odmrla«), marveč tudi tisti, ki žele samo zase *obdržati monopol duhovne oblasti*, ki so torej za krepitev delitve dela. Ker smo o prvih pri nas že mnogo govorili in ker je nevarnost, ki preti proizvajalcem od te strani, jasna, bi rad ob tej priložnosti opozoril na drugo nevarnost in oviro, ki se postavlja na pot k osamosvojitvi proizvajalca in človeka sploh.

Res, na prvi pogled bi človek mislil, da so prvi »pozabili« samo na Marxov nauk o odmiranju države, ker nasprotujejo začetku procesa njenega odmiranja takoj po osvojitvi oblasti, in da so drugi »pozabili« samo na Marxov nauk o odpravi delitve dela na različne kategorije ljudi, ker nasprotujejo temu, da se razen njih tudi »drugi ljudje« lahko ukvarjajo s teoretično-kritično dejavnostjo. Pozabiti na odmiranje države pa pomeni — pozabiti hkrati tudi na odpravo delitve dela. Ni namreč mogoče biti *proti odmiranju države in za odpravo delitve dela*, ker je odmiranje države samo oblika, sektor odmiranja osnovne družbene delitve dela in ker je ta delitev najgloblji temelj države. Biti *za odmiranje države in za monopol duhovne oblasti* pa pomeni — biti *proti odpravi in za modifikacijo osnovne družbene delitve dela*. *Z vidika združenih proizvajalcev* je torej bistveno, da so eni in drugi enako *za stari »način dejavnosti«*, tisto, v čemer se pa razlikujejo — kako opraviti *ново delitev dela* na različne kategorije ljudi — je samo stvar njihovih medsebojnih odnosov, ne pa tudi proizvajalcev.

Čeprav je Marx na eni strani, ko je izražal interese proizvajalcev in človeka sploh, govoril, »da je bil *način dejavnosti v vseh dosedanjih revolucijah stalno nedotaknjen* in da je šlo vedno samo za drugačno delitev te dejavnosti, za *ново delitev dela* na druge osebnosti, medtem ko se *komunistična revolucija* postavlja *proti* dosedanjemu *načinu dejavnosti«* oziroma proti temu, da ima, »brž ko se delo začne deliti, vsakdo določen, izključen krog dejavnosti (... on je lovec, ribič ali pastir ali *kritičen kritik* ..., medtem ko mi v komunistični družbi, v kateri ni vsakdo omejen na en sam krog delovanja... družba... omogoči, da delam danes to, jutri drugo, da zjutraj lovim, popoldne ribarim, zvečer sem živinorejec, da po jedi *kritiziram* ..., nikoli pa ne postanem

lovec, ribič, pastir ali kritik¹⁰), se vendar na drugi strani nekateri intelektualci v svojih ozkih interesih zavzemajo za »brezpogojno diferenciranje sfer teorije in prakse, za anticipiranje in etabliranje, odkrivanje in uveljavljanje idej« oziroma za *delitev dela* med intelektualce in »druge ljudi, vštevši tudi politike«, ker »politiki... ne morejo in ne bodo postali filozofi, intelektualci pa ne bodo in ne morejo delovati kot politiki«, zato je posel intelektualcev izključno v tem, »da so kritična zavest in vest svojega časa, ne pa »uresničevalci idej«. Po sporazumu o delitvi dela, ki ga nekateri intelektualci ponujajo politikom v »obojestranskem interesu«, bi se morali »druge ljudi«, vštevši tudi politiki, sprijazniti tudi z *avantgardno vlogo idej inteligence*, ker proletarijat, ki je — po Marxu — po imperativu svoje biti voditelj novega sveta, po tem mnenju izgine skupaj z »izginjanjem dela v avtomatični funkciji« in ker se je »največ« tistega, kar je od proletariata »ostalo«, »utelesilo« v inteligenci, katere »teoretično-intelektualna kritika sveta spet postaja skoraj primaren način preseganja tistega, kar je«. ¹¹

Medtem ko je Marx torej menil, da se bo v novi družbi vsakdo lahko ukvarjal na primer tudi s teoretično kritiko, da pa vendar nihče ne bo mogel postati izključno teoretični kritik, pa nekateri intelektualci mislijo, da se s teoretično kritiko ne more ukvarjati razen njih nihče drug, vštevši tudi politike. Na drugi strani se intelektualci ne bi mogli

¹⁰ K. Marx-F. Engels, Nemška ideologija, Zgodnja dela, Naprijed, Zagreb 1961, str. 394 in 355 (podčrtal V. H., razen besede »način«, ki je podčrtan tudi v originalu).

¹¹ Danilo Pejović, Socijalizam i inteligencija, Praxis št. 2/64, str. 225 in 227 (podčrtal V. H., razen besed »diferenciranje sfer«, ki sta podčrtani v originalu. Beseda »diferenciranje« je uporabljena, kakor je videti iz konteksta, v pomenu »delitev«. Sicer pa, kdo ne »razlikuje« teorije od prakse?) Ni treba razpravljati o tem, kako se dejansko »presega tisto, kar je« in, ali razredi, z njimi pa tudi proletarijat, »izginjajo« zaradi izginjanja dela v avtomatski funkciji, ali je zgodovinska vloga proletariata, da odpravi vse razrede, pri čemer mu, kakor se je doslej pokazalo, ni tako težko odpraviti buržoazijo kot razred, kakor mu je težko, da kot razred odpravi samega sebe. Treba pa je pripomniti, da po navedenem mnenju pravzaprav že zdaj ni več proletariata, voditelja in graditelja novega sveta, čeprav je zaradi reda omenjen, in da je njegova zgodovinska vloga prešla na inteligenco. »Največ« tistega, kar je »ostalo« od proletariata v »starem pomenu« besede, se je zdaj »utelesilo« v inteligenci oziroma inteligenca je »postopoma postajala proletarijat« — »akademski proletarijat« — filozofi pa so, kakor pravi neki drugi avtor, »proletarci par excellence«. (Prav tam, str. 214 in 223, in Milan Kangrga, O metodi i domašaju jedne kritike, Praxis, št. 2/64, str. 305.) Ti »novi« proletarci pa ne samo, da *nočejo delovati kot stari Marxovi proletarci*, tj., da *nočejo* prizvajati niti zase, kaj šele za druge, kakor so morali Marxovi, marveč celo *nočejo in ne morejo delovati (niti) kot politiki*, niti ne morejo »uresničevati« kakršnekoli ideje in zato je razen njih potreben še nekdo, ki bi se ukvarjal s

ukvarjati z drugimi dejavnostmi — ne s politično ne s proizvodno ne s katerikoli drugim »uresničevanjem idej« — marveč bi se ukvarjali izključno s teoretično kritiko in bi bili zključno teoretični oziroma »kritični kritiki«. In medtem ko je Marx menil, da bo imel proletariat vodilno vlogo, dokler ne bo vzpostavljena brezrazredna družba, svobodna skupnost proizvajalcev, ravnajo nekateri intelektualci tako, kot da je proletariat že »izginil« in kot da so oni edini dediči njegove vodilne vloge v graditvi novega sveta.

Čeprav bi človek na prvi pogled mislil, da nekateri intelektualci odrekajo možnost ukvarjanja s teoretično kritiko oziroma filozofijo samo političnim delavcem, pa je vendar mnogo bolj bistveno to, da ti intelektualci nasprotujejo predvsem težnji proizvajalcev, ki bi želeli osvojiti tudi ta področja človeške dejavnosti in bi se hoteli ukvarjati z umskim delom. Kolikor se namreč politični delavci ne bi mogli ukvarjati tudi s »teoretično-intelektualno kritiko« oziroma s filozofijo, tedaj je jasno, da bi se toliko manj ukvarjali s temi dejavnostmi združeni proizvajalci. Čeprav to »tretje« mnenje, po katerem naj bi bil vsak človek suveren na svojem področju in po katerem naj bi dejansko prevladovali intelektualci (zaradi česar je to mnenje samo nova varianta Platonove koncepcije) »želi« radikalno prekositi Platonovo koncepcijo, po kateri naj imajo filozofi glavno besedo v politiki, in Stalinovo prakso, po kateri so imeli politiki glav-

---

»stari« proletarskim poslom, tj. s proizvodnjo. To pomeni, da so »novi« proletarci »podedovali« od »starih« samo njihovo vodilno vlogo, združenim proizvajalcem, ki sploh niso omenjeni, kadar gre za novo delitev dela, je pa ostala kot »dediščina« njihova proizvodna dejavnost. Vsakemu resnemu političnemu in umskemu delavcu, posebej pa združenim proizvajalcem, je seveda jasno, da se sedanji proletariat razlikuje od takratnega, kakor se razlikujeta tudi buržoazija in inteligenca. Njim pa je tudi jasno, da se ni spremenila revolucionarna in avantgardna vloga proletariata v totalni, tj. teoretično-praktični graditvi novega sveta, če se je v določenem smislu spremenil proletariat, zlasti tam, kjer se je začel po osvojitvi oblasti svobodno združevati v materialni proizvodnji in upravljanju družbe, kakor se ni spremenila niti vloga spremenjene inteligence, ki je ostala predvsem borec za stvar proletariata oziroma združenih proizvajalcev.

¹² V vseh treh primerih se suče spor samo okrog tega, kako se deli politična in umska oblast, nobenega dvoma pa ni, komu pripada proizvodna dejavnost, čeprav tega tretjega ni treba niti omenjati. Za delitev dela med svobodnimi ljudmi Platon ne upošteva proizvodne dejavnosti, ker — po njegovem mnenju — sploh ni človeška, marveč suženjska dejavnost. Če v zvezi z delitvijo dela v naši družbi nekateri intelektualci menijo, da se morajo o tem »pogovarjati«, »prepirati« in »sporazumevati« samo s političnimi delavci, ne pa tudi z združenimi proizvajalci, tedaj je to najbrž zato, ker proizvajalci — po njihovem mnenju — nimajo perspektive in bodo z »izginjanjem dela v avtomatski funkciji« tudi sami »izginili«. Proizvodno delo pa ne more izginiti, razen če izgine sam človek. Posledica razvoja proizvodnje je namreč ne samo (1) *več proizvodov za zadovoljevanje ži-*

no besedo v filozofiji, vendar (to »tretje« mnenje) ne posega niti v bistvo Platonove koncepcije niti Stalinove prakse. V vseh teh koncepcijah je način dejavnosti isti, drugačna je samo delitev dela na različne kategorije ljudi, pri čemer vse tri variante dodeljujejo proizvajalcem isto vlogo — povsem ali predvsem delo v materialni proizvodnji.¹²

Namesto odprave delitve osnovnih oblik človeške dejavnosti na različne kategorije ljudi (k čemur vodi proletarska revolucija) predlagajo samo novo delitev dela. Če bi se ta delitev dela uresničila, bi namesto svobodne skupnosti proizvajalcev spet imeli tisto, kar se iz delitve dela nujno poraja — prisilno in dozdevno skupnost neproizvajalcev in proizvajalcev, torej »novo« razredno družbo. V tej »novi« družbi bi bilo umsko in družbeno-upravljalno (politično) delo razdeljeno med dva sloja »novega« vladajočega razreda neproizvajalcev-intelektualcev in politikov, medtem ko bi drugemu razredu ljudi — proizvajalcem — ostalo delo v materialni proizvodnji. Ti drugi, proizvajalci, bi se morda lahko ukvarjali tudi z umskim delom, toda ne resno, marveč samo za zabavo, ker bi se po tej novi delitvi dela niti politični delavci ne mogli ukvarjati s tem delom oziroma s filozofijo.

Ta težnja, ki nasprotuje procesu odpravljanja osnovne družbene — medrazredne — delitve dela, v naši družbi se

ljenjskih potreb — kar poraja težnjo po zmanjševanju potrebe po proizvodnem delu — marveč tudi (2) *nastanek novih življenjskih potreb*, kar poraja težnjo po povečevanju potreb po proizvodnem delu. Če klasični stroji in kibernetične naprave zahtevajo čedalje manj živega proizvodnega dela, da bi zadovoljili (1) *življenjske potrebe* — kar krepi prvo težnjo — tedaj isti stroji in naprave zahtevajo čedalje več opredmetenega dela, da bi zadovoljili (2) *potrebe po sodobnih proizvodnih sredstvih*, kar krepi drugo, nasprotno težnjo. To proizvajanje novih življenjskih in proizvodnih potreb je doslej vedno šlo in gre tudi zdaj — ne kljub kibernetiki, marveč tudi po zaslugi le-te — hitreje od proizvodnje sredstev za zadovoljevanje teh potreb. Pred očmi moramo torej imeti oba rezultata razvoja proizvodnje in obe težnji razvoja potreb po živem in opredmetenem delu, da spoznamo njihovo pravo rezultanto — težnjo po skrajšanju časa, potrebnega za proizvodno delo, ki »predstavlja večern naravni pogoj za življenje ljudi« — in da bi iz tega lahko povzeli potrebne sklepe. Marx je namreč imel pred očmi prav to težnjo (ki ji kibernetika daje samo novo moč), ko je izrekel svojo sodbo o proizvodnem delu kot večnem pogoju za življenje ljudi, poudarjajoč pri tem, da se lahko spreminjajo samo družbene oblike tega dela in čas, ki mu ga je treba posvetiti. Na podlagi te težnje po skrajševanju delovnega časa v materialni proizvodnji — povsem v nasprotju z zaključkom o »izginjanju« proizvodnega dela »v avtomatski funkciji« in o brezpogojni delitvi drugih oblik človeške dejavnosti — je Marx povzel sklep o potrebi (»postaja vprašanje življenja in smrti«) in možnosti odprave osnovne družbene — medrazredne — delitve dela in o ustvaritvi novega in bolj človeškega sveta — svobodne skupnosti proizvajalcev (K. Marx, Kapital I, str. 133, 398, 399, in Kapital III, str. 710 in 711).

veda ne more najti realnih sil, ki bi jo mogle uresničiti. In vendar nosilci te težnje mislijo, da imajo možnosti za to, če bi le za svoje ideje mogli pridobiti tudi politične delavce. Zato jim ponujajo sporazum, ki bi bil v »obojestranskem« interesu, toda, naravno, v škodo tretjih oziroma združenih proizvajalcev. In čeprav znajo kritizirati zvezo tehnične in politične birokracije, ne »vidijo«, da tudi sami predlagajo zvezo umske in politične birokracije. Združeni proizvajalci pa so proti vsaki birokraciji — tako proti tisti, ki bi jih rada odrinila od upravljanja dela in družbe, kakor tudi proti tisti, ki jih želi odriniti od filozofije, znanosti, umetnosti in drugih oblik umske proizvodnje.

Enotnost združenih proizvajalcev in intelektualcev se torej lahko obdrži samo s pogojem, da intelektualci pomagajo proizvajalcem, da le-ti, ki ostanejo še nadalje proizvajalci, postanejo hkrati tudi intelektualci (k čemur proizvajalci že teže) in da proizvajalci pomagajo intelektualcem z ustvarjanjem potrebnih pogojev, da tudi oni sicer še naprej ostanejo intelektualci, hkrati pa postanejo tudi proizvajalci (k čemur bi morali težiti tudi intelektualci). Ko bo ta cilj dosežen, tedaj ne bo več zveze intelektualcev in združenih proizvajalcev, ker takrat ne bo več teh dveh različnih kategorij ljudi, podedovanih od starega sveta. Tedaj bodo vsi ljudje proizvajalci, vsi proizvajalci pa bodo tudi intelektualci. In čeprav imenujemo to skupnost zdaj svobodno skupnost *proizvajalcev*, bodo ti proizvajalci takrat *bolj umski delavci* kakor proizvajalci, ker se bo delo v materialni proizvodnji vse bolj krčilo (pri čemer bo v tem delu bolj prevladovala njegova intelektualna komponenta na račun manualne komponente, ker sodobna tehnika proizvajalca vse bolj osvobaja manualnih operacij in vse bolj zahteva intelektualno dejavnost) in ker bo prostega časa za svobodno družbeno in umsko dejavnost vse več.

Napačno bi bilo na podlagi vsega tega sklepati, da je pri nas *nastal* nekakšen *poseben problem* intelektualcev, poseben problem političnih delavcev ali poseben problem proizvajalcev. S tem seveda ne želimo reči, da takih problemov sploh ni, da ni posebnih problemov nekaterih intelektualcev, nekaterih politikov, nekaterih proizvajalcev ali da *nekateri* intelektualci ne žele iz nekaterih svojih *posebnih* problemov napraviti problema intelektualcev v socializmu *nasploh*. S tem hočemo pravzaprav samo poudariti, da so to problemi, ki so *nastali v starem svetu*, da jih stari svet ni mogel urediti in da so jih *šele združeni proizvajalci začeli urejati v novem svetu*, ki ga grade, oziroma da gre v vseh teh primerih *vedno*

za isti fundamentalni problem, za problem odprave osnovne družbene — medrazredne — delitve dela. Šele v okviru tega fundamentalnega problema lahko obravnavamo posebni problem intelektualcev — kako odpraviti umsko delo kot izključno dejavnost posebne kategorije ljudi; problem političnih delavcev — kako odpraviti politično delo kot izključno dejavnost posebne kategorije ljudi; problem proizvajalcev — kako odpraviti proizvodno delo kot izključno dejavnost samo ene kategorije ljudi v družbi. Novi svet, ki ga grade združeni proizvajalci s pomočjo političnih in intelektualnih delavcev-revolucionarjev (svobodna skupnost proizvajalcev) je namreč taka skupnost, v kateri bo vsakdo hkrati proizvodni, družbenopolitični in umski delavec.

Dokler ta cilj ne bo dosežen, lahko sloni enotnost intelektualcev in proizvajalcev samo na tem skupnem cilju in skupnem boju za uresničenje tega cilja. Brž ko pa ta boj popusti, ko se, na primer, nekateri intelektualci potegujejo predvsem za svoje trenutne interese, je ta enotnost omajana. Tedaj namreč stopi v ospredje tisto, kar proizvajalce in intelektualce razdvaja, namreč razlike, nastale zaradi delitve dela, ki so razrednega izvora in ki so predvsem v tem, da se eni ukvarjajo z delom v materialni proizvodnji, v »kraljestvu nujnosti«, v katerem je *svoboda dejavnosti*, s tem pa tudi *svoboda njihove osebnosti* naravno in družbeno omejena, medtem ko se drugi ukvarjajo z delom na področju umske proizvodnje, v »pravem kraljestvu svobode«, v katerem je *svoboda dejavnosti*, s tem pa tudi *svoboda njihove osebnosti* malone neomejena. V tem primeru pridejo težnje intelektualcev in proizvajalcev navzkriž; proizvajalci si prizadevajo osvojiti tudi »pravo kraljestvo svobode«, intelektualci pa bi radi to kraljestvo obdržali izključno zase. Zmaga pa lahko konec koncev samo tista težnja, za katero stoji proletarijat oziroma združeni proizvajalci, ker so ti v naših časih voditelji zgodovine, uresničevalci Marxove humanistične filozofije in ker je prihodnost v njihovih rokah. Resnični, revolucionarni intelektualci pa ne morejo nikoli priti navzkriž z dejanskimi interesi proletariata oziroma združenih proizvajalcev in z njihovo težnjo, da postanejo *vsestransko razvite človeške osebnosti*, za katere bodo različne družbene funkcije — proizvodno delo, upravljanje dela in družbe, umsko delo itd. — samo načini dejavnosti, ki jih izmenoma opravljajo.

VOJIN HADZISTEVIĆ

ROBERT HAVEMANN

Slučajnost in nujnost — možnost in resničnost

»Samo z dvomom v staro prerastemo to staro in si hkrati ohranimo njegovo bogastvo, in samo z dvomom v novo pridobivamo to novo in ga obdržimo pri življenju.« Te besede so zaključek predgovora knjige »Dialektika brez dogme«, pravzaprav zbirke predavanj, ki jih je imel R. Havemann nedavno na univerzi Humboldt v Berlinu. Pričujoče predavanje je iz omenjene knjige in prinaša nove, vsekakor interesantne znanstveno-filozofske aspekte determinizma oziroma indeterminizma. Argumentirajoč dejstvo, da se pod firmo dialektičnega materializma iz dobe stalinizma skrivajo nazori mehničnega, vulgarnega in metafizičnega materializma, zahteva znanstvenik in filozof R. Havemann rehabilitacijo dialektičnega materializma kot najuspešnejše filozofije današnjega dne, ki se je, tako meni, po smrti klasikov marksizma »vedno bolj približeval propadu«. Naslanjajoč se na Engelsa in Hegla in podarjajoč koincidence njunih nazorov z rezultati kvantne mehanike, podaja avtor novo interpretacijo slučajnosti in nujnosti, ki ju tesno poveže s kategorijama možnosti in resničnosti. Kljub dejstvu, da se Havemannova kontemplacija naposled izčrpa v labirintu verjetnosti, so njegove ideje predvsem zaradi svežine, ki jo prinašajo v omenjeno problematiko, vsekakor vredne pozornosti.

Razlaga slučaja kot objektivne kategorije resničnosti pomeni lahko le to, da poteki slučajnih dogodkov z vzroki in medsebojnimi zvezami niso popolnoma določeni. V naravi je nekakšen pravi »indeterminizem«. Vigier in Bohm sta ga skušala v kvantni mehaniki odpraviti z razširitvijo teorije. Znano je, da večina teoretičnih fizikov pojmuje prav ta indeterminizem kot bistveno značilnost teorije. Številni marksistični filozofi so v preteklosti najostreje kritizirali podobne nazore. Kritizirajo jih tudi zdaj. Vendar pa so se Bohmovih in Vigierovih prizadevanj pozneje seveda zelo razveselili. Opozorimo naj, da razni filozofi in znanstveniki determinizem velikokrat različno razlagajo. Nekateri filozofi, na primer, so mnenja, da znanstveniki ne morejo biti indeterministi, ker imajo nenehno opravka z zakonitostmi v naravi. Jasno je, da ti filozofi zagovarjajo nezdružljivost inde-

terminizma z obstojem zakonitosti. Noben naravoslovec ne oporeka pojmu determinizma kot obstoju zakonitosti v svetu pojavov, njih dokazovanju z opazovanji ter znanstvenimi poskusi. V tem smislu so bili znanstveniki vedno deterministi. Gre le za to, kako združiti pojem »indeterminizma«, ki je nastal v kvantni mehaniki, s tem determinizmom.

Podobno so se svoj čas prepirali o vzročnosti. Veliko naravoslovcev je menilo, da so pojavi, ki vsebujejo nedoločeno, slučajnost, ki torej niso popolnoma determinirani s poprejšnjimi vzroki, akavzalni. V resnici pa s tem niso zanikali vzročnosti nasploh, temveč samo neizogibno nujnost kavzalnih zvez, kakor jih zahteva klasični pojem vzročnosti. Tudi v kvantni mehaniki imajo vsa dogajanja, celo če niso popolnoma določena s poprejšnjimi poteki, vedno dokazljive vzroke. Vzročnost pojavov lahko vedno dokažemo. Vendar ne gre za to, ali je taka vzročnost dokazljiva, temveč, ali je bila edino možen, zakonit in nujen odnos med vsakokratnimi dogodki. Pri tem sporu se v bistvu izkaže, da naravoslovci, ki kavzalnost zanikajo, niso prav nič manj na stališču mehničnega materializma kot filozofi, ki to kavzalnost zagovarjajo. Kar je tu važno, je spoznanje, da se je pojem vzročnosti z odkritji na področju kvantne mehanike spremenil. Ne pomaga nam niti dogmatično podpirati stari pojem kavzalnosti niti zavreči kavzalnost nasploh.

Filozofsko gre pri tem sporu pravzaprav za razmerje med slučajnostjo in nujnostjo. Klasiki marksizma so se pri tem sklicevali na Hegla, ki je trdil, da sestavljata slučajnost in nujnost dialektično enoto. Nujnost se lahko pokaže samo v obliki slučajnosti. Namesto Heglovih idej pa marksisti v člankih in predavanjih že dolgo zastopajo popolnoma druge nazore, ki so bili aktualni davno pred Heglom in jih najdemo že pri Spinozi. Spinoza je dejal: »Slučajni dogodki so slučajni le glede na določene zakonitosti, medtem ko v odnosu do drugih zakonitosti niso slučajni«. Po tem pojmovanju je slučajnost samo relativna. Absolutne slučajnosti ni. Oglejmo si te ideje na primeru, ki ga največkrat navajajo pristaši teh idej sami! Nekomu prav v trenutku, ko stopi iz hiše, pade opeka na glavo. Opeka zdrsne s strehe na podlagi kavzalne zveze, ki je lastna zgradbi, njeni zgodovini, in sicer popolnoma neodvisno od tega, ali prav v tem hipu stopi gospod Meier iz poslopja ali ne. Opeka pade zaradi vzročne nujnosti, kakor se zgodi vse. Toda prihod gospoda Meierja je potek, ki ni v nobeni zvezi s padcem opeke. Določen je s službeno pogodbo omenjenega gospoda, katera mu predpisuje, da mora priti v pisarno natanko ob 8. Vstane torej nujno takrat in takrat, pozajtrkuje, se spusti po stopnicah in dospe do vrat. Tu pa se usodno, vtem ko pade g. Meierju opeka na glavo, križata kavzalni verigi, ki sta druga od druge popolnoma neodvisni. Ta dogodek naj bi imel pečat slučajnosti, kajti križanje ni v bistvu nobenega od obeh individualnih vzročnih potekov. Slika sveta, temelječa na takšnem

pojmovanju, je množica med seboj povezanih vzročnosti, pri čemer z vzročnostjo razumemo absolutno določen tok dogodkov v tem smislu, da izhaja vse prihodnje neogibno iz preteklega. Zgodi se, da te vzročnosti, ki druga o drugi nič ne vedo, trčijo, se sekajo in povzročijo posebne pojave, ki so sicer tem vzročnostim skupni, ne spadajo pa k njihovemu bistvu. Ti pojavi naj bi bili slučajni. Svet pojmov, ki tako nastaja, je absolutni metafizični determinizem. Nekateri dogodki so po svojem nastanku iz reda in kot take jih razglašajo za slučajne. Po globljem premisleku se pokaže, da je ves njihov poprejšnji potek popolnoma determiniran. Resnične slučajnosti tu ni, temveč samo gola trditev te slučajnosti. Sicer je obveljal nazor, da slučajnost ni posledica človeškega neznanja, ampak imajo zadevni dogodki značilnosti objektivne slučajnosti; vendar je kljub temu očitno, da je pri tem slučajnost kakega pojava obravnavana kot odnos tega pojava do posebnega vidika njegovega pomena. Znanosti pa ne gre za katerikoli poseben vidik, ki ga pripisujemo kakemu dogodku, temveč za nastanek tega dogodka. Ali je nastanek pojava s preteklostjo kakršnekoli vrste in oblike popolnoma determiniran? To je odločilno vprašanje. Objektivni slučaj bo samo takrat, ko dogodki ne bi izhajali z brezpogojno nujnostjo iz svojih vzrokov ali — z drugimi besedami — če imajo isti vzroki lahko različne in raznovrstne posledice. Če določenemu vzroku pri nespremenjenih razmerah ne sledi vsakokrat enak učinek, temveč je možnih veliko različnih učinkov, je slučajno to, kateri učinek se v resnici pokaže. Kakšno pa je vrednostno razmerje med vzrokom in učinkom. Trditev, da slučajne dogodke sprožijo malenkostni vzroki, je samo drugi aspekt predstave, da so slučajni pojavi težko dosegljivi našemu spoznanju. Takemu pojmovanju je Hegel odločno nasprotoval in pokazal, da sta vzrok in učinek identična. Opazujmo dogodka v vzročni zvezi! Dogodek, ki ima v teh okoliščinah določen učinek, imenujemo vzrok; nasprotno pa je učinek nekaj, kar je bilo povzročeno. Iz tega sklepa Hegel o istovetnosti vzroka in učinka. Nepretrganost kakega procesa, njegovo bistvo, je v nenehnem menjavanju vzroka in učinka. Določen razvojni proces ohrani svojo identičnost tako, da se navzlic stalnim spremembam nepretrgano nadaljuje. Če bi pojavi v vzročni zvezi ne bili isti, tudi ne bi bilo mogoče ohraniti istost procesov, temveč bi se le-ti venomer spreminjali v nekaj popolnoma drugega. Bistvo sveta je prav v tem, da se ohrani istost in da se kljub spremembam ohrani določena individualnost stvari in potekov. Spomnimo se Heraklitove predstave: Ker teče po strugi vedno druga voda, je reka pravzaprav vsak hip druga, a vendar ostane kljub vsem trajnim spremembam še vedno ista reka. V tej nepretrganosti je identičnost vzroka in učinka. V učinku se vzrok razveljavi, »raz-učinkuje se«.

Vprašajmo se: ali lahko vsebuje učinek pri omenjeni menjavi vzroka in učinka glede na vzrok tudi slučajnost? To je problem ki ga je treba rešiti pri razlagi kvantne mehanike. Preden bom

obrazil Heglovo pojmovanje o bistvu slučajnosti, bom navedel Engelsova dognanja iz »Dialektike narave«, spričo katerih je očitno, da je Engels Heglove ideje o tem v celoti sprejel. Kasneje bomo videli, da so te ideje v celoti potrdila tudi odkritja kvantne mehanike. Engels polemizira sprva proti determinizmu v njegovi mehnično metafizični obliki, ki ga najdemo pri Spinozi. To je determinizem, katerega običajno zastopajo ljudje s pomanjkljivimi predstavami o zakonitostih. Engels pravi: »Takemu naziranju (tj. metafizičnemu determinizmu) nasprotuje determinizem, ki je prešel iz francoskega materializma v naravoslovje in ki skuša s slučajnostjo opraviti tako, da jo sploh zanika. Po tem naziranju vlada v naravi le preprosta neposredna nujnost. Da ima tale grahov strok pet grahovitih zrn in ne štiri ali šest; da meri rep psa pet palcev in niti trohice več ali manj; da je oprasila letos čebela ta cvet detelje in drugega ne, in sicer čisto določena čebela in v čisto določenem času; da se je to razpihano seme regrata ujelo, drugo pa ne; da me je preteklo noč ugriznila bolha ob štirih zjutraj in ne ob treh ali petih, in sicer v desno ramo ne pa v leva meča — vse to so dejstva, ki so se dogodila zaradi nespremenljive povezanosti vzrokov in učinkov, zaradi nujnosti, in sicer tako, da je bila že plinasta krogla, iz katere se je razvil sončni sestav, v takem stanju, da se je to moralo zgoditi tako in ne drugače.« Čudovito je, kako se je Engels ponorčeval iz takega mišljenja: »S to vrsto nujnosti tudi ne pridemo iz teološkega pojmovanja narave,« nadaljuje. »Za znanost je precej vseeno, ali imenujemo to z Avguštinom in Kalvinom večno božjo voljo ali s Turki kismet ali pa nujnost.« In malo kasneje: »Slučajnosti torej tu nismo pojasnili iz nujnosti, pač pa je nujnost degradirana na nastajanje zgolj slučajnega.« To je natanko tako kot primer z opeko in g. Meierjem. Tudi tu je nujnost degradirana na nastajanje oziroma ustvarjanje gole slučajnosti. Končno izjavi Engels, da so ljudje, ki menijo, da imamo na eni strani nujne in neogibne dogodke, na drugi strani pa slučajne. Ko nato te ljudi, ki slučajnost po potrebi zanikajo ali pa priznajo, zasmehuje, pravi: »Zoper obe pojmovanji je Hegel postavil dotlej nezaslišane trditve, da ima slučaj svoj razlog, ker je slučajno, in da prav tako tudi nima nikakega razloga, ker je slučajno: da je slučajno nujno, da se nujnost sama opredeljuje kot slučajnost, da je slučajnost na drugi strani absolutna nujnost.« To je skrčen citat iz dolgega odstavka Heglove »Znanosti in logike«. Do tega spoznanja je prišel Hegel po daljšem razglabljanju. Engels dodaja: »Naravoslovje se na te stavke kot na paradoksnost igračkanje in protislovni nesmisel preprosto ni oziralo in je v teoriji vztrajalo pri brezsmiselnosti Wolfove metafizike, po kateri je nekaj ali slučajno ali nujno, toda ne oboje hkrati; ali pa pri komaj kaj manj nesmiselnem mehničnem determinizmu, ki slučajnost kot frazo zanika, pa jo v praksi v vsakem posebnem primeru priznava.¹

¹ Citati so vzeti iz »Dialektike prirode«, Ljubljana, 1953.

Situacijo, ki jo je opisal Engels, srečamo še zdaj. Zanimivo in zelo pomembno je za naravoslovje, da najdemo rešitev osrednjega problema moderne fizike v temeljnih Heglovih idejah. Da pri tem ne gre za nekakšno ad hoc konstrukcijo, naj najprej omenim Bohra. Ko je raziskoval mikrokozmos, je fizik oba delna aspekta kvantne mehanike označil. Valovno in korpuskularno sliko, ki se bistveno razlikujeta in ju ni moči enačiti v ničemer, in ki šele združeni predstavljata celotno teorijo, sta Bohr in Heisenberg označila takole: valovno sliko kot sliko možnosti, korpuskularno sliko pa kot sliko resničnosti. To pomeni, da predstavlja valovna slika to, kar je možno s korpuskularno sliko dane resničnosti. Ključ do celotne problematike tiči, kot smo že omenili, pri Heglu, in sicer v dialektičnem paru pojmov možnosti in resničnosti. Hegel izhaja iz dejstva, da so morali biti resnični dogodki nekoč možni. Kar je resnično, je moralo biti možno. To je nekaj, kar je umevno samo po sebi. Hegel nadaljuje: »Če je določen dogodek možen, ga lahko označimo kot takega le, če se lahko zgodi ali pa ne zgodi. Beseda »možno« vsebuje neko negotovost, kar pomeni, da se pojav lahko zgodi, ni pa nujno, da se zgodi. Hegel sklepa: »Resnični dogodki so zaznamovani tako, da so kot možni ločeni od nemožnih.« Toda kot takih, kot možnih, lahko dogodkov tudi ni, na njihovo mesto pa stopijo drugi, prav tako možni dogodki. Hegel nadaljuje: »Katere možnosti so v naravi v resnici, ni slučajno. Vse možno je z nujnostjo določeno. Zakonitost sveta je zajeta v možnosti. Možnost je ločena od nemožnosti z absolutno nujnostjo, brez vsake slučajnosti.« Vsi zakoni narave, ki jih odkrijemo, nam izpričujejo le, kaj je v določenih okoliščinah v različnih primerih možno in kaj ne. Zakoni torej ne povedo, kaj se je resnično zgodilo ali kaj se bo resnično zgodilo, temveč samo navajajo, kaj se lahko zgodi. V teoretičnih učbenikih naravoslovja redko najdemo opis, ki se nanaša na resnične dogodke. Teoretični učbenik fizike ne opisuje, kaj se je v kateremkoli časovnem obdobju, v kateremkoli laboratoriju ali kje drugje na svetu resnično zgodilo, ampak nam pojasnjuje, kaj smo izvedeli o možnosti dogodkov pod določenimi pogoji, o možnosti vzpostavitve in realizacije določenih pojavov in potekov. Seveda vsebujejo učne knjige tudi primere, ki opisujejo kakšen resnični proces. Ti primeri pa navadno rabijo le za nazornejše razlage ali za prikaz zakonov, ki jih je treba pojasniti z zgledi. Prirodopis, ki dogajanja v naravi zgolj opisuje, ni znanost. Znanost ki opisuje, ne da bi razlagala, nam ne pove nič. Če hočemo razumsko dojeti naravo, moramo vedeti, kaj se je v resnici zgodilo, moramo se ukvarjati z resničnimi dogodki v prostoru in času, ki so vir človekovega spoznanja; kar pa tako doženemo o globljem bistvu stvari in procesov, pa ni, kaj se je zgodilo, temveč, zakaj se je zgodilo, zakaj je bilo možno. Teoretični učbeniki pojasnjujejo, kaj je človek v naravi našel trajnega in nesprejemljivega, torej prav to, kar je možno. V tem smislu pravi Hegel: »Možnost je določena z nujnostjo, z zakonitostjo. Poiskati zakonitost, ki deter-

minira resničnost, pomeni spoznati, kaj je možno.« Na podlagi tega sklepa Hegel: »Če pa je kaka stvar z nujnostjo določena le kot možnost, ki se lahko zgodi ali pa ne, se lahko pojavi v stvarnosti, če se pojavi, ne nujno, temveč samo slučajno.« Če bi namreč tudi za možen pojav veljala določitev, po kateri se le-ta uresniči z nujnostjo, bi bil imenovani pojav ne šele možen, temveč takoj določen kot nujen. Če pa pojmujeemo sleherni dogodek takoj kot nujnost, potem v načelu zanikamo široko in splošno naravo zakonitosti, kajti le-ta se lahko pojavi v različnih časih, različnih krajih in različnih zvezah; zanikamo splošnost v naravi. Tako zanikamo globlji razlog in lahko miselno enačimo zelo važna pojma, ki ju tudi v pogovornem jeziku običajno uporabljamo kot sinonima; namreč vzrok in razlog. Hegel pravi, da je razlog pojavov globlji, ker zajema njihovo bistvo; vzroki pa so mimoidoči in enkratni. Vzroki niso nekaj stalnega, temveč nekaj bežnega, nekaj, kar se pojavi med dogajanjem samo mimogrede. Kaj je v kakem primeru vzrok, se pokaže šele, ko ga izločimo iz zveze, iz nepretrganega procesa. Razdelitev posameznih dogodkov na vzroke in učinke je analitičen poseg v stvari z našim umom; v stvarnosti pa je vse nenehno v nepretrganem razvoju in trajnem spreminjanju. Kar se posebno vidno kaže iz procesov, se v bistvu prav nič ne razlikuje od drugega in je nestalno kot vse resnično. Toda v trajnih spremembah, v nepretrganem poteku stvari je vendar nekaj stalnega, nekaj, kar vsebuje globlji razlog zveza-zakonitost.

Heglove teze o dialektiki slučajnosti in nujnosti se čudovito ujemajo z dognanji kvantne mehanike. Zakonitost, ki determinira možnosti gibanja in obnašanja mikrodelcev, se kaže v valovni sliki Heisenberga in Bohra kot slika možnosti, kjer uporabljamo sijajen matematični aparat, sistem ostro logičnih sklepov, ki ne vsebuje nikake neodločenosti. Kar je v valovni sliki determinirano z nujnostjo, je samo možnost postopkov v korpuskularnem svetu. Ta nujnost, ki determinira možnosti, ne pa tudi resničnost, se lahko pojavi v korpuskularni sliki, ki jo omenjena fizika označujeta kot sliko resničnosti, samo v obliki slučajnosti. Valovna slika pa ne ločuje le možno od nemožnega, temveč daje poleg tega še številne podatke o stopnji možnosti. Stopnja možnosti pa je verjetnost. Usmerimo elektron skozi določen kristal na svetlobni zaslon za njim in opazujemo tako imenovano interferenco elektronov! Mesto na zaslonu, kjer se bo pokazal elektron, ni določeno niti s hitrostjo elektrona in drugih elementov na tiru, po katerem kroži, niti z obliko oziroma zgradbo kristalne mreže niti s katerimi koli eksperimentalnimi pojavi; sploh ni determinirano v klasičnem smislu te besede. Elektron ima na razpolago široko skalo možnosti in se zategadelj lahko pokaže na različnih točkah zaslona. Dasiravno s teorijo ne moremo določiti točke, kjer elektron zadene svetlobni zaslon, pa z njo natanko doženemo verjetnost, s katero se elektron, ki se giblje skozi omenjeni sistem, pokaže na določeni točki zaslona. Če namreč spustimo skozi napravo hkrati oziroma drugega za drugim tisoč ali milijon elek-

tronov, se na zaslonu pokažejo interferenčni kolobarji. Na podlagi njihove intenzivnosti lahko sklepamo, kako pogosto se elektron pokaže na določenem mestu. Jakost kolobarjev je določena z verjetnostno razdelitvijo elektronskih tirov; pri tem pa gibanje posameznega elektrona ni determinirano z ničimer, z izjemo stopnje možnosti. V kvantni mehaniki je slučajnost resnično objektivna, od naše zavesti neodvisna kategorija. Ker resnični dogodki niso nujni, temveč so z zakoni determinirane samo možnosti različnih vzročnih zvez, je objektivna slučajnost individualnih procesov očitna.

Povzemimo zgornja razmišljanja hkrati s Heglovimi »nezaslišanimi«
stavki:

1. »Slučaj ima razlog, ker je slučajen.« To pomeni, da se brez razloga ne zgodi nič. Ker razlog določa resničnost (čeprav le kot možnost), se razlog pojavi tudi v slučajnosti.

2. «Slučaj nima razloga, ker je slučajen»; kajti kot nekaj slučajnega prav tako lahko je kakor tudi ni. Uresničitev ene izmed obeh alternativ je zato brez razloga.

3. »Slučaj je nujen«; to pomeni, da se v enkratnem, časovnem in bežnem pojavita stalnost in trajnost z nujnostjo, toda samo slučajno.

4. »Slučajnost je absolutna nujnost.« Brez slučajnosti bi bili vsi enkratni in pretekli dogodki nujni. Samo v obliki slučajnosti je nujnost absolutna.

Te misli, ki jih znanost ne le potrjuje, temveč tudi pogloblja, so velikanskega pomena za človekovo razmerje do sveta. Podoba sveta, ki jo je razvil mehanični materializem, ni dopuščala človeku svobode in aktivnega delovanja. Vsa prihodnost z našim delovanjem vred je bila popolnoma determinirana s preteklostjo. Prvi polom je ta togi materializem doživel z novo razlago pojmov, kot so preteklost, sedanost, prihodnost na podlagi dognanj relativnostne teorije. Strah pred možnostjo, da bi se zaradi relativnosti, sočasnosti, preteklost in prihodnost lahko razhajali, namesto da bi se v vsakem trenutku sedanosti ujemali, je zahteval natančno definicijo teh pojmov. V tem smislu lahko rečemo, da je preteklost vse, kar že vemo in znamo, prihodnost pa vse tisto, na kar lahko še vplivamo. V klasičnem metafizično-determinističnem svetu obeh ni bilo. Lahko smo si pridobili nekakšno znanje o preteklosti, vendar smo si ga v istem merilu pridobili tudi o prihodnosti; kajti druga neogibno izvira iz prve. Vsi prihodnji dogodki so po Laplacu že popolnoma določeni. Tako torej prave prihodnosti sploh ni, vsaj ne v smislu, da bi nanjo še lahko vplivali. Pojavi potekajo kot film. Med vrtenjem filmskega traku doživljamo čudovito vrsto sedanosti, ki nas vodi skozi popolnoma določen časovni prostor, kjer so se vsi dogodki zgodili že davno pred tem, ko jih gledamo.

Dialektično pojmovanje slučajnosti in nujnosti, ki ga najdemo tudi v kvantni mehaniki, nam spet daje realne predstave o človekovi svobodi in nam prinaša nov način pojmovanja človekove

možnosti vplivati na stvari, jih spreminjati in preoblikovati. Vendar odklon od klasično-mehanične predstave o absolutni determiniranosti prihodnosti še ne pomeni, da smo razglasili prihodnost za popolnoma nedoločeno. Le-to še naprej določa preteklost, toda ne dokončno in absolutno; to pa seveda tudi ne izključuje pojavov, na katere ne moremo vplivati, ker so močno determinirani. Premikanje ozvezdij, gibanje planetov okrog sonca je mogoče vnaprej natančno izračunati. To so dogodki, na katere začasno še ne moremo vplivati. Če pa bo nekoč človek lahko spreminjal kroženje planetov, bo tudi to postalo nedoločeno, slučajno. Svoboda pomeni spreminjanje nujnosti, ustvarjanje novih možnosti in njih variriranje. Stopnjo možnosti enih dogodkov lahko povečamo, stopnjo drugih spet zmanjšamo. Človek s svojo aktivnostjo ni nikaka žoga slepih slučajev, temveč nasprotno, iz slučajnosti črpa praktično korist, da doseže to, po čemer hrepeni. Samo zaradi slučajnosti človek lahko spreminja svet. Bistvo človekove svobode je v določanju prihodnosti, kajti le-ta še ni določena.

Dovolite mi, da vam za konec naslikam še malo drznejšo podobo. Menim, da smo ljudje podobni igralcem na srečo, in sicer igralcem, ki goljufajo. Goljufati pri igri pomeni kakorkoli povečati verjetnost sreče. Kako pa lahko povečamo verjetnost? Verjetnost zadetka lahko na primer povečamo tako, da povečamo cilj. Če preprosto razglasim celotno okolje, za cilj, bom celo z gotovostjo zadel. Če pa hočem zadeti na ruleti, povečam verjetnost zadetka tako, da stavim na eno edino številko; na rdeče ali črno. Uporabim pa lahko tudi druge, še učinkovitejše metode. Vzajem eno od ruletnih krogel, česar seveda ne sme nihče opaziti, in ji vstavim železno jedro. Nato stavim na številke, ki so blizu elektromagneta. Tako bi uničil vsako banko, celo če se krogla ne bi vsakokrat ustavila tam, kamor bi jo bil pritegnil elektromagnet. Tako bi verjetnost zadetkov zelo povečal.

Podobno je tudi človekovo razmerje do narave in sveta, v katerem živi. Delamo z železnimi krogelami in elektromagneti in si zmišljujemo še druge premetenosti. Slučaj zavajamo v tir naše sreče. Igramo ruleto, vendar ne pošteno. Goljufamo.

Prevedel Jože Simnovec

Premik v pozitivni smeri

I

Meddržavni odnosi s sosedno Italijo so ne glede na nekatera nihanja v marsikaterem pogledu izviren primer raznoterih in razmeroma daljnosežnih možnosti korektnega in dobrega sosedstva. Tak pozitiven razvoj medsebojnih stikov v bližnji preteklosti je stvarna potrditev vsakdanje učinkovitosti politike aktivne koeksistence, kar pomeni trajno usmeritev h kooperaciji na številnih področjih (od gospodarskega in kulturnega do političnega), ob doslednem spoštovanju načel enakopravnosti in nevmešavanja, ne glede na različne družbene ureditve in različna ideološka izhodišča. Taki splošni nazori so plod na pozitivnih izkušnjah zasnovanega spoznanja, da je taka politika v sedanjih razmerah edina stvarna alternativa, ki lahko pospeši realistični proces nadaljnjega medsebojnega zблиžanja, obenem pa prispeva k utrditvi miru in splošne mednarodne stabilnosti.

Že če samo povprek primerjamo osrednje elemente rapske in postrapalske politike med obema vojnama s sedanjo stopnjo jugoslovansko-italijanskega sodelovanja, ki smo jo dosegli v minulih letih, vendarle lahko ugotovimo, da je bila kompromisna rešitev tržaškega vprašanja mednarodni dogovor trajnejše vrednosti, v bilateralnem območju pa resna uveljavitev spoznanja, da je treba v medsebojnih odnosih docela zavreči stare koncepcije in nekdanj prevladujoče predsodke in da mora biti poglobljena gibalna sila medsebojnih stikov: prizadevati si, da bomo z lastnimi močmi rešili še nerešena vprašanja, pri čemer obe državi izhajata le iz trajnejših vzajemnih koristi. V širšem mednarodnem okviru pa je ta sporazum še vedno lahko v marsikaterem pogledu zgled uspešne diplomatske metode, da je mogoče sporazumno poravnati tudi najbolj zapletena in zaostrena vprašanja, če

obe strani ohranita smisel za realnost in sta pripravljene na recipročna popuščanja.

Za vse reševanje tržaškega vprašanja po koncu druge svetovne vojne je namreč kot osnovna zakonitost značilen spopad dveh elementov: poizkusov diktiranja in enostranskega reševanja (prva in druga faza) in elementov enakopravnega sporazumevanja (tretja faza).¹ Jugoslavija je odločilno prispevala k uveljavitvi te druge, pozitivne koncepcije s svojo originalno in dosledno miroljubno politiko. Bistveni pomen te solucije za našo državo je bil v tem, da so vse prizadete strani dejansko priznale, da brez upoštevanja interesov in privolitve naše države ni mogoča rešitev tržaškega vprašanja, da je kompromis možen le, če se doseže ravnovesje med jugoslovanskimi in italijanskimi zahtevami. Memorandum o soglasju 5. oktobra 1954 je tipična taka rešitev, ki je terjala popuščanje in zmernost na obeh straneh.²

Kompromisna ureditev enega izmed najbolj kompliciranih povojnih evropskih problemov, o katerem so mnogi menili, da bo potrebno obdobje vsaj ene generacije, preden ga bo mogoče rešiti, je pomenila prelomnico v dotedanjih jugoslovansko-italijanskih odnosih, začetek pozitivne revizije starih negativnih stališč, pri čemer proces medsebojnega zblizovanja pospešuje nastajanje novih elementov, ki postopoma ustvarjajo kvalitetne spremembe v celotni dosednji strukturi jugoslovansko-italijanskih stikov. Tudi v vsakdanji praksi se vendarle čedalje bolj uveljavlja spoznanje, da se je šovinistični nacionalizem z vsemi svojimi nehumanimi izrastki nestrpnosti in diskriminacije do drugih narodov, preživel in da sama logika sodobnega razvoja terja radikalno revizijo vseh tistih raznoterih komponent negativne dediščine, ki je hromila jugoslovansko-italijanske stike med obema vojnoma in po njej. Čeprav v nekaterih pogledih šele v začetku pomenijo ti elementi, splošno vzeto, posamezne vidike zdravega procesa, ki ne pospešuje zgolj oblikovanja dognanejših in zgodovinsko verodostojnejših vrednotenj posameznih dogodkov in razdobj, temveč olaj-

¹ Glej podrobneje: Janko Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1961.

² Čeprav ta sporazum ni popolnoma zadovoljil jugoslovanskih nacionalnih interesov, je vendar zmanjšal ozemlje, na katerem prebiva naš živelj in ki je ostalo zunaj nacionalnih meja po sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo po koncu druge svetovne vojne, ki je bila podpisana 10. februarja 1947 v Parizu. Z memorandumom 5. oktobra 1954 sta obe prizadeti strani sprejeli v glavnem obstoječo ozemeljsko razdelitev nekdanjega STO s korekturo v korist Jugoslavije, po kateri se je jugoslovanska uprava raztegnila na nekdanjo cono B, italijanska pa na nekdanjo cono A.

šuje tudi širša prizadevanja, da bi si ustvarili nepopačeno, resnično podobo drug o drugem, ter pomaga razvijati tisto dobronamerno medsebojno strpnost, brez katere si je težko zamisliti iskren, pošten dialog, ki naj bi prevetрил in razčistil še zapletena, nejasna in sporna vprašanja; saj je nedvomno — če povzamemo misel italijanskega književnika, po rodu iz obmejnega območja. Enza Bettize — »nacionalistična zaslepljenost, ki se zdi, a verjetno tudi je, bolj tragična kot kakšen pravi nacionalizem«.

K temu splošnemu pozitivnemu razvoju, še zlasti v obmejnih območjih, ki so bila v preteklosti osrednja žarišča nacionalističnih deformacij, je bistveno prispevala tudi taka ureditev osebnega in blagovnega prometa, ki je zagotovila iz leta v leto intenzivnejše pretakanje materialnih in kulturnih dobrin in razvoj pestrih oblik nekomformističnega vsakdanjega sodelovanja s specifičnimi, krajevnim razmeram prilagojenimi pobudami kulturnega, političnega in gospodarskega značaja. V tem splošnem okviru je kompleksno vprašanje organske povezanosti oziroma rednih in nemotnih zvez manjšine z matičnim narodom neprecenljivega pomena za normalni razvoj manjšine in za ohranitev vse bogate zakladnice posebnih značilnosti, brez česar si ni mogoče zamisliti njenega polnega notranjega življenja. Vse to pa še posebej velja za kulturno področje in vso delikatno območje duhovnega, intelektualnega življenja manjšine, dalje za ohranitev njenih pozitivnih tradicij, če jih tako označim, in kar je še posebej pomembno — za čistost in živost jezika kot osnovnega bogastva manjšine.

Zagotovitev plodnih in rednih relacij med manjšino in matičnim narodom pa terja izpolnitev nekaterih nujnih pogojev, kakor sta zlasti dejanska, vsebinska enakopravnost manjšine v državi, v kateri živi, dalje dosledno spoštovanje načela, da manjšine ni mogoče uporabljati kot pretvezo za vmešavanje v notranje zadeve druge države, in kar je s tem povezano, da se zaradi manjšine ne poizkuša spreminjati meje ali podobno. V skladu s tezo o odprti socialistični družbeni skupnosti si naša dežela prizadeva ustvariti na svojih mejah takšne splošne odnose in razmere, ki naj bi omogočile, da bi se v vsakdanjem življenju čim bolj uveljavilo prej omenjeno izhodiščno stališče. Predvsem pa je treba ustvariti tako splošno vzdušje, v katerem se bo manjšina počutila zares enakopravna in enakovredna. To splošno vzdušje, kakor sem ga označil, pa je splet zelo finih, občutljivih medsebojnih odnosov, ki se dotikajo skoraj vseh področij — od tako imenovanih materialnih manjšinskih pra-

vic do skrajno subtilnih psiholoških, mentalnih, pa tudi moralnih činiteljev. Seveda pa je to splošno vzdušje, če ga vzamemo kot omenjeni kompleksni pojem, odvisno predvsem od tako imenovane večine, oziroma njenih stališč, ali priznava manjšino kot popolnoma enakopravno skupino, ki ji gredo vse pravice, skupinske in individualne. O resničnem in vsebinsko objektivnem varstvu manjšine torej lahko govorimo le tedaj, ko so podrobno dejansko določene pravice manjšine kot celote, da se ji tako zagotovi možnost resničnega, skladnega razvoja, kakor tudi pripadnikom manjšine kot posameznikom. To sta sicer dva pravna naslova, ki pa se morata, če želimo manjšino res zavarovati, v svojih konkretnih posebnih ukrepih skladno medsebojno dopolnjevati. Tako imenovana večina namreč ne sme storiti nič takega, kar bi lahko vzbudilo sum, da želi delati umetne razlike med manjšino zaradi nekaterih nevažnih in majhnih razlik, zaradi kraja bivanja, narečja, politične usmerjenosti (npr. problem vindišarstva) ali podobno, kar se žal, še dogaja. Skratka, ustvariti je treba take splošne pogoje, tako vzdušje, da pripadnik manjšine ne bo čutil niti najmanjšega strahu ali neugodnosti, ko se izjavi, da je pripadnik manjšinske skupine.

II

Sestavni del tržaškega sporazuma 5. oktobra 1954 je bil posebni statut, ki na recipročni podlagi zagotavlja pravice manjšin na območjih, na katera se je razširila italijanska oziroma jugoslovanska uprava. To je prvi mednarodni instrument po drugi svetovni vojni, ki je sicer na omejenem območju kompaktno uredil (sicer je zanimiv kompromis med individualnim in skupinskim varstvom) varstvo jugoslovanske etnične skupine v drugi državi, kar je tem pomembnejše zaradi trpkih izkušenj pripadnikov slovenske in hrvaške manjšine pod Italijo v razdobju med vojnama. Sistem mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni je sicer določil obveznosti glede spoštovanja etničnih manjšin mnogim državam, med njimi tudi takratni Jugoslaviji. Naložil pa ni nikakršnih obveznosti Italiji. Namesto mednarodnih jamstev so dobili takrat Slovenci in Hrvati samo formalne obljube odgovornih italijanskih državnikov, ki pa so bile le v zelo pičli meri izpolnjene, medtem ko fašistični režim oziroma njegova zakonodaja v skladu s svojim osnovnim načelom, »da v Italiji ni nobenega drugega naroda in nobenega drugega jezika, razen italijanskega«, sploh ni priznavala obstoja manjšin in je dosledno izvajala to načelo

z vsemi razpoložljivimi, pa tudi terorističnimi sredstvi na vseh področjih javnega življenja. Temu skrajno brutalnemu šovinizmu, ki pomeni, kakor ga vrednoti Edvard Kardelj, »za nacionalno idejo in njeno demokratično formulo o enakopravnosti in svobodi narodov smrt«, je izpodrezala korenine splošna ljudska vstaja, ki je plebiscitarno potrdila težnjo prebivalstva tega območja po samoodločbi in priključitvi k matični deželi.³ Dokazala je, da je imel docela prav odlični poznavalec razmer tega območja Angelo Vivante, ko je, polemizirajoč s tržaškimi italijanskimi nacionalisti, že pred prvo svetovno vojno predvidel, »da je utopistično pričakovati, da bi slovanstvo Julijske krajine izginilo, če pride do priključitve k Italiji. V tem primeru bi se samo ves prisilni aparat nove države postavil v službo enega rodu proti drugemu, se pravi, začela bi se nova oblika boja, nov italijanski državni režim jožefinskega tipa, a verjetno z nič ugodnejšim rezultatom.« Posebej opozoriti na to tragično razdobje skrajno brutalne asimilacijske politike do avtohtone slovenske in hrvaške manjšine je tembolj nujno, ker še do danes niso odpravljene vse njene materialne in še zlasti psihološke posledice.

Posebni statut sicer ni kak poseben optimum manjšinskega varstva, vendar pa je slovenski narodni skupnosti realna opora v prizadevanjih, da bi zavarovala svoje etnične pravice.⁴ V pristojnost posebnega mešanega jugoslovan-

³ S sklenitvijo mirovne pogodbe z Italijo (veljati je začela 15. septembra 1947) je Jugoslavija dodeljeno ozemlje, ki meri 7382 km², na njem pa je bilo po podatkih štetja 1. oktobra 1945 470.527 prebivalcev.

⁴ S posebnim statutom sta se obe državi zavezali, da se bosta pri upravljanju svojih območij ravnali po načelih »splošne deklaracije o človeških pravicah«, ki jo je sprejela generalna skupščina OZN 10. decembra 1948 (člen 1. statuta). Sam statut temelji na recipročnosti (vsi njegovi predpisi so splošni in dvostranski ter veljajo za obe manjšini in kot obveznost za obe državi), zagotavlja enake pravice in postopek za pripadnike jugoslovanske etnične skupine na območju pod italijansko upravo in obratno (člen 2). Tako so Slovenci na Tržaškem izenačeni z Italijani (podrobnejše določbe tega člena) glede političnih, državljanjskih in drugih človeških pravic (točka a), glede pravice doseči in opravljati javne službe, dalje so izenačeni glede sprejemanja v upravne službe, pri čemer statut posebej določa (točka c), da bosta italijanska in jugoslovanska uprava upoštevali načelo, ki naj bi omogočilo jugoslovanski oziroma italijanski etnični skupini, da bosta pravično zastopani na upravnih položajih, zlasti na tistih področjih, ki še posebej zadevajo njune interese, kakor to velja npr. za šolska nadzorništva. Statut zagotavlja enakost postopka pri opravljanju dejavnosti in poklicev v kmetijstvu, trgovini, industriji in drugod (točka d), glede uporabe jezika (točka e), pri socialnem zavarovanju (točka f). Kazenske sankcije so predvidene za netenje nacionalnega in rasnega sovraštva (člen 5), medtem ko člen 4 določa ukrepe za zavarovanje etničnega značaja in neoviranega kulturnega razvoja obeh etničnih skupin; pri tem navaja pravico do lastnega tiska, do prosvetnih, kulturnih, družabnih in športnih organizacij. Zagotovljen je pouk v materinem jeziku (točka c) v otro-

sko-italijanskega odbora (njegovu ustanovitev je predvidel člen 8 statuta) sodi posvetovanje glede vprašanj, ki zadevajo varstvo etničnih skupin v zvezi z izvajanjem posebnega statuta, pri čemer daje ustrezna priporočila vladama (člen 3 pravilnika). V svoji izjavi 9. oktobra 1954 je takratni predsednik italijanske vlade Mario Scelba izrazil prepričanje, »da je lahko sedanji sporazum najboljši temelj za upostavitve odnosov najtesnejšega sodelovanja med obema državama. Liberalno in soglasno uveljavljanje norm, ki jih predvideva statut etničnih skupin, bo zanesljivo prispevalo k ponovni navezavi sodelovanja, polnega zaupanja, med obema narodoma in pospešilo proces popuščanja napetosti med obema deželama.«⁵ V več kot desetletnem razdobju po sklenitvi tržaškega sporazuma pa so bile izpolnjene le nekatere in delno določbe posebnega statuta. S sredstvi italijanske vlade je bil dograjen nov osrednji slovenski kulturni dom (5. decembra 1964) kot nadomestilo za Narodni dom, ki so ga 13. julija 1920 požgali fašisti; kot povračilo za slovenske gospodarske ustanove in organizacije, uničene v času fašističnega režima, pa deluje zdaj v Trstu »Tržaška kreditna banka« (1959), ki pa nima dovoljenja za poslovanje s tujino, položaj na področju šolstva pa je pravno uredil zakon št. 1012, 19. julija 1961, in velja za osnovne in srednje šole s slovenskim učnim jezikom na tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini. Na dosedanjih enajstih zasedanjih je jugo-

ških vrstic, osnovnih, srednjih in strokovnih šolah. Obe strani sta se sporazumeli ohraniti vse obstoječe šole, ki jih navaja priloženi spisec. Statut zagotavlja (člen 5) pripadnikom obeh etničnih skupin uporabo materinega jezika v osebnih in uradnih odnosih z upravnimi in sodnimi oblastmi, ki so dolžne odgovoriti v istem jeziku, dalje določa dvojezičnost javnih dokumentov pripadnikov etničnih skupin, v številni sodne odločbe, kar velja tudi za uradna obvestila, javne razglase in publikacije. Razen tega določa dvojezičnost napisov na ustanovah kakor tudi dvojezična imena krajev in ulic na ozemlju pod italijansko upravo v tistih volilnih enotah tržaške občine in v drugih občinah, kjer pripadniki jugoslovanske etnične skupine tvorijo vsaj četrtino prebivalstva. Pomemben je šesti člen, ki zagotavlja ekonomski razvoj etnične skupine brez diskriminacije ob pravični razdelitvi razpoložljivih finančnih sredstev.

Z izmenjavo pisem med jugoslovanskim veleposlanikom V. Velebitom in italijanskim veleposlanikom M. Brosijem se je italijanska vlada zavezala, da bo zagotovila zgradbo v Rojanu ali kakem drugem tržaškem predmestju za dom kulture, namenjen slovenskemu prebivalstvu, poleg tega pa še denarna sredstva za zgraditev in opremo novega kulturnega doma v Trstu v ulici Petronio (središče mesta) ter dala na razpolago Narodni dom pri sv. Ivanu.

⁵ »Borba«, 10. oktobra 1954.

V svojem govoru v Trstu 4. novembra 1954 pa je predsednik italijanske vlade M. Scelba zagotovil, »da vlada ne bo samo izpolnjevala obveznosti, ki izhajajo iz londonskega sporazuma, marveč si bo prizadevala pokopati preteklost in ustvariti vzdušje pristranskega političnega, gospodarskega in socialnega sodelovanja« (Relazioni internazionali, št. 46, 13. novembra 1954).

slovansko-italijanski mešani odbor obravnaval številna vprašanja, povezana z varstvom slovenske etnične skupine, predvsem možnosti za svobodno uporabo slovenskega jezika in pa nekatere ukrepe na šolsko-prosvetnem področju, pri čemer je glede zadnjega sprejel nekatere pozitivne pobude.⁶

III

Kvintesenca narodnostnega boja slovenske manjšine v Italiji⁷ v minulih letih je bila zagotoviti si svobodno uporabo materinega jezika, saj je to organsko povezano z obstojem in prvi pogoj za normalni razvoj manjšine; ni si namreč mogoče zamisliti, če se omejimo le na en sam zgled, plodnega dela šol s slovenskim učnim jezikom, če ta primarna pravica ne bo tudi resnično zagotovljena. V peticijah in spomenicah so kvalificirani predstavniki slovenske narodnostne skupnosti terjali, da smejo pripadniki slovenske manjšine svobodno uporabljati svoj jezik v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi, da dobijo v svojem jeziku tudi uradno odgovore, dokumente in potrdila. Zahtevali so, da se v deželnih, pokrajinskih, občinskih in drugih organih določi primerno število funkcionarjev in uradnikov, ki popolnoma obvladajo slovenski jezik, da se slovenski narodni skupnosti zagotovi ustrezno predstavništvo v vseh organih, ki obravnavajo in odločajo o gospodarskih, kulturnih in drugih vprašanjih, ki zadevajo Slovence, in da se na področjih, kjer živijo Slovenci, uvedejo poleg italijanskih tudi slovenski krajevni in drugi napisi, če se omejimo le na glavne postavke. To pa med drugim terja razveljavitev čle-

⁶ Gre predvsem za sklepe o izmenjavi pedagoških svetovalcev, dalje za seminarje namenjene italijanskim in slovenskim bolnikom, ter za izmenjavo učnih knjig.

⁷ Novejših uradnih podatkov o številčnem stanju slovenske manjšine v Italiji za zdaj ni. Avstrijsko ljudsko štetje iz leta 1910, o katerem so še med pogajanja za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo (1945—1947) menili, da še najbolj ustreza resnici, pa je ugotovilo na Tržaškem 70.032 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, na področju sedanje goriške pokrajine pa 20.606 oseb s slovenskim občevalnim jezikom, medtem ko je italijansko uradno štetje v slovenskih občinah videmske pokrajine ugotovilo leta 1921 33.952 oseb z slovenskim občevalnim jezikom. Uradna publikacija zavezniške vojaške uprave (conca A STO) iz leta 1950 (Trieste Handbook 1950. Information and public relations division of Allied Military Government, British-United States Zone 1950) pa je navajala, da je na tržaškem področju (nekdanja conca A STO), ki je zdaj pod italijansko upravo, 65.000 prebivalcev slovenske narodnosti.

L. Čermelj (Slovenci in Hrvati pod Italijo, str. 348) meni, da je v novoustanovljeni deželi s posebnim statutom Furlaniji-Juljski krajini 125.000 Slovencev, tj. približno četrtina števila Slovencev in Hrvatov, ki so bili pod Italijo med obema svetovnima vojnoma.

nov 122 civilnega in 137 kazenskega postopka izza fašističnih časov, ki sta tudi v primerjavi z novo povojno demokratično italijansko zakonodajo anahronistična⁸ in sta onemogočila rabo slovenščine pred sodišči ter določata kazenske sankcije za slehernega, ki je večč italijanščine, a je pred sodiščem ne uporablja. Italijanski pristojni organi so že nekajkrat zagotovili, da bodo epurirali to fašistično zakonodajno dediščino, vendar doslej ni prišlo še do nikakršnega dejanskega ukrepa. Sodeč po dosedanji praksi, se zagotovitev dvojezičnosti omejuje le na to, da so v nekaterih uradih nastavljeni prevajalci za slovenski jezik, medtem ko so uradniki slovenske narodnosti zelo redki in njihovo število nikakor ni v sorazmerju s celotnim prebivalstvom območja slovenske narodnosti.

Po zadnji vojni so najvišji italijanski organi nekajkrat deklarativno izrazili pripravljenost, da s posebnimi jamstvi zavarujejo manjšine, všteti tudi jezikovne pravice. »Italijanska vlada vnovič poudarja«, tako pravi uradna izjava ministrskega sveta z dne 11. julija 1945, »da mora demokratična reorganizacija države nujno prinesiti vrsto posebnih jamstev (podčrtal J. J.) državljanom neitalijanskega jezika. Dovoljena in varovana bo uporaba jezika ne samo v privatnih trgovinskih stikih, na javnih zborovanjih, pri verskih obredih in v tisku, temveč tudi v odnosih s političnimi, upravnimi in sodnimi oblastmi (podčrtal J. J.). V krajih, kjer živijo v večjem številu državljani neitalijanskega jezika, bo v javnih šolah zagotovljen pouk v materinem jeziku. Posebne potrebe v conah, kjer živi prebivalstvo drugega jezika in drugih tradicij, bodo zavarovane z uvedbo primerne režima deželnih avtonomij«. Člen 15 mirovne pogodbe z Italijo jo obvezuje, »da zagotovi vsem osebam, ki so na njenem ozemlju, ne glede na raso, spol, jezik in vero, uživanje človečanskih pravic in osnovnih svoboščin«. V skladu s tem je tudi v novi italijanski ustavi (veljati je začela 1. januarja 1948) člen 3, ki splošno deklarira, da so enakopravni pred zako-

⁸ Kratak pregled nekaterih fašističnih asimilacijskih zakonskih odločb: kraljevski dekret št. 600, 28. marca 1923, je italianiziral slovenska in hrvaška krajevna imena, slovenski in hrvaški jezik pa so docela izključili iz uradov in sodišč. Župani in javni uradniki so bili s posebnim ministrskim sklepom obveščeni, da je prepovedana uporaba »lokalnih jezikov«. Sledilo je poitalijančenje osebnih priimkov in imen. Kr. dekret št. 17, 10. januarja 1926, o »vrnitvi prvotno italijanskih priimkov, ki so bili potujčeni, v italijansko obliko«, je najprej veljal le za tridentinsko provinco, a je bil z dekretom št. 494, 7. aprila 1927, razširjen na vse priključene province (tudi Julijsko krajino — op. J. J.). Razen tega je zakon št. 233, 8. marca 1928, pooblastil anagrafske urade, da spremene že registrirana krstna imena v italijansko obliko.

nom vsi državljani brez razlike spola, rase, jezika in vere, političnega naziranja ter osebnega ali družbenega položaja, medtem ko člen 6 izrecno precizira, »da republika s posebnimi predpisi varuje manjšine«, kar je ustvarilo ustavno podlago za parcialne pravne predpise pri oblikovanju sistema posebnega pravnega varstva za narodnostno ohranitev in normalni razvoj manjšin v okviru državne skupnosti, s čimer je ustava, kakor o tem sodi C. Schiffrer, »določila nekatera glavna načela, ki so že last modernega, civiliziranega življenja«.

Ustavni zakon (št. 1, 31. januarja 1963) o ustanovitvi dežele s posebnim statutom Furlanije-Juljske krajine v členu 3 z golj ponavlja omenjene ustavne premise, »da se v deželi priznava enakost vsem državljanom, naj pripadajo katerikoli jezikovni skupini, z varstvom njihovih etničnih in kulturnih značilnosti«. Doslej je bil sprejet en sam poseben pravni ukrep za zavarovanje slovenske manjšine, in sicer omenjeni zakon o šolah s slovenskim učnim jezikom (dokončno uveljavljen z odlokom predsednika republike št. 478, 15. marca 1964), medtem ko so bile določbe posebnega statuta, kakor smo ugotovili, le delno aplicirane. Spričo takih splošnih razmer imamo v Italiji, sodeč po stopnji sedanjega manjšinskega varstva, tri kategorije slovenske manjšine: prvo na tržaškem področju, ki jo varuje posebni statut; drugo v goriški pokrajini, ki uživa nekatere pravice na podlagi citiranih ustavnih in nekaterih drugih norm (tako velja šolski zakon tudi za goriško območje); in na tretjo kategorijo avtohtone slovenske manjšine v videmski pokrajini, ki razen splošno priznanih svoboščin, zagotavljenih vsem italijanskim državljanom, ne uživa nikakršnih specifičnih pravic, saj nima niti osnovnih šol (otroških vrtcev) v materinem jeziku, pri čemer tak vzgojni sistem, če povzamemo sodbo izvedencev UNESCO, »ki onemogoča posameznikom in etnični skupini osnovno vzgojo v materinščini, pomeni diskriminacijo s psihološkega, sociološkega in pedagoškega vidika«. ⁹ Bistvo zahtev predstavnikov sloven-

⁹ Osrednji elementi njihovih priporočil so v naslednjem: 1. materin jezik je za vsakogar naravno sredstvo izražanja in ena izmed prvih potreb posameznika za vsestranski razvoj izražanja; 2. vsak učenec bi moral začeti svoje šolanje v materinem jeziku; 3. ničesar ni v ustroju kateregakoli jezika, kar bi ga onesposabljalo, da bi bil sredstvo za posredovanje civilizacije. Če nekatere osebe ne razumejo dobrodejnosti uporabe materinega jezika pri pouku in so prepričane, da je tak pouk njim v škodo, potem si morajo učitelji in oblasti prizadevati, da si pridobijo zaupanje prebivalstva, in ga prepričati, da uporaba tega ali onega jezika ne

ske skupnosti je, da bi v okviru nove dežele odpravili to nevzdržno razlikovanje oziroma svojevrstno stopenjsko odmerjanje manjšinskega varstva, saj je bil eden izmed pomembnih elementov za sklep o ustanovitvi dežele s posebnim statutom (1947) prav obstoj slovenske manjšine v obmejnih območjih.

Slovenska javnost v Italiji spričo tega upravičeno opozarja na neskladnost v primerjavi z načinom, kako so urejene pravice narodnih manjšin na narodnostno mešanih območjih v deželah s posebnim statutom (Zgornje Poadižje in Dolina Aoste), kjer je zakonodajalec z razmeroma precizno sistemizacijo manjšinskega varstva (od uporabe jezika, šolstva, sodelovanja v javni upravi) že ustvaril nekatere kriterije, katere in kakšne so specifične, posebne pravice, ki jih je treba v skladu s členom 6 ustave priznati manjšini, da bi bila resnično enakopravna z večinskim narodom. Vsebinsko, obseg teh pravic po ustavni interpretaciji (člen 6 govori le splošno o jezikovnih manjšinah in torej ne dela med njimi nikakršnih razlik) pač ne more biti odvisen od činiteljev, kakor so na primer številčna moč, strnjenost naselitve ali gospodarska zmogljivost. Praktično pa imamo še vedno take razmere, da ima na primer ladinska⁴⁰ ali nemška etnična skupina v Zgornjem Poadižju bistveno več posebnih manjšinskih pravic, kakor jih uživajo pripadniki slovenske manjšine tudi tam, kjer so v relativno najugodnejšem položaju. Če bi povzeli negativni aspekt vprašanja, bi se torej morali sprijazniti s koncepcijo, da bi odrekli varstvo prav morebiti manj številnim etničnim skupinam, ki pa jo prav zaradi tega najbolj potrebujejo.

IV

Nasproti stališčem polpreteklega razdobja, težečim k asimilaciji, se torej danes tudi v širši javnosti čedalje bolj uveljavlja spoznanje, da je edino konstruktiven, sodobnim razmeram ustrezen način obravnavati narodnostno manjšino kot docela samostojen, suveren subjekt in da sistemizacija

---

daje prednosti nobeni skupini prebivalstva na škodo druge. Prizadevati si morajo da prebivalstvo vsaj poskusno sprejme pouk v materinščini, ker bo potem, ko bo celotno prebivalstvo ugotovilo rezultate pouka v materinem jeziku, prišlo zanesljivo do prepričanja o upravičenosti takega ravnanja (*L'emploi des langues vernaculaires dans l'enseignement*, Unesco, Paris 1953, str. 80 in drugo).

⁴⁰ Po uradnem štetju iz leta 1910 je bilo na Južnem Tirolskem približno 36 tisoč Ladincev (podatki povzeti po »Der Grosse Brockhaus«, 1954).

njenega pozitivnega posebnega varstva ne sme biti odvisna od drugih elementov, notranjih problemov in zunanjih stikov, kar pa seveda ne pomeni zanikanja pomembnega pozitivnega ali negativnega vpliva teh činiteljev. Metode, vsebinski razpon pozitivnega reševanja teh vprašanj so spričo tega postali eno izmed meril intenzivnosti procesa splošne demokratičnosti notranjega razvoja v moderni državi. Naša država zastopa stališče, da je treba težiti za tem, da se te pravice zagotovijo v kar največji meri, in te svoje izhodiščne nazore uveljavlja tudi v ravnanju z avtohtono italijansko manjšino; pri tem velja ugotoviti predvsem dve dejstvi: da naša država ne dela razlik v stopnji priznanja posebnih pravic zaradi teritorialne naseljenosti manjšine in, drugič, glede vsebinskega obsega njenega varstva. Spričo obstoječih zakonskih predpisov je pomenila za našo državo recipročnost posebnega statuta (varstvo italijanske manjšine v nekdanji coni B) vsebinsko povzetje že v praksi uveljavljenih načel in nazorov.

Zagotovljeni pogoji kulturnega razvoja (lastno gledališče, časopisi, založniška dejavnost, klubi, kar vse omogoča država s posebno redno gmotno podporo), integralnost uporabe jezika, šolstvo v materinem jeziku na vseh stopnjah do visokega šolstva, aktivno sodelovanje predstavnikov italijanske manjšine v zakonodajnih in upravnih organih oblasti in javnem življenju sploh, to so nekateri izmed osnovnih elementov tega varstva. Italijanska manjšina je tako dejansko enakopraven činitelj, pri čemer je, kakor ugotavlja Antonio Borme (predsednik Unije Italijanov za Istro in Reko), »sleherni član manjšine že zdavnaj osvobojen cele vrste kompleksov, ki ovirajo popolno uveljavitev človekove osebnosti na osnovi čedalje bolj razvite demokratizacije družbenih odnosov, ki temeljijo na samoupravi delovnega človeka. V tej stvarnosti, ko sleherni posameznik v okviru možnosti, ki jih zagotavlja sedanja stopnja proizvodnih sil, uveljavlja lastno osebnost, je samo po sebi umevno, da se tudi narodnostno vprašanje postavlja in rešuje na način, ki presega meje klasičnih koncepcij glede demokratičnih pravic, ki so običajne za manjšinske narodnostne skupine.«

Kot nov kvalitetni element je v tem splošnem okviru nujno treba navesti že omenjeni fenomen delavskega in družbenega samoupravljanja z državljanom — samoupravljavcem v središču, saj to tudi narodnim manjšinam zagotavlja res enakopravno vlogo v celotnem družbeno-političnem sistemu, pri čemer kvantitativni odnosi med posamez-

nimi narodnostni oziroma manjšinami niso bili nikoli pogoj za stopnjo ali obseg pravic, ki jih pripadniki manjšin uživajo kot posamezniki ali celota. Hkrati s tem se je tudi uveljavilo spoznanje o dvojezičnosti kot najbolj demokratični in najustreznejši vsebinski obliki narodnostne politike na območjih, kjer žive skupaj pripadniki manjšine in tako imenovanega večinskega naroda. Struktura dvojezičnega območja namreč zajema vse družbeno življenje: od šolstva do javne uprave, pri čemer pa so natanko določene pravice manjšine, kakor tudi dolžnosti »večinskega naroda«, ob izhodišču, da bi okrnitev kateregakoli elementa iz te organske celote pomenila modifikacijo vsebinske zasnove.

V

Dejansko pozitivno varstvo in organska, nemotena povezava z matičnim narodom, na kar smo že v uvodu opozorili, sta dva enakovredna pola konstruktivne politike, ki ni samo učinkovita zavora za asimilacijske procese, marveč je tudi primarni pogoj, da lahko manjšina uspešno opravlja vlogo in postulat kvalificiranega posredovalca in spona med dvema narodoma in državama. Eden izmed bistvenih elementov za dejansko zagotovitev te funkcije pa je materialni in miselni obračun s tezami, ko so šteli narodne manjšine za nekatere tujke v državnem telesu in videli v njih latentno nevarnost, ki razkrajaja homogenost prizadete državne skupnosti. Na obmejnem narodnostno mešanem območju pa je treba še upoštevati maligno zakoreninjenost svojevrstnega šovinizma med nekaterimi krogi kot zapuščino preteklosti. »Obmejni nacionalist se ne razburja zaradi česa dobrega,« subtilno ponazarja psihološke odtenke že citirani italijanski pisatelj Enzo Bettiza, »kar je že bilo v njem oziroma v njegovi deželi, kakor na primer Toskanec, ko sodi, da so Italijani največji narod na svetu; sklep Toskanca, kolikor koli bi bil napačen in nepremišljen, se opira na neko resnico, na stari slavni jezik, na neprekosljiva umetniška dela, na vojne in zgodovino. Obmejni nacionalist pa je siromašen, razdedinjen in ne preostane mu ničesar drugega kot prazna jedkost lastnih občutkov: ostaja mu torej le nevrastenija.«

Nasproti tej skorajda patološki zaprtosti pa se je Scipio Slataper že pred desetletji, če se omejimo na ta primer, zavzemal za docela drugačno reševanje tega delikatnega spleta medsebojnih odnosov, ko je zagovarjal tezo o tekmovanju dveh samoniklih in enakopravnih kultur, o nujnosti, da

se izruje »živa meja«, pa čeprav bi pri tem »zakravela roka«. V minulih letih je bilo marsikaj storjenega v tem smislu, kar je pripomoglo k tisti delni mentalni distenziji, brez katere si ni moč zamisliti iskrenega razgovora o še nerešenih vprašanjih. Ob tem se mi zdi primerno opozoriti na nekatere članke v revijah »Trieste« in »Umana«, katerih recenzije od zgodovinskih do povsem-kulturnih dogodkov so odprle že marsikateri novi zorni kot in v marsičem strokovno podprto obračunale s prejšnjimi dogmatičnimi, ako jih tako imenujem, stališči in sintezami, kar vse ustvarja tudi zdravo podlago resnične in vsebinsko žlahtne izmenjave na obmejnem območju. Ena izmed takih pobud je revija italijanske manjšine pri nas »La Battana«, ki je začela izhajati oktobra lani in katere namen je, kakor pravi med drugim predgovor k prvi številki, »nuditi Italijanom v Istri in na Reki pomoč proti nevarnosti manjšinske provincializacije, občutek žive navzočnosti italijanske in jugoslovanske kulture in spodbudo mlajši generaciji za literarno ustvarjanje«. S pospeševanjem prej omenjenih elementov bi se bilo ob obojestranski dobri volji postopoma moč približati k taki stopnji medsebojne strpnosti, ko bosta lahko dve narodnosti, dve kulturi z medsebojnim dopolnjevanjem ustvarili novo kvaliteto proti šovinistični zaprtosti v preteklosti.

Funkcijo takega dejavnega povezovalca pa lahko opravlja le resnično enakopravna manjšina, kar seveda terja ustrezno stopnjo posebnega varstva oziroma konkretnih ukrepov, saj tako splošno ravnanje, s čimer se danes strinjajo trezno misleči krogi, ne more v ničemer ogroziti interesov tako imenovanega večinskega naroda, temveč nasprotno utrjuje občutke iskrene lojalnosti — če to tako imenujem — manjšine do svoje državne skupnosti. Sedanji dobri sosedski odnosi, meja, ki ni več ostra ločnica, pogosti medsebojni stiki ob rastoči kulturni in blagovni izmenjavi, uveljavljanje novih pojmovanj o vlogi manjšin tvorijo organsko celoto, ki na podlagi dosedanjih rezultatov (zlasti če upoštevamo zaostrenost konfliktnih situacij v komaj minulem razdobju) pomeni v marsičem tudi izvirno inačico pozitivnega reševanja občutljive problematike na narodnostno mešanih, z manjšinami naseljenih območjih.

JANKO JERI

Jubilejno zasedanje generalne skupščine OZN

Letos se bo generalna skupščina Organizacije združenih narodov zbrala že dvajsetič na svojo redno vsakoletno zasedanje. Med zasedanjem, 24. oktobra, bo vsa organizacija praznovala svoj dvajseti rojstni dan.

V naših časih je dvajset let kar lepa starost za katero koli politično ustanovo, ker se dogodki ne razvijajo le naglo, marveč tudi nemirno, sunkovito in s pretresi. Da pa je OZN s svojimi načeli in cilji to dobo preživela in se — vsaj številčno — še okrepila, je velika stvar. To je eno izmen tistih dejstev v današnjem svetu, ki govore v prid optimistom in jim dajejo prav.

Ob tej priložnosti se spomnimo vsaj dveh poglobitnih pretresov, ki jih je OZN doživela, pa bomo podoživeli njeno dramatično usodo.

OZN je zrastle iz vojne koalicije demokratičnih držav, ki so jo vodile ZDA in ZSSR, ter iz zmage te koalicije. Koalicija se je v vojnem času imenovala »Združeni narodi« in je v raznih dokumentih že tedaj razglašala, da se vojskuje za tista temeljna načela, ki jih je potem, tik pred zmago, v San Franciscu zapisala v ustanovno listino svetovne organizacije. Le-ta je prevzela isto ime: Združeni narodi. Ta načela so bila:

pravica vseh narodov do samoodločbe, enakopravnost vseh držav, velikih in malih, mirna koeksistenca v duhu dobrega sosedstva, mednarodno sodelovanje na vseh področjih, zlasti pa na socialnem in ekonomskem.

S temi načeli naj bi zmagoviti zavezniki skupno ustvarjali nov, pravičnejši in boljši svet. Glavno odgovornost za to konstruktivno delo so prevzele tiste države, ki so nosile poglavitno breme vojne in ki so zaradi svoje gospodarske in vojne moči tudi v povojnem svetu posebno pomembne, če ne odločilne za uravnavanje mednarodnih odnosov. To sta bili zlasti v vojni vodilni državi — ZDA in ZSSR. V ustanovni listini, ki je bila pravcata mirovna pogodba, sta se za to tudi formalno zavezali. Še zlasti sta obljubili, da bosta skupaj varovali mir in varnost vseh držav na svetu, članic OZN in tistih, ki niso ali ne bodo članice. Prav zato sta prevzeli vlogo stalnih članic posebnega

organa OZN za varovanje miru, Varnostnega sveta. Uveljavili so pravilo o soglasju teh dveh in pa še treh večjih sil — Velike Britanije, Francije in Kitajske, — da bi v prihodnje združena volja in ugled teh petih demokratičnih sil užugala vse nedemokratične agresorje, ki bi hoteli ponoviti to, kar so storile Nemčija, Italija in Japonska, ko so povzročile drugo svetovno vojno. Za vse praktične potrebe pa so nameravali pri Varnostnem svetu ustanoviti odbor vojaškega štaba, ki bi bil sestavljen iz načelnikov generalnih štabov stalnih članic Varnostnega sveta ali njihovih predstavnikov.

Z eno besedo vsa zamisel Združenih narodov je izvirala iz prepričanja, da bodo slogo in sodelovanje zaveznikov iz vojne ohranili tudi v miru in da bosta njihova sloga in sodelovanje dala glavni pečat povojni dobi, ki bo zategadelj doba splošnega miru in mednarodne harmonije.

Ta predstava ni trajala dolgo. Začela se je hladna vojna, katere poglobljena značilnost je bila prav ta, da se je nekdanja vojna koalicija razklala in da sta nastali skupini držav, ki sta ju vodili ZDA in ZSSR. Ti največji sili, katerih sloga naj bi bila temeljni kamen miru, sta postali glavni tekmici v na pol vojni, ki ni bila vedno niti samo hladna.

Skoraj uganka je, kako je OZN preživela ta čas. Saj smo med korejsko vojno, ko je hladna vojna na eni točki trenja prerasla v vročo vojno, prišli tako daleč, da je ena izmed glavnih sil — ZSSR — zapustila Varnostni svet in dolgo časa bojkotirala ta najdelikatnejši organ OZN.

Ko danes gledamo nazaj na tisti čas, na leti 1950 in 1951, moramo ugotoviti, da je:

1. Sovjetska zveza — ne glede na njen del odgovornosti za hladno vojno samo po sebi — imela dosti razlogov, da je tako udarila s pestjo po mizi; poglobljeni razlog pa je bil ta, da so ZDA in njena večina ravnale skrajno pristransko in da so očitno izrabljale možnosti, ki jim jih je dajala organizacija: svojo večino so hotele ovekovečiti in jo utrditi. Tako so dokazale, da nameravajo tudi v prihodnje izkoriščati oziroma zlorabljati organizacijo za svoje potrebe v hladni vojni proti drugi strani, proti ZSSR. To je postalo posebno očitno, ko niso hotele priznati nove vlade na Kitajskem in dopustiti, da bi ta zastopala Kitajsko (medtem ko so brez oklevanja priznavale vsakršne vojaške in pučistične vlade v Latinski Ameriki). Zloraba pa je prav v korejski vojni, v času sovjetskega bojkota, dosegla vrhunec:

ZDA so se ob podpori svoje večine v OZN vojskovale na Koreji proti nasprotni strani v hladni vojni (zavezniki Severne Koreje so bili Rusi in Kitajci), in sicer v imenu OZN ter pod njeno zastavo.

2. Sovjetska zveza je pokazala veliko razumnosti in daljnovidnosti, da takrat ni povsem izstopila iz OZN in potegnila za seboj tistih držav, ki so bile pod njenim vplivom. Morala se je zavedati, da bi to bil začetek še globljega razkola na svetu, ki bi bil med drugim vzrok za precejšnje izolacionistično razpoloženje v ameriškem javnem mnenju (k takemu razpoloženju se to mnenje že tako zmerom nagiba).

3. Ko je bil razkol med Vzhodom in Zahodom največji in zatorej kriza OZN najhujša, se je prižgala nova luč. Pojavila se je skupinica držav, ki so se razglašale za nevezane, in menila, da se je treba hladni vojni postaviti po robu in sporna vprašanja urejati s sporazumevanjem na podlagi načel OZN. Slučaj je hotel, da so bile tri take države prav tedaj članice Varnostnega sveta OZN: Indija, Egipt in Jugoslavija. Iz Varnostnega sveta niso izstopile, ko ga je zapustila ZSSR, v njem pa niso glasovale z ZDA, temveč so zavzemale (največkrat po dogovoru) svoja, neblokvska in protiblokvska stališča. V generalni skupščini je Jugoslavija predlagala, naj bi se sovražnosti končale na demarkacijski črti (58. vzporednik), kjer so se začele.

Najbrž smemo zategadelj zdaj zapisati, da je prav za sluga skupine nevezanih držav, da se ugled OZN takrat ni še bolj zmanjšal in da se je začel nov vzpon v zgodovini te organizacije. ZSSR se je spet vrnila v Varnostni svet.

Drugi močnejši pretres je OZN doživela lani, leta 1964, med devetnajstim zasedanjem generalne skupščine. To je bila prva generalna skupščina, ki za delo sploh ni bila sposobna. Poleg tega je skupščino zapustila ena izmed velikih držav članic — Indonezija. Ta je zapustila končno tudi organizacijo samo, kar je bil prvi primer v zgodovini te svetovne organizacije.

Zakaj to in odkod? In kam od tod?

Od časov korejske vojne se je svet močno spremenil, z njim pa tudi OZN. Celi kontinenti so se osvobodili kolonialne odvisnosti. Na deset in deset nekdanjih kolonialnih narodov je ustanovilo svoje suverene države, ki so druga za drugo postale članice OZN. Enainpetdesetim ustanovnim državam članicam, se je pridružilo 66 novih. Nove članice, nekdanje vse kolonije, so dobile v OZN absolutno večino. Skupaj z drugimi članicami, ki pa spadajo v revni, nerazviti, na pol kolonialni del sveta (Latinska Amerika), je zdaj

v OZN kar dvetretjinska večina držav, ki ne spadajo v krog razvitih in zato gospodarsko privilegiranih ter politično vodilnih sil. V OZN imajo plebejsko dvetretjinsko večino.

In ta večina ni inertna. V tej večini že leta vre in dozoreva proces, ki daje tej »masi«¹ držav svoje posebne poglede in vedno več skupne volje.

Etape tega procesa so: bandunška konferenca afriško-azijskih držav, beograjska konferenca nevezanih držav, kairska ekonomska konferenca nevezanih držav, konferenca afriških držav v Adis Abebi, kairska politična konferenca nevezanih držav — da omenimo samo poglobitve.

In skupna volja te plebejske večine se je čedalje bolj uveljavljala v mednarodnih odnošajih pa tudi v OZN. Tu so generalne skupščine z velikimi večinami sprejemale dosledno in globoko demokratične sklepe: o dokončni likvidaciji kolonialnih odnosov, o ustanovitvi sklada za kapitalne investicije v nerazvitih deželah itd. Ta večina se je še nadalje močno zavzemala za razorožitev, v novo komisijo za razorožitev je poleg predstavnikov blokov izvolila tudi skupino nevezanih držav, izsilila je sklicanje mednarodne konference za trgovino in razvoj (Ženeva) in na njej formirala svojo skupino 77-tih itd.

Seveda — ta večina ni zmeraj večina, ker ni zmeraj enotna. Vendar je večina dovolj pogosto in glede dovolj pomembnih vprašanj, da tisti, ki jim njena volja ni prijetna, govore o diktaturi revnih držav v OZN!

Zdaj bo lažje razumeti, zakaj lansko devetnajsto zasedanje generalne skupščine ni bilo dobrodošlo zlasti Združenim državam Amerike pa tudi nekaterim drugim velikim državam. Glede zahodnih velikih držav so razlogi kar na dlani:

1. Na zasedanju generalne skupščine bi vnovič glasovali o sprejemu predstavnikov LR Kitajske oziroma o priznanju LR Kitajske kot članice OZN; pri tem glasovanju sicer Peking ne bi dobil potrebne dvetretjinske večine, bi pa mogel dobiti tako veliko glasov, da bi to pomenilo njegovo moralno zmago;

2. V centralni afriški državi, v Kongu, je nastal položaj, spričo katerega je bilo s stališča zlasti ZDA, Velike Britanije in Belgije treba intervenirati z orožjem, da ne bi bil zmagal »lumumbizem«²;

3. Nova vlada v ZDA je očitno izračunala, da je hkrati zaželeno in mogoče, da se desetletna vojna v Vietnamu konča z zmago ameriškega orožja; za tako vojno — še ne-

primerno bolj kot za intervencijo v Kongu — bi bila generalna skupščina, zbrana v New Yorku, zelo na poti.

Da pa je prav tedaj izstopila iz OZN Indonezija, je do neke mere koincidenca. Večina v OZN pripada skupini držav, ki jih prav Indonezija skuša zbirati in zbrati — AAA jim pravijo tam. Izstopiti iz organizacije, kjer imajo prav te države večino, ni spričo take težnje kdo ve kaj logično. In argument, da je OZN orodje ZDA, je zastarel. To je bilo precej res nekdanj, ko je Indonezija mirno sedela v tej organizaciji, je pa bilo dosti manj res ali pa celo ni bilo več res tedaj, ko je izstopila. Še več; s tem da je izstopila, je storila vse, kar je bilo v njeni moči, da se kolo zgodovine OZN zavrti nekoliko nazaj, nazaj proti tistemu času, ko so ZDA res vedrile in oblačile v tej organizaciji. In ta gesta Indonezije je tudi praktično bila v pomoč ZDA v njihovem prizadevanju, da generalni skupščini preprečijo normalno delo. Ta gesta je demoralizirala skupino nevezanih držav in paralizirala njeno aktivnost. Prisotnosti te skupine, ki je pravkar v Kairu sklenila krepiti OZN — v New Yorku ni bilo čutiti! To je bil doslej največji neuspeh struje nevezanih držav.

Vendar tudi tokrat OZN ni propadla. Kmalu po ponesrečeni generalni skupščini je v raznih drugih oblikah pokazala svojo življenjsko moč. Zbral se je plenum komisije za razorožitev (in sicer vse članice!), formiral se je na ženevski konferenci izvoljeni svet za trgovino in razvoj in celo Varnostni svet je pokazal nekaj sposobnosti, da opravlja svojo funkcijo (Dominikanska republika, Kašmir). Generalni sekretar U Tant je z moralno podporo večine držav članic kar uspešno ukrepal. ZDA so umaknile svojo grožnjo, zasnovano na členu 19. Ustanovne listine. Generalna skupščina se bo mogla zbrati na svoje jubilejno zasedanje.

Gesta ZDA je podobna povratku ZSSR v Varnostni svet pred petnajstimi leti. Kot takrat ZSSR tako tudi zdaj ZDA niso prevzele odgovornosti, da bi se OZN razbila.

Razlog je isti. To je volja večine človeštva, to je želja te večine, da se ohrani mir, da narodi urejajo in urede svoje odnose tako, kot je v prid človeštvu kot celoti, se pravi, na podlagi čedalje doslednejšega izvajanja temeljnih načel, na katerih sloni OZN.

V tem smislu in zavoljo vsega, kar se je v OZN in zunaj nje v zadnjih letih dogajalo, je dvajseto zasedanje generalne skupščine hkrati jubilej in prepričljiva zmaga tistih idej, ki jih OZN zastopa.

ALEŠ BEBLER

RADOMIR LUKIĆ

Tri knjige o teoriji države in prava

(Dr. Radomir Lukić: »Uvod u pravo«, izd. Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1961; »Politička teorija države«, izd. isti, 1962; »Teorija države i prava«, izd. Savremena administracija, Beograd, 1964.)

V procesu diferenciacije družbene zavesti se je pravna zavest kot ena izmed njenih oblik vse bolj izločala iz tradicionalnega filozofskega okvira; diferencirana pravna zavest pa je omogočila oblikovanje samostojne pravne znanosti. Približno do Kanta je obstajalo — lahko bi tako rekli — filozofsko pravo, ne pa resnična in samostojna pravna znanost. Po Kantu poskušajo objekt prava identificirati kot samostojen objekt, pravo ločiti od filozofije in ga osamosvojiti. V tem procesu se filozofsko pravo spreminja v pozitivno pravo, filozofsko-spekulativna pravna zavest v znanstveno zavest, razmišljanja o naravnem pravu v znanstveno proučevanje pozitivnih pravnih norm in sistemov. Pojem »pravo« je tako prevzel pozitivno vsebino, postal je v bistvu sinonim za pozitivnopravni sistem pravnih odnosov v državi (notranje pravo) in med državami (mednarodno, meddržavno pravo). S tem pa seveda niso prenehala filozofska razmišljanja o pravu kot družbenem pojavu,

zlasti tista, ki se nanašajo na večno dilemo o pravu in pravičnosti; to obravnava filozofija prava kot posebna filozofska in pravna disciplina. Filozofija prava je pravzaprav postala vmesno področje med filozofijo in pravno znanostjo; v procesu osamosvajanja pravne znanosti pa je v bistvu opravila isto vlogo, kakršno je v 17. in 18. stoletju imela filozofija zgodovine, ki jo štejemo za neposredno prednico sociologije.

Za preobrazbo filozofskega prava v pozitivno pravo je značilno, da se je ob nastajanju in razvijanju pravne znanosti, ki preučuje državni pozitivnopravni sistem, vseskozi vsiljevala potreba po oblikovanju posebne pravne discipline, ki vsebuje splošna znanja o državi in pravu in ugotavlja sam pojem države in prava. Razvoj in čedalje večja cepitev pravne znanosti na razne pravne discipline (kazensko civilno, trgovinsko pravo itd.) sta zahtevali pravno disciplino, v kateri bi strnili posebne pravne pojme v splošne kategorije, ki jih vsebujejo vsi ali vsaj

razni pozitivnopravni sistemi. Tako se je izoblikovala teorija države in prava kot posebna pravna znanost. Ta abstraktna pravna disciplina obravnava splošne značilnosti in lastnosti države in prava, ki se izražajo s splošnimi pojmi in splošnimi zakonitostmi o državi in pravu. Teorija o državi in pravu ne proučuje konkretnih držav in pravnih sistemov, marveč tisto, kar je splošno za državo in pravo kot družbena pojava, kar je imanentna vsebina teh pojavov; ta vsebina pa se seveda izraža v raznih konkretnih zunanjih oblikah.

Te uvodne misli, ki nakazujejo pomen teorije o državi in pravu, povezujem z ugotovitvijo, da je ta posebna pravna znanost povsod v svetu pomembna študijska disciplina na pravnih fakultetah in sorodnih šolah. Že to zahteva, da vsaj kratko opozorimo — čeprav s precejšnjo časovno zamudo — na opus našega vidnega teoretika na tem področju, profesorja beograjske pravne fakultete dr. Radomira Lukića. Knjige tega avtorja, ki sem jih omenil v podnaslovu, so pomemben jugoslovanski prispevek k razvoju teorije o državi in pravu. Čeprav jih avtor označuje za učbenike, so nedvomno obenem tehtna znanstvena dela. »Uvod u pravo« in »Teorija države i prava« sta predvsem namenjena študentom pravnih fakultet. Prva knjiga je učbenik za predmet z istim nazivom. Predmet predavajo v prvem letniku. (Na ljubljanski pravni fakulteti se ta predmet imenuje »Uvod v pravo«). Druga knjiga pa je učbenik za istoimenski predmet na drugi oziroma tretji

stopnji pravnega študija. (Po študijskem načrtu pravne fakultete v Ljubljani predavajo »Teorijo države in prava« v III. letniku, na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani pa že v II. letniku, vključen pa je tudi med izbirne predmete tretje stopnje iz skupine političnih ved.)

Glede na to, kaj preučuje, in na ustrezní pomen, ki ga ima teorija o državi in pravu v širšem okviru pravne znanosti, je ta študijska disciplina pravzaprav uvod v študij prava. Lukićev učbenik »Uvod u pravo« je povsem prilagojen temu smotru. Prvi del učbenika obsega 370 strani temeljnih elementov teorije o državi in pravu. V prvem poglavju avtor razčlenjuje pojem prava in države, prikazuje razmerje med pravom in državo na eni ter družbo na drugi strani, oriše glavne koncepte o pravu in državi. Drugo poglavje obravnava razmerje med pravom in državo. V tretjem poglavju govori avtor o pravni organizaciji države, in sicer najprej o splošnih načelih, ki veljajo za državno organizacijo, nato pa še posebej o oblikah vladavine, političnega režima, državne ureditve in o oblikah državne oblasti. Nadaljnja poglavja so namenjena pravni ureditvi v državi, to je tistemu delu družbene ureditve, ki ga ureja pravo. To so poglavja o pravni normi, pravnem aktu, splošnem pravnem aktu kot viru prava, o posameznem pravnem aktu, pravnem odnosu, o subjektu prava, aplikaciji prava, zakonitosti, interpretaciji prava in o sistemu prava. V drugem, sorazmerno pičlemu delu omenjenega učbenika — obsega zgolj 20 strani — podaja avtor oris

pravnega sistema socialistične Jugoslavije, in sicer tako, da najprej prikaže razvoj tega pravnega sistema, nato poudari glavne značilnosti prava v naši socialistični družbi nasploh in še posebej po posameznih glavnih pravnih panogah. V tem delu učbenika je avtor kratko zajel pozitivnopravni sistem v Jugoslaviji, kar seveda presega okvir teorije o državi in pravu.

Vsebina knjige »Teorija o državi i pravu« je po eni strani dopolnitev tistega, kar vsebuje »Uvod u pravo«; zato sta obe knjigi v bistvu enotno delo o teoriji države in prava. Obenem pa avtor v »Teoriji države i prava« globlje in na višji ravni posega v to področje pravne znanosti. To je razumljivo in celo nujno, kajti knjigo je avtor objavil — kar izrecno poudarja — da bi zadovoljil potrebo po učbeniku za tretjo stopnjo pravnega študija. Avtor se v uvodu tega učbenika ukvarja s pojmom teorije države in prava. Prvi del je namenjen pojmu in funkciji države in prava. Avtor govori najprej o pojmu države in državne oblasti, nato pa o pojmu prava, kar povezuje s kritiko napačnih pojmovanj o pravu. V okviru tega dela obravnava pravno tehniko, ustvarjanje prava in pojmovno obdelavo prava. Ta del učbenika zaključujejo razmišljanja o funkciji države in prava. V drugem delu avtor opisuje nastanek in razvoj države in prava. Najprej opozori na vlogo revolucije pri nastanku in razvoju države in prava, druga poglavja pa vsebujejo: nastanek države in prava hkrati s kritiko napačnih pojmovanj o nastanku države in prava; razredne tipe države

in prava; buržoazno državo in pravo (družbena vsebina buržoazne države, organizacija buržoazne države); socialistično državo in pravo (družbena vsebina socialistične države, organizacija socialistične države); odmiranje države in prava.

Tretja knjiga, v kateri prof. Lukić obravnava državo, je »Politička teorija države«. Avtor označuje za predmet te teorije državo kot politični faktor, kot politični subjekt in kot politično organizacijo. Politična teorija države proučuje zgolj eno stran in en element države kot celostnega družbenega pojava. Zato je politična teorija države sestavni del obče teorije države (in prava). Vendar pa praktični razlogi vevajo — kot meni avtor — da je treba politično teorijo izločiti iz obče teorije o državi; tako je mogoče nadrobnejše in globlje proučevati politični aspekt države.

Vprašanje je, kako opredeliti odnos med politično teorijo države in drugimi posebnimi znanstvenimi disciplinami, ki proučujejo državo? To vprašanje se nanaša predvsem na razmerje med sociologijo države in politično teorijo države. Znano je, da nekateri bolj ali manj istovetijo predmeta, ki ju preučujeta sociologija države in obča teorija o državi. Prof. Lukić ni tega mnenja in sodi, da sociologija države ne proučuje vseh strani države — kar preučuje obča teorija o državi — marveč zgolj njeno sociološko stran, to je vezi in odnose med državo kot družbenim pojavom in drugimi družbenimi pojavi. Politična teorija države je tudi nasproti tako pojmovani sociologiji države ožja disciplina in je

pravzaprav njen sestavni del. Avtor meni, da bi tudi v tem pogledu praktični razlogi — to je možnost globljega in bolj natančnega proučevanja določenih pojavov v državi — lahko opravičevali izločitev politične teorije o državi iz širšega okvira sociologije države. S tem je obenem določeno razmerje med politično teorijo države in občo sociologijo. Politična teorija države ni v neposredni zvezi z občo sociologijo, z njo se povezuje zgolj kot del sociologije države.

Prof. Lukić poudarja, da je politična teorija države tesno povezana z občo znanostjo o politiki. Obča politična znanost je v nekem smislu le sestavni del obče sociologije, kajti politika je eden izmed družbenih pojavov. Obča sociologija pa lahko vsebuje le najsplošnejše koncepte o politiki. Zato se je v okrilju sociologije razvila politična sociologija, ki se specialno ukvarja s politikom kot družbenim pojavom. Ne glede na različna pojmovanja o odnosu med občo politično znanostjo in politično sociologijo je avtor mnenja, da je odnos politične teorije države do obče politične znanosti in politične sociologije odnos posebnega do nekaj splošnejšega. Pri tem opozarja na stališča tistih, ki menijo, da je predmet politične znanosti izključno država; to pomeni, da se politična teorija države istoveti z občo politično znanostjo. Glede na mnenje tistih, ki sodijo, da je tudi predmet politične sociologije izključno država, pa se politična teorija države istoveti s politično sociologijo. Taka stališča so nevzdržna, kajti politika ne zajema le države,

marveč dosti širše področje družbenih pojavov; zato je politična teorija države ožja disciplina v odnosu do omenjenih znanstvenih disciplin.

Naloga politične teorije države je — poudarja prof. Lukić — da prouči državo kot politični pojav in oblikuje splošne pojme ter splošne zakonitosti o državi kot političnem pojavu. Ta teorija ugotavlja vsebino državne politične dejavnosti in faktorje, ki določajo to dejavnost; obenem pa ugotavlja vpliv te dejavnosti na družbo. Politično proučevanje države pojasnjuje vprašanja: kako država sprejema posamezne politične odločitve, kaj določa državno politiko, kako se politične odločitve uresničujejo, kako politika učinkuje glede na cilje, ki si jih je zastavila? Skratka, politično proučevanje države pojasnjuje kaj država dela, zakaj tako dela in kakšen je učinek tega njenega dela.

Takemu avtorjevemu konceptu o predmetu politične teorije države ustreza vsebina omenjenega učbenika (235 strani). V njem avtor uvodoma razlaga pojem in vrste političnih faktorjev, splošne politične faktorje, politične subjekte in državno organizacijo kot politični faktor. Prvi del učbenika se nanaša na politično dejavnost države in vsebuje poglavje o družbenem političnem procesu, o sprejemanju državnih odločitev, o izvrševanju državnih odločitev in o razvojnih fazah državne politične dejavnosti. V drugem delu govori avtor o vplivu državne politične dejavnosti na družbo; ta del vsebuje poglavji o državnih ciljih in o državni funkciji. V zaključnem delu pa

prof. Lukić razvija svoje poglede na glavne probleme sodobne države, in sicer v poglavjih o prehodu v socializem, o etatizmu, o birokraciji, o centralizmu in o mednarodnih odnosih.

Kritična vsebinska ocena obravnavanih učbenikov bi bržkone morala poseči v nekatere koncepte, ki jih avtor izraža v »Uvodu u pravo« in v »Teoriji države i prava«. Ti koncepti tudi v naši literaturi o teoriji države in prava nikakor niso nesporni. Misel o potrebi po temeljitejši kritični oceni se vsiljuje zlasti glede učbenika »Politička teorija države«. V tem kratkem prikazu se omejujemo le na nekaj ugotovitev. »Politička teorija države« je pri nas prvi poskus sistematizirane politične teorije o državi, na kar avtor v predgovoru izrecno opozarja. Nekatere pomanjkljivosti, ki jih ima to delo, so nedvomno posledica tudi tega dejstva. Mnenja smo, da bi avtor moral izločiti in obširneje obravnavati vlogo družbenih razredov kot političnih činiteljev oziroma subjektov. Potrebno bi bilo temeljiteje razviti marksistično teorijo o razrednem boju kot gibalni sili družbenega razvoja, saj tudi avtor izrecno ugotavlja, da »zgodovinsko-materialistična teorija temelji na stališču, da so družbeni razredi najpomembnejši politični subjekti« (str. 65). Sodimo, da ta ugotovitev ni do cela v skladu z avtorjevim konceptom politične stranke. Tudi v tem pogledu bi bilo potrebno temeljiteje obravnavati razredno naravo političnih strank, v tej zvezi pa še odnos med objektivnim, razrednim in subjektivnim, političnim grupiranjem v sodobni buržoazni državi.

Vprašanja o suverenosti, o oblikah političnega režima in o oblikah državne oblasti štejejo med osrednja v politični teoriji države. Prav iz tega kompleksa lahko izluščimo različna pojmovanja demokracije, od liberalnega do marksističnega. Temu pomembnemu področju politične teorije je avtor najbrž posvetil nekoliko premalo pozornosti. V tej sferi se marksistična politična teorija bistveno razlikuje od buržoazne. Slednja temelji slej ko prej pretežno na liberalni oziroma liberalno-demokratski kritiki demokracije. Socialistično demokracijo pojmuje kot malone tiranski režim, ki izenačuje in uravnava pestrost življenja, odpravlja razlike in nasprotja, na katerih temelji svoboda in vse to nadomešča z monotonno uniformiranostjo. Ta kritika je usmerjena proti demokratskemu centralizmu in enotnosti oblasti ter uveljavlja delitev oblasti, prenos suverenosti od ljudstva na parlament, ločitev titularne suverenosti od resnične. V zvezi z oblikami državne oblasti bi bilo zanimivo razčleniti nekatere nove pojave v sodobni buržoazni državi, ki zadevajo razmerje med zakonodajno in izvršilno oblastjo. Očitno je, da se v tem pogledu politična praksa precej odmika od ustaljenih konceptov buržoazne politične teorije. Pomembni vzvodi oblasti vse bolj prehajajo od parlamenta na vlado in druge upravne organe, in sicer zaradi gospodujoče vloge, ki jo je prevzela država na ekonomskem in socialnem področju v sodobnem sistemu državnega kapitalizma.

Avtor pojmuje funkcijo države kot usmerjevalno; država

usmerja družbo zaradi vzdrževanja in razvoja določenega produkcijskega načina. Glede na opravljanje te funkcije v sodobnem svetu razlikuje razvite kapitalistične države, razvite socialistične države in nerazvite države, ki so lahko kapitalistične ali socialistične (str. 211) Pri obravnavanju značilnosti nerazvitih držav se mimoregre dotakne tudi problema o mirnem prehodu v socializem (str. 218). Mnenja smo, da bi bilo potrebno o tem pomembnem vprašanju povedati kaj več. Marksistična politična teorija — zlasti v Franciji in Italiji — je temeljito obravnavala možnosti mirnega (nenasilnega, demokratičnega, parlamentarnega idr.) prehoda iz kapitalizma v socializem in tako dopolnila dotlej

prevladujoče koncepte o oblikah socialistične revolucije.

Navzlic tem pripombam, ki bi jim lahko pridružili še nekatere druge, moramo poudariti, da so omenjene knjige prof. Lukića nedvomno tehtna obogatitev naše pravne in politikološke znanstvene literature. Njihova uporabnost presega okvir, ki ga avtor nakazuje v ustreznih predgovorih. Za študente pomenijo pregledne in sistematične učbenike; za vse druge, ki jih zanima obča in posebej še politična teorija države, pa nadvse koristno študijsko gradivo, ki podaja temeljna izhodišča in hkrati začrtuje splošno smer nadaljnjih znanstvenih prizadevanj na tem področju družboslovnih znanosti.

A. ŽUN

Ocene in marginalije

Štiri knjige, ki so letos izšle pri različnih jugoslovanskih založbah, se med seboj po kvaliteti in po predmetu močno razlikujejo. Povezuje jih le isto znanstveno območje — *psihologija*. To tudi niso vse psihološke knjige, ki so izšle v prvi polovici leta 1965. Pri založbi »Panorama« v Zagrebu je izšla še knjiga G. K a t o n e »Psihološka analiza ekonomskega ponašanja«, ki bo podrobneje prikazana in ocenjena v posebnem članku. Zbirko člankov iz vojne psihologije (I.), ki je izšla letos pri Vojnoizdavačkom zavodu v Beogradu, bom ocenil kasneje. Opozarjam tudi na deset brošur

beogradske delavske univerze (Dečja psihologija — prvo kolo), ki so izšle letos z lansko letnico; dve izmed njih — »Otroške risbe kot izraz otrokovega duševnega razvoja« ter »Puberteta in obdobje adolescence« — sta napisala slovenska psihologa, zakonca T o l i č.

NIKOLA ROT, PSIHOLOGIJA OSEBNOSTI. Pri Cankarjevi založbi je letos (1965) izšel prevod Rotovega dela »Ličnost i njene osobine« (naslov rokopisa). Knjigo je zadovoljivo prevedel Božidar Borko.

Poglavitna lastnost knjige je njena tvegana *vseobsežnost*: pri-

merjali bi jo lahko s široko in plitvo reko. Vprašanje je, če je bilo treba dr. Rotu vključiti v knjigo prav vse, kar sodi k široki problematiki psihologije osebnosti. Prav zato se ni mogel nikjer zares poglobiti v zapleteno in »občutljivo« snov.

Kaj vse obravnava knjiga? Oglejmo si vsak del posebej.

Prvi del, *Kako razumemo osebnost*, poskuša na nekaj več kot tridesetih straneh obseči glavne obrise in bistvene značilnosti pojma osebnosti in karakteristik osebnosti, poleg tega pa (celo kritično) razložiti Freudovo, Allportovo, Adlerjevo in Frommovo teorijo osebnosti. Jasno je, da je lahko pisec svoj namen uresničil le zelo približno. (Njegova razlaga ideje Frommovega dela *Escape from Freedom*, npr., se mi zdi še posebej problematična.)

Na nadaljnjih šestdesetih straneh — drugi del, *Struktura osebnosti* — nas pisec informira o vrsti problelov, kot so to: različni nazori o strukturi osebnosti, osebnost kot organizacija lastnosti, faktorska analiza osebnosti (vključno — problematika postopkov in Cattellova prizadevanja), Guilfordov model strukture individualne osebnosti, temperament in njegove lastnosti (vključno-historični aspekt problema: Hipokrat in Pavlov), karakter in značajske lastnosti, celotna problematika inteligentnosti, motorične in senzorične zmožnosti ter telesne karakteristike kot osebnostne lastnosti. Tudi tu nam Nikola Rot posreduje le vrsto zelo zgoščenih opisov.

Tretji del, *Dinamika osebnosti*, daje pregled obsežne snovi in najrazličnejših problemov s

področja motivacije (od deskripcije bioloških in socialnih motivov do faktorske analize teh struktur), odnosov in stališč, predsodkov in interesov; nakaže tudi sila težaven problem razlike med posebnimi vrstami motivov in motivacijskimi faktorji — in to na eni sami strani; nadaljuje z zakonitostmi motivacijskega procesa, s problemi prilagajanja osebnosti in z obrambnimi mehanizmi; ta del sklene s poglavjem *Enotnost osebnosti in samozavest*.

Četrti del, *Razvoj osebnosti*: Zopet vrsta problemov, katerih vsakega bi bilo sicer mogoče obdelati v eni ali več posebnih monografijah: vloga in interakcija dednosti, okolja in dejavnosti, biološki in sociološki aspekti osebnostnega razvoja, vloga družine, šole in vrstnikov v razvoju osebnosti, kultura in osebnost ter problematika razredne pripadnosti in osebnostnih lastnosti. Avtor ni izkoristil velikih možnosti, da bi kakorkoli »navezal« resnični stik s *snovjo*. Še posebej zadnji temi (Raziskovanje povezanosti osebnosti in razredne pripadnosti pa Pomen družbenega sistema za formiranje osebnosti) sta mu ponudili obilo možnosti, da bi razvil širši in globlji koncept marksistično inspirirane ter utemeljene psihologije osebnosti in da bi opredelil njena razmerja s teoretičnimi ter z aplikativnimi družbenimi vedami.

»Marx in Engels sta posvečala v svojih spisih veliko pozornost osebnosti, čeprav nista ustvarila podrobneje obdelane teorije osebnosti«, ugotavlja dr. Rot. Dovolil bi si opozoriti tovariša Rota, da »podrobneje obdelane teorije osebnosti« niso

samo tiste, ki to, da so »teorije osebnosti«, povedo o sebi kar v naslovu knjige ali članka. Marx je nedvomno že v znanih pariških rokopisih razvil konsekvantno, moderno in revolucionarno *teorijo osebnosti*; kasnejša snovanja samih klasikov in mnogih njunih naslednikov, od Plehanova do Lukácsa, od Horkheimerja do Blocha itd., so prinesla prav na tem področju toliko novega in tehtnega, da predstavnikom različnih *posebnih* znanosti, socialna psihologija osebnosti, socialna psihologija, industrijska sociologija in psihologija, pedagogika itd. itd., še dolgo ne bo treba tožiti zaradi pomanjkljivih teoretičnih temeljev; seveda se je treba poglobiti v marksizem, v zgodovino marksizma in v *prakso*, ki jo navdihuje Marxova, Engelsova in Leninova misel. Upam, da ne pretiravam, če trdim, da so mnogi pomembni (naši specifični) momenti za kreacijo teorije osebnosti dani tudi v delih mnogih naših marksistov (npr. gradivo lanskoletne Korčulske poletne šole, referati na simpoziju o temeljnih moralnih vrednotah naše družbe, zbornika Človek danes ter Socializem in humanizem itd.). Na str. 220 opozarja pisec *zelo načelno* na pomen Programa ZKJ za to problematiko. To je le nekoliko premalo; mislim, da je mnogo več tega, kar morajo eksaktne (ali k eksaktnosti težeče) družbene vede »prevesti« v svoj jezik; naše »osebnosti« živijo zelo različna življenja in mislijo zelo različne misli in trpijo zelo različna trpljenja. *Bistveno* je najrazločnejše zapisano v stvarnosti, v *vsakdanjosti* — le da ga največkrat ne moremo dojeti direktno, intuitivno ali z *zdravim*

razumom. Družbene vede morajo na kritično pot skozi realnost človeškega bivanja... Če je Nikola Rot Program ZKJ že omenil, bi moral do črke in do *vizije* tega izrednega dokumenta zavzeti aktivno in konstruktivno, afirmativno-kritično stališče: nekaj tehtnega bi skoraj moral povedati o razmerju med dejanskim in mišljenim, o realnem stanju naše dandanašnje človečnosti (in osebnosti), o temeljnih obeležjih in momentih procesov v *aktualni* osebnosti (in družbeni) strukturi... Brez naporenega poglobljanja v ogromno marksistično usmerjeno literaturo, brez najširših in premišljenih raziskovalnih *kontaktov* z delovnimi ljudmi kjerkoli, brez nenehnega spremljanja dogajanja v naši, jugoslovanski družbeni ustvarjalnosti (od materialne do najvišje »duhovne« produkcije) — pač ni mogoče ničesar izreči o *psihologiji osebnosti*, kakršno *potrebujemo*. Zelo radi delamo neko napako (kar zadeva jedro naše svetovno-nazorske orientacije — marksistične filozofije): radi bi prišli do spoznanj po manj utrudljivi poti, čimbolj *naravnost*; zelo radi bi izolirali tudi tiste *predmete* raziskovanja, ki jih nikakor ni mogoče osamiti; zelo radi bi se otesli *odgovornosti* do ogromne teoretične zapuščine in kot geniji začeli znova — iz svoje glave... Sploh pa zelo radi drsimo po gladkih površinah dejstev (predvsem *prijetnih*) in tujih idej (predvsem *neproblematičnih*)... Žal bo morala psihologija osebnosti zajeti vse, celo to — *teorije* in družbene eksistence. (Naj samo pripomnim, da psihologije osebnosti skoraj ni mogoče ločiti od soci-

alne psihologije — obe *posebni* stroki se vzajemno prepletata in dopolnjujeta; razlikuje ju predvsem formulacija *predmeta*, medtem ko je metodologija skoraj povsem enaka. Splošna teorija družbenih ved predstavlja njuno občo teoretično orientacijo, splošna psihologija pa jima daje poglobilni kategorialni (pojmovni) instrumentarij, kar zadeva psihične procese. Filozofija marksizma kot mnogoterost *podob* in projektov dejavnega vključevanja človeka v svet in kot radikalna kritika njegove inertnosti in historične *odsotnosti* je tista idejna zakladnica, ki nenehno vpliva na *smer* sleherne družbene vede — od propozicij in hipotez do načina interpretacije rezultatov in formuliranja sklepov. Razmerja med znanostjo in filozofijo seveda nikoli ni mogoče mehanično določiti in dokončno izraziti... To je poskušal stalinizem kot »edini marksizem«.)

Zaključni, peti del, *Diagnoza osebnosti in osebnostne lastnosti*, zopet kaže isto: tipi lastnosti, Jungova, Kretschmerjeva in Sheldova tipologija pa kratka kritika oz. ocena osebnostnih tipologij; potem pa še metoda in tehnika raziskovanja osebnosti — (intervju, vprašalniki in inventarji osebnosti, lestvice za ocenjevanje, posamezne vrste testov in projektivne tehnike). Tu je konec knjige.

Takoj je treba odgovoriti na vprašanje, ki sledi iz vsega, kar sem o njeni že povedal: *v čem je vrednost te knjige; ali je koristna ali ni; komu lahko koristi?* Menim, da je predvsem le soliden informator in učbenik (nedvomno sodi v knjižnico slehernega človeka, ki hoče biti sploš-

no izobražen tudi na tem področju). Koristna torej je — predvsem laikom in začetnikom; gotovo daje tudi orientacijo za študij in mnogo koristnih podatkov. Vprašati se je še treba, če je bilo knjigo res treba prevesti v slovenščino. Odgovor: da in ne. Nedvomno je prav, da je širšemu krogu bralcev omogočen lažji vstop v to zelo pomembno območje psihologije; toda po drugi strani (če pomislimo, kakšne knjige so izšle v zadnjih dvajsetih letih na področju psihologije v naši republici), je treba ugotoviti, da so bila skopo odmerjena sredstva le nekoliko preveč lahkomišlno uporabljena, da razen velikega Rostoharjevega dela, ki sodi v najboljšo srednjeevropsko psihološko tradicijo, nismo dobili nobene zares svetovno znane in pomembne knjige.

Morda bi bilo treba reči še to, da ima Nikola Rot izvrsten pregled nad svetovno, natančneje — *zahodno* psihološko literaturo. Nikakor nočem s tem zmanjševati vrednosti knjige: ob branju sem imel vtis, kot da gre za dobro urejene, uskladene, smiselno povezane zapiske ob dolgoletnem, prizadevnem študiju; ta vtis me ni motil, temveč knjigo prav zato cenim: v njej je zgoščeno dolgoletno branje; če je dr. Rot ni hotel biti izviren in aktualen, pa je prav gotovo dokazal, da ima urejeno znanje.

GÜNTHER SPEICHER, NAŠ DRUGI JAZ. Pri zagrebški »Epohi« je izšla knjiga Güntherja Speicherja »Naše drugo ja« (Unser anders Ich, Grote, 1955) v izredno lepem prevodu dr. Oskarja Ginsbergerja. To je ena najboljših poljudnoznanstvenih

knjig s področja *psihologije* (v najširšem pomenu te besede); delo v devetnajstih poglavjih z živo in tekočo besedo pa z zgovornimi in zanimivimi primeri pripoveduje na skrajno razumljiv način o najpomembnejših prizadevanjih, dogajanjih, osebnostih in dognanjih v območju psihičnega življenja in znanosti, ki le-to skuša razjasniti ter tako ali drugače vplivati nanj; prav zato je bilo treba napisati »v najširšem pomenu besede«: ne gre pretežno za občo psihologijo in za njen predmet, temveč za problematiko, ki se razteza od psihiatrije do pedagoške psihologije in od starega »magnetiziranja« do moderne lobotomije; pisec zelo rad poseže v nenavadno, vznemirljivo ... Vseskozi ima avtor pred seboj, kot pove že naslov dela — naš *drugi jaz*, našo »podzavest« ali (znebimo se statičnega termina) naše *ne zavedanje*.

Čeprav avtor piše, da ni hotel napisati učbenika, se mi zdi, da bi knjiga lahko bila odličen srednješolski učbenik. V rokah spretnega pedagoga, ki bi znal z dijaki obravnavati vsako poglavje tako, da bi ob tem z mero vključeval problematiko obče psihologije, izvajal eksperimente in posploševal gradivo v eksaktne kategorije ter definicije, bi ta knjiga nedvomno prerodila današnji (marsikje) dolgočasni, jalovi in (pogosto) skrajno vulgarni pouk psihologije.

V uvodnem poglavju citira pisec C. G. Junga:

»Človekova osebnost sama po sebi ni celostna, če upoštevamo le *jaz*, tj. zavest. Kompletna postane šele takrat, če jo izpopolnimo s podzavestjo. Za stvarno proučevanje človeške osebnosti

je neogibno treba poznati podzavest.« (str. 5)

Speicher že tu opozori na praktični pomen proučevanja psihološke problematike v sodobnem svetu:

»Vsa protislovja naše sodobne družbe se zrcalijo v vsakem človeku, v njegovih notranjih težavah. Naloga psihologije je — in to ni njena najbolj nepomembna naloga — odkrivanje in spoznavanje najglobljih temeljev teh težav. Njihovo odstranjevanje je žal kar prevečkrat naloga psihiatrije.« (str. 5—6)

Avtor postavlja vprašanje:

»Ali je psihologija znanost v narekovajih?«

V poglavju, ki ima to vprašanje za naslov, še ne najdemo odgovora. Posredno govori o tem celotno delo, neposredno pa zadnje poglavje. Pisec se je odločil za mnenje francoskega matematika in filozofa Philippa de Corbeillerja, ki loči *znanosti* »v ožjem pomenu besede« in »v širšem pomenu besede«. V prvo skupino sodijo vede, ki so na tistem nivoju razvoja, da omogočajo eksaktna predvidevanja; »...meja, ki deli znanosti v ožjem pomenu od znanosti v širšem pomenu, gre (dandanes) skozi področje biologije. Torej: psihologija in sociologija nista znanosti, v ožjem pomenu.« (str. 173) V drugi skupini so »mlade« znanosti, tiste, ki so še zelo daleč od točnosti podatkov in predvidevanj, kakršne lahko posredujejo kemija, fizika in matematika. Ali bo mogoče kdaj tako »brez ostanka« obravnavati psihične pojave in procese (psihologija) in dinamiko družbenega razvoja in medčloveških razmerij (sociologija)? Tega vprašanja Speicher ni postavil,

toda ko pravi: »Če sprejmemo Corbeillerjeve zamisli...« in še: »...če sprejmemo izraze, ki jih je uvedel...«, nas ta dva »če« upravičujeta, da dvomimo v popolno piščevo gotovost kar zadeva *totalno* psihologijo in sociologijo daljne prihodnosti.

V tretjem poglavju (Na sledi »drugemu jazu«) opisuje avtor nekatere vsakdanje situacije in dogajanja, ki bi jih skoraj lahko proglasili za »čudeže«. Vsi ti primeri nam kažejo različne načine manifestiranja »nezavedanja« — neosveščene človekove notranjosti. In prav sem se mora potruditi psiholog; Speicher ga primerja z detektivom, ki mora razjasniti najbolj zapletene situacije. Vsebinska tega poglavja je že izhodišče za naslednje — za pojasnjevanje problematike *bežanja* ljudi v *zavetje* bolezni. »Milijoni ljudi bi se lahko otrešli trpljenja, če bi poznali korenine svojih bolezni. Psihatri dajejo navodila, kako se zdravi revmatizem in naduha, migrena in bolezni želodca, motnje krvnega obtoka in druge bolezni; uče nas tudi, kako prepoznamo nevrose in kako jih je mogoče zdraviti.« (str. 28)

Naslednje poglavje govori o *kompleksih*. Pisec opozarja na težavnost odkrivanja in razumevanja teh psihičnih fenomenov. Še mnogo težje je razvozlati vprašanja njihovega nastajanja. Na tem mestu je napisal Speicher globok Nietzschejev stavek: »To sem napravil, mi pravi spomin. Tega nisem mogel napraviti, mi govori ponos. In navsezadnje popusti spomin.« (str. 37) Sledijo razlage »manjvrednostnega kompleksa« in regresije pa različnih zanimivih pojavov, kot sta npr. domišljajska in razum-

ska doraslost ali nedoraslost ljudi za dojemanje realnih obsegov nevarnosti in neadekvatna posploševanja in povezovanja misli v domeni nezavedanja.

Poglavje o afekcijah, refleksih in instinktih govori o dognanjih Pavlova, Panferova in Mierkeja; še posebej so zanimive razlage problematike dresure in posnemanja.

V poglavju o »postranskem razumu« razlaga avtor psihološke osnove reklamne aktivnosti, ki *izključuje* kupčev oz. potrošnikov razum in apelira na njegovo nezavedanje. Reklama premeteno izkorišča čustva in neopazno podtika občutkom. Speicher opisuje primere, ki govore o moči sugestije in avtosugestije, ki lahko oslabita ali celo povsem ohromita človekov razum. Zanimive so tudi misli o *jeziku gibov*, ki je v veliki meri izraz teženj in nagibov nezavedanja. Če razumemo jezik gibov, nam je dostopno marsikaj, kar je prisotno v sferi »pod« razumom in zavestjo. Še posebej je vreden premisleka poskus z nihalom in primer njegove uporabe pri povsem svojevrstnem preverjanju originalnosti Grünewaldovih slik; »...prava umetnina lahko povzroči vtise, ki prodrejo globoko v podzavest. In povsem mogoče je, da so ti vtisi iz izvirnega Grünewaldovega dela drugačni kot tisti iz najpopolnejšega falzifikata — še posebej, če delujejo na pravega poznavalca in ljubitelja umetnin...« (str. 64)

Poglavje *Hipnoza*, avtogeni *trening* ali — *avtosugestija* obravnava problematiko, ki že od nekdaj privlači pozornost mnogih ljudi: hipnoza ni le metoda zdravljenja v bolnišnicah, pač

pa je tudi široka »praksa« različnih »umetnikov« in šarlatanov, služabnikov praisvirne človeške težnje — doživeti nena- vadno, iracionalno... Zanimiva je I. H. Schultzova metoda avtogenega treninga, ki lahko koristi bolnikom in zdravim. Ob pravilno usmerjenem avtogenem treningu (ob samostojnih vajah) se sprošča tisto, kar je v človeku (na škodo njegovega počutja in zdravja) neosveščeno, zasuto. Sila, ki dviga te neosveščene danosti na površje, je *avtosugestija*, vplivanje na lastno osebnost. Avtosugestija lahko mnogo pripomore k formiranju uspešnih in bolj smotrnih življenjskih in delovnih navad; ljudje bi npr. potrebovali znatno manj časa za mnogo boljši počitek in spanje, če bi bili poučeni o temeljnih elementih avtogenega treninga. Poglavje zaključuje vedra podoba dveh paglavcev, Toma Sawyerja in Hukleberryja Finna, ki znata tako kot dr. Hermann Volmer ali pa bolje — odpravljati bradavice, le da ne z risbo roke z bradavicami, temveč s crknjeno mačko.

Deveto poglavje seznanja bralca z velikani moderne psihologije, z »očetom psihoanalize« in z dvema njegovima najboljšima (toda neposlušnima) učencema. Gre za Freuda, Adlerja in Junga. Katartična metoda dr. Josefa Brauerja je bila pobuda za prizadevna raziskovanja najglobljih in najtežje dostopnih področij psihičnega. Sledi poglavje o začetkih ti. testiranja in o sijajni ideji Hermana Rorschacha, pa še poglavje o problemu *dednosti* in *okolja*.

V dvanajstem poglavju je skiciranih nekaj problemov pedagoške psihologije. Speicher je

tu formuliral tudi sedem načel psihične vzgoje otrok; pisec opozarja na škodljivost neprimer- nih ukrepov, ki deformirajo kar se da občutljivo otrokovo osebnost.

Pravila: 1. prepovedi, če so pogoste in nezadostno utemeljene, lahko povzročijo trajne manjvrednostne komplekse; 2. otrok naj bo sproščen (»samodejaven«, svoboden); 3. pravičnost mora biti v temelju vzgoje, ker preprečuje osebnostne deformacije, kot sta npr. trajno sovraštvo in negativna neprilagodljivost; 4. izrazi ljubezni ne smejo čez mero, ker je sicer v perspektivi ogrožen otrokov občutek za stvarnost; 5. vsako zastraševanje ima lahko najtežje posledice; 6. otrokova samozavest ne sme prekoračiti ustrezne ravni; 7. ker je dom tisti faktor, ki formira najbolj osnovna življenjska stališča, morajo starši paziti, da bo vzdušje v njem takšno, ki bo samo po sebi preprečevalo rast nestabilne, nevrotične in tujim vplivom podvržene osebnosti.

Naslednja poglavja obravnavajo: trinajsto — vzajemna razmerja med hormoni in psihičnim življenjem; štirinajsto — vprašanja, ki nastajajo v zvezi z močno uveljavitvijo psihokirurgije; petnajsto nas vodi v grozljivi svet shizofrenije in opozarja na napore, ki naj bi v perspektivi omogočili uspešnejše zdravljenje te pogoste psihoze.

Poglavje o *zmotah* psihičnega življenja pripoveduje o bolečinah, ki ne ščitijo človekovega organizma, ki ne opozarjajo na notranje in vnanje nevarnosti. »Zmote psihičnega življenja« jih je imenoval Avgust Bier. Kot takšno *zmoto* opisuje Speicher

porodne bolečine in opozarja predvsem na humana prizadevanja ginekologov, ki so dosegla svoj vrh v nazorih in praksi dr. Grantlyja Reada, avtorja knjige »Childbirth without fear«. Njegova metoda poroda *brez strahu* je v svojem bistvu specifični avtogeni trening, ki usposablja porodnico za *sodelovanje* pred in med porodom. Kot pri avtogenem treningu je tudi tu zelo važna relaksacija mišic in specifična zavestna samokontrola. Niti vse porodnice v naši civilizaciji ne trpijo hudih bolečin; takšen individualni primer je usmeril mladega pomožnega zdravnika Reada k razmišljanju o metodi, ki naj bi postavila na laž znano svetopi-semko pravilo in dosegla cilj tudi brez najrazličnejših narkotikov. Mnogo kasneje se je dr. Read v Kongu še bolj prepričal o utemeljenosti svojega mnenja, da so porodne bolečine »ostanek prastare propagande zastraševanja«; porod brez bolečin je v Kongu (pri nekaterih plemenih) splošen in normalen pojav.

Problematika spanja in sanj je ena najpomembnejših tem psihologije. Podzavest je aktivna tudi tedaj, ko človek spi. Prav sanje dokazujejo, da je nezavedanje »budno« tudi takrat, kadar sta telo in zavest v največji meri inhibirana. Sanje so *vhod* v najgloblje plasti duševnega življenja, toda njihov jezik je posreden in težko ga razume celo strokovnjak. V tem poglavju avtor razen zanimivih primerov (Bantingovo odkritje inzulina, von Esmarchovo odkritje *umetne brezkrvnosti*, spočetje ideje za roman »Dr. Jekyll in mr. Hide« R. L. Stevensona) kratko in jasno posreduje Bie-

rove, Freudove, Adlerjeve in Jungove razlage sanjskega fenomena.

V poglavju Žarki iz vesolja razmišlja Speicher o različnih pojavih in problemih, ki jih je na današnji stopnji razvoja znano nemogoče zadovoljivo pojasniti. V štiriindvajsetih urah človeka prebije okoli sto milijonov žarkov iz vesolja. Ne vemo, kje je njihov vir, pa tudi tega ne vemo, če vplivajo in kako vplivajo na naše telo in na duševno življenje. Skoraj nič ne vemo o *ritmih*, ki obvladujejo človekovo življenje, o učinkih žarčenja iz zemlje, o vplivih sonca in lune na psihično življenje... Avtor sklene to poglavje z mislijo, da ne vpliva le psihično življenje na telo in telo na psihično življenje, pač pa so v naravi prisotne sile, ki o njih še ne vemo dovolj — te vplivajo na naše bitje, na zavedanje in nezavedanje.

TOMISLAV TOMENKOVIC, PSIHLOGIJA DELA. Ta obsežna knjiga (Dr. T. Tomenkovič, Psihologija rada — kadrovi i rad, Naučna knjiga, Beograd, 1965) je univerzitetni učbenik. Že leta 1963 sta univerzitetna komisija za učbenike in rektorat odobrila ta tekst kot avtorizirana skripta za študente Filozofsko-zgodovinske fakultete beograjske univerze. Dr. Tomenkovič poznamo v Sloveniji predvsem kot avtorja srednješolskega učbenika za psihologijo, ki je preveden v naš jezik, čeprav je za pouk v srednji šoli skoraj neuporaben. Prav zato, ker s knjigo nikakor nismo bili zadovoljni, nas je še bolj zanimalo, kakšna je Psihologija dela. Seveda je vsaka *psihologi-*

ja dela ali psihofiziologija dela deležna še toliko večje pozornosti in zanimanja že zaradi tega, ker je nujno, da bi tudi naše delovne organizacije začele v kar največjem obsegu izkoriščati dosežke sodobne uporabne psihologije.

Knjiga je v marsičem nepopolna; za razlagami ne tiči toliko izkustvenega gradiva, kot je to primer pri nekaterih zahodnoevropskih in ameriških avtorjih. Tomenković je proučil ogromno ustrezne literature — in kjer ni mogel zajemati iz naše (začetniške in skromne) empirije, se je moral povsem nasloniti na tuja raziskovanja. To je zaenkrat tudi edina možnost, še posebej, če avtor poskuša zajeti vse. (Popolnoma nesmiselno bi bilo zahtevati, da naj neki avtor izkorišča za svoja dela le rezultate, ki mu jih daje »matična« psihologija — raziskave v njegovi državi, pri njegovem narodu; to bi bil popolnoma nemogoč lokalizem in partikularizem — neučinkovitost in omejenost. Toda vendarle so odločilni prav ti materiali in dognanja — hic et nunc. Psiholog mora poznati tuja prizadevanja, še posebej metodologijo; toda nekritično ne sme sprejeti ničesar: metode mora prilagoditi »specifičnostim« svojega predmeta in okolja...)

V uvodnem poglavju skicira dr. Tomenković začetke in razvoj psihologije dela ter položaj te stroke v nekaterih pomembnejših deželah, opisuje njen predmet in domeno tovrstnih raziskav. V nadaljnjih enajstih poglavjih posreduje obširno problematiko posameznih njenih področij: 1. analiza opravila

oz. specifičnega dela; 2. metode dela in planiranje delovnih sredstev; 3. problemi in metode poklicnega usmerjanja in selekcije; 4. načini dobivanja podatkov o kandidatih za različna dela oz. delovna mesta; 5. problemi uporabe testov in predvidevanja uspešnosti pri delu; 6. vprašanja uvajanja ljudi v posamezna dela in problematika izobraževanja nasploh; 7. obča narava človeškega dela in pogoji produktivnosti; 8. nesreče pri delu in problematika varnosti; 9. merjenje uspešnosti dela; 10. analitična ocena delovnih mest; 11. ocenjevanja prispevka delovnih ljudi gospodarski organizaciji.

V kratkem informativnem zapisu je tako obsežno delo nemogoče kritično oceniti, sploh pa bi bilo nemogoče resumirati njegovo vsebino. Knjiga je soliden univerzitetni učbenik, ki bo lahko dobro služil tudi praktikom v kadrovsko-socialnih službah in v proizvodnih obratih. Dr. Tomenković z mnogimi tabelami in grafikoni, s primeri iz literature, ki jo je uporabil, bogato ilustrira mnoga teoretična stališča in interpretacije. Morda knjiga v marsičem ne bo mogla direktno pomagati praktiku (tako npr. pri formiranju analitične ocene delovnih mest ipd.), toda to tudi ni in ne more biti njen namen. Je znanstveno delo ne pa suma dogmatičnih receptov. Vsekakor je pred nami knjiga, ki sodi v knjižnico vsake gospodarske organizacije, in ki bi jo morali študirati vsi, ki je globlje znanje o problemih dela in človeškega faktorja v produkciji tudi njihova poklicna dolžnost.

NIKOLA VOLF, PSIHOLOSKI TESTI V PSIHIATRIJI. Drobna knjižica dr. Nikole Volfa (N. V., Psihološki testovi u psihiatriji, Naučna knjiga, Univerziteti udžbenici, Beograd, 1965) sicer ne zasluži takšne hvale, kakršno ji je napisal v predgovoru prof. dr. Uroš Jekić, res pa je, da bo kot priročnik študentov medicine (njim je predvsem namenjena) in kot berilo vseh, ki bi radi imeli splošno znanje o testih, povsem ustrezala. V knjižici je vse tisto, kar naj bi vedel o testih vsak človek s »splošno izobrazbo«, nestrokovnjak.

Ne bo odveč, če opozorimo na neko vse bolj pogosto prakso našega časopisja, ki je v najožji zvezi s psihološkimi testi — z instrumenti, brez katerih si sploh ni mogoče predstavljati modernih psiholoških prizadevanj. V časopisih se kar naprej srečujemo z daljšimi ali krajšimi »testi«, ki z njimi lahko nezmotljivo izmeriš inteligentnost svoje prababice ali družabnost svojega strica. Človek bi nad temi spakovanji okoli interesov, volje, čustev itd. najraje zamahnil z roko, češ da gre le za neresno družabno igro, toda situacija vendarle ni tako enostavna. Dejstvo je, da so po tej poti mnoge naloge oz. problemi iz testov, ki se uporabljajo pri nas, prišli v javnost in da smo zaradi tega soočeni z vprašanjem morebitnega zmanjšanja vrednosti teh testov. Kdo objavlja te neslane in anonimne prispevke? Jasno je, da tisti, ki so jim testi dostopni. In zakaj? Zaradi honorarjev, ki jih res ni mogoče lažje zaslužiti kot tako — z ne-intelligentnim prepisovanjem. Če se je v določeni meri testiranje

spremenilo v *obrt* (v rutinersko manipuliranje, ki je pogosto samo sebi namen), se je deloma izrodilo tudi v *trgovino*. Psihološki testi so eden izmed dosežkov evropske kulture — podobno kot psihoanaliza ali psihokirurgija. Ta *izvir* zato *determinira* njihovo uporabo. Kot sta lahko psihoanaliza ali hipnoza nehumano, nekulturno in šarlatansko uporabljeni, prav tako se lahko tudi psihološki testi v rokah enostransko izobraženih polintelektualcev spremenijo v nekulturno (= nehumano) dejavnost. Čeprav je psihologija postala samostojna znanost (z lastnimi metodami in z lastnim predmetom), pa je danes treba še bolj poudariti njeno *pripadnost tej naši kulturi*. Ljudje, ki so bili nosilci njene emancipacije, so bili *najširše zainteresirani* in izobraženi prvaki znanosti in filozofije. Veličina psihologije je v njeni izvorni povezanosti z vsemi področji človeške ustvarjalnosti, ne pa v specialističnih, enostranskih prizadevanjih. Kako naj se omeji psiholog do česar koli vrednega in pomembnega v naši kulturi, pa najsi je to »preteklo« ali »sedanje«?

Uvodoma pojasnjuje dr. Volf pomen psihologije, še posebej pa opozarja na naloge kliničnega psihologa. Prav psihološki testi so tisto sredstvo, ki morda najbolj povezuje psihologijo s tistimi praktičnimi in teoretičnimi prizadevanji v medicini, ki jih lahko imenujemo *psihiatrija*. (Tako je treba pripomniti, da nekih definitivnih meja med psihologijo in psihiatrijo itak ni: klinična psihologija je *mejna* stroka psihologije, ki posega na teren medicine; psia-

trija je del medicine, ki odpravlja mejo med predmetom medicine in predmetom družbenih ved. Psihijatrija je — s svojimi najvidnejšimi predstavniki — v veliki meri *družbena veda*, ki pogosto transcendirira tradicionalne meje medicine celo do nivoja sodb o občih vprašanih kulture, z drugimi besedami: postaja *filozofija* prezentne kulture ali človečnosti. Prizadevanja v tej smeri od Freuda, Adlerja in Junga do Jaspersa, Sullivana in Fromma niso le v največji meri oblikovale sodobne podobe človeka in kulture, temveč so ustvarile mnoge prvine moderne psihologije in odprle vrsto sodobnih kulturno-filozofskih problemov. Če dandanes še ni pristnega sodelovanja med psihiatri, psihologi, sociologi itd., ni to niti najmanj spodbudno, kajti ogromna množina nakopičenega izkustva ali znanja in dognanj, pa zapletenost problematike sodobnega sveta in situacije ljudi v tem svetu, zahteva skupno dejavnost, od posebnih mentalno-higienskih do najsplošnejših družbeno-kritičnih snovanj.)

Po uvodnem poglavju sledi kratek zgodovinski pregled nastanka, razvoja in uveljavitve testov in testiranja. V naslednjem poglavju avtor definira psihološki test in opisuje njegove temeljne lastnosti (validnost, reliabilnost, objektivnost in diskriminativnost). Tu razloži na kratko še pojme, kot so »baterije testov«, »testne norme« ipd.; opozarja tudi na glavna obeležja postopka pri testiranju.

Sledi klasifikacija testov. Najprej navaja dr. Volf *teste znanja*, tj. tiste, ki služijo merjenju stopnje pridobljenega zna-

nja in navad oz. spretnosti. Druga skupina so *testi sposobnosti* (senzorni testi in testi motorične spretnosti ter mehaničnih sposobnosti). Tretja skupina so *testi inteligentnosti* (mentalni, analitični in sintetični); avtor posreduje temeljne informacije o naslednjih sintetičnih inteligentnostnih testih: Binet-Simonov test, Wechaler-Bellevue test (verbalni in neverbalni podtesti), Ravenov test progresivnih matric, Goodenoughov test risb človeka in Visual Motor Gestalt Test Loretta Benderja. Tu vnaša dr. Volf v tekst nekaj splošnih misli o merjenju sposobnosti in inteligentnosti ter še posebej o izražanju rezultatov, dobljenih s testi sposobnosti. Četrta skupina so *testi abstraktnega pojmovnega mišljenja*, ki jih dr. Volf obširneje ne opisuje; omenja teste Goldstein, Vigotski in Kasanin. Zadnja (peta) skupina so *osebnostni testi*. Opisane so tri podvrste *analitičnih* osebnostnih testov; to so: psihiatrični vprašalniki, testi stališč in interesov ter »karakterni« test Tsedek. Tudi *sintetični* (projektivni) osebnostni testi so razdeljeni v tri podvrste. V prvo podvrsto (testi strukture) sodi znani Rorschachov test pack skupaj s svojimi posebnimi izvedbami, kot sta Behn-Rorschach-test in Zulliger-test; strukturni test je tudi Szondijeva »eksperimentalna diagnostika nagonov«. Druga podvrsta so *testi »teme«*: T. A. T. ali test tematične apercepcije H. A. Murraya, Rosenzweigov frustracijski test in tehnike, ki zajemajo iz risanja in igranja. Tretja podvrsta projektivnih testov so asociacijski testi: Jungov test

asociacije besed in test nedokončanih stavkov.

V sklepni besedi dr. Nikola Volf ugotavlja, da je testiranje v nekaj več kot petdesetih letih postalo pomemben faktor napredka v psihologiji in psihiatriji. Testiranju ne more nihče več resno nasprotovati, čeprav je na eni strani mogoča nekritična in pretirana uporaba testov (*testomanija*), po drugi strani pa se tudi psihološko testiranje ne more izogniti anomalijam konkretne družbenosti; mogoči so namreč primeri nehumane tovrstne prakse — zoper izkoriščani razred, zoper pripadnike »manjvredne«¹ rase ipd. Kot vsa-

ka znanstvena tehnika in metoda, ki posega na območje *človeškega*, se tudi psihološko testiranje dogaja in *zrcali* v družbeno-zgodovinski situaciji in ne more biti imuno za njene pozitivne ali negativne vplive. Če smo že na začetku tega zapisa opozorili na *kulturno-zgodovinski aspekt* psihologije nasploh in testiranja še posebej, naj sedaj pripišemo k tej tezi še njeno konsekvenco — da je *človeška* uporaba testiranja lahko v celoti zagotovljena le v pogojih zdrave, progresivne družbenosti, ki je prosta meščanskih, birokratskih in drugih spon.

VLADO SRUK

Beleške o tujih revijah

VOPROSY FILOZOFII, št. 7, julij 1965

A. V. Melnikova, *Problemi duhovne kulture* in ateizem, trdi, da je v današnjem času za duhovno življenje človeštva značilno opuščanje religije. Mnogi teologi si danes prilaščajo ideje, ki so odigrale napredno vlogo v boju proti religiji in jih sedaj izrabljajo kot sredstva za njeno obrambo. I. A. Akčurin ugotavlja v prispevku *Razvoj kibernetike in dialektike*, da so se temeljne teoretične strukture kibernetike, kot npr. teorija informacije, teorija programiranja, teorija avtomatov in teorija iger, razvile iz problema upravljanja, nato pa so postajale vedno bolj samostojne. Zato ni prav, da vse te strukture še zmeraj povezu-

jemo z upravljanjem. Plodna je njegova ugotovitev, da je teorija informacije odvisna od splošne lastnosti materije — v ontološkem smislu — tj. od tega, da s posredovanjem enih materialnih objektov predstavi druge, različnih kvalitete. L. N. Mitrohin, *Socialna filozofija Martina Luthra Kinga* odkriva, da je poziv k univerzalni ljubezni tega borca proti rasni diskriminaciji plod njegovega poskusa pojasniti družbeno naravo rasizma s pojmi krščanskega svetovnega nazora. Zato se njegova socialna filozofija nujno kaže v iluzorni, mistificirani obliki. K. N. Ljubutin, *Staro vino v novi steklenici, pretresa filozofsko antropologijo Zahoda* in njen odnos do filozofije živ-

ljenja in eksistencializma. O tehnični estetiki pišeta G. B. Minervin in M. B. Fedorov. -ak-

KULTURA I SPOŁECZENSTWO, št. 2, april-junij 1965

K. Grzybowski in L. Kola-kowski nadaljujeta razpravo o oblikovanju osebnosti v nastajajoči socialistični družbi. Grzybowski poudarja, da socialistične osebnosti, ni mogoče oblikovati, če sta stvarnost in smer razvoja nasprotni ciljem socializma; socializma pa ni mogoče ustvariti, če hkrati ne ustvarimo socialističnega človeka. Avtor nasprotuje propagandi kot vzgojnemu sredstvu.

V članku *Delavsko samoupravljanje kot element družbene strukture podjetja* meni M. Jarosz, da je naloga samouprave uveljaviti socialistični značaj družbenih odnosov tudi v podjetju, kjer nastaja nasprotje med splošnim položajem delavca kot solastnika družbene lastnine v nacionalnem merilu in njegovim konkretnim položajem v podjetju, kjer nastopa zgolj kot mezdni delavec. Samoupravljanje je izviren produkt sedanje razvojne etape, ne pa urešničenje vizij klasikov marksizma.

J. Lider piše o prizadevanju ZR Nemčije, da vsili zavezniškom v NATO svojo revizionistično politiko. S Turowicz opozarja ob prikazu *Sociologije v tretjem rajhu* na zanimivost, da sociologija v weimarski Nemčiji kljub svoji zavidljivi znanstveni ravni razvijajočega se nacizma ni štela za pojav, ki bi zaslužil njeno obravnavo. M. Dobroczyński priobčuje sestavek o problemih in perspektivah poljske

zunanje trgovine, Z. Greń beležke o sodobnem gledališču, J. Smiałowski pa razpravo Metodološka razmišljanja s področja problematike pravne in državne prisile. V rubriki Raziskave sta prikazana *demografsko-poklicna struktura vaše skupnosti* ter proces nastajanja »klubov tiska in knjige«, ki jih je zdaj najti že v več kot dva tisoč poljskih vaseh. -mk-

RINASCITA

(Il contemporaneo), maj, junij 1965

»Il contemporaneo«, redni mesečni kulturni dodatek teoretičnega glasila posveča svojo 5. številko tematiki obveščanja in odnosu med ljudmi in sredstvi obveščanja. M. Rago piše uvodoma o obveščanju nasploh in o odnosu med oblastjo in informiranjem. O. Cecchi in J. P. Sartre razpravljata o žepni knjigi kot sodobnem kulturnem fenomenu, ki se čedalje bolj uveljavlja kot posrednik množične kulture. O ameriških intelektualcih in njihovem odnosu do javnega mnenja piše G. Cersini, A. Beudhiba pa razpravlja o obveščanju v nerazvitih deželah in vzporeja stopnjo gospodarskega razvoja z obveščenenostjo množic. Objavljen je tudi pogovor s Claude Lévi-Straussom, in sicer predvsem o metodoloških vprašanjih s področja antropologije in sociologije kulture. V rubriki »Dejstva in ideje« razpravlja E. Sanquineti o intelektualni situaciji v luči odnosa med umetnikom in družbo, F. Leonetti pa piše v članku z naslovom »Tehnika in jezik« o intelektualcih in neokapitalizmu.

»Il contemporaneo« št. 6 začenja obsežno debato o temi »Znanost in družba«. Uvodnik obravnava odgovornost katere koli znanosti do družbe. M. Cini piše o napredku človeštva in njegovi usuznjenosti produkcijskemu sistemu, zlasti še o tem, ali se znanost lahko prilagodi omejenosti meščanskega produkcijskega sistema. L. Geymont piše o marksizmu in naravoslovnih znanostih. O temi znanost in družba je priobčeno tudi mnenje R. Oppenheimerja o *znanstveni revoluciji in njenem vplivu na demokratične institucije*. G. Cortini piše v članku »*Poklic fizika in vojna tehnika*« o osebnosti in odgovornosti znanstvenika. O matematiki kot bistveni komponenti moderne kulture pišeta E. Casari in C. Magione, diskusijo pa končuje M. Spinella z razpravo o »dveh kulturah«. K temu ga je spodbudila istoimenska knjiga C. P. Snowa.

Rubrika »Dejstva in ideje« prinaša razmišljanje F. Leonettija o *položaju in poteh novega gledališča* ter G. Tottija o prostem času, zlasti o *spremenjenem načinu »porabe« prostega časa*. G. Corsini obravnava *literarno in sploh umetniško »svobodo izražanja«*. -nb-

RECHERCHES
INTERNATIONALES
A LA LUMIÈRE
DU MARXISME

Št. 46, januar—april 1965

Pariški dvomesečnik »Mednarodne raziskave v luči marksizma« posveča vsako od svojih številčk eni znanosti ali enemu problemu. S prispevki marksistov iz različnih dežel želi ured-

ništvo bolj kot sama odkritja prikazati uporabo marksistične dialektično-materialistične metode. Poleg političnih, socioloških in filozofskih tem, ki seveda prevladujejo, je doslej tudi že obravnaval vprašanja iz fizike, kibernetike, lingvistike, muzikologije, biologije itd., pripravlja pa že številke, ki bodo posvečene psihologiji, pravu, socialističnemu planiranju itd.

V 46. številki obravnava devet avtorjev z vidika različnih znanstvenih disciplin temo »Marksistična koncepcija človeka«.

A. Schaff obravnava v članku *Marksistična koncepcija posameznika* glavne temelje te koncepcije (posameznik kot del narave, posameznik kot član družbe, kot produkt družbenih odnosov, človek kot produkt samoustvarjenja, kot produkt praktične aktivnosti ljudi — ustvarjalcev zgodovine), razmerje med pojmi posameznik, oseba in osebnosti, vprašanje individualnosti, originalnosti itd., opozarja pa, da je to področje marksistična znanost doslej močno zanemarjala in da je večina problemov še odprtih.

V prispevku *Človek in množica* prikazuje H. P. Agosti krizo posameznika v sodobni »družbi množic«, razmerje med elito in množico in druga vprašanja kot jih vidijo na eni strani Ortega y Gasset, Sartre in drugi, na drugi pa marksisti. Avtor prikaže, da ne gre za krizo človeka, ampak za krizo buržoazne družbe, da človeka ne muči notranja kriza njegove subjektivnosti, ki ne bi bila zmožna komunicirati z drugimi, ampak objektivni mehanizmi in strukture kapitalistične družbe. Vendar pa je za-

vestno sodelovanje množic pri reševanju družbenih problemov že postala značilnost sodobne družbe v socialističnih in kapitalističnih deželah in »revolta množic« že označuje konec človekove krize.

Z. Mlynar zavrača dogmatske koncepcije, po katerih postane po zmagi socialistične revolucije država takoj in v celoti družbena sila, delo pa dobi takoj družbeni značaj, ter piše, da bo država šele v dolgem zgodovinskem procesu lahko postala neposredno družbena sila. Na nekaterih področjih postaja to že danes, čeprav se tudi tam še prepletajo njene oblastvene in neposredno družbene funkcije, in samo na teh področjih začenja hkrati tudi izginjati človek kot državljani ter odnos država—državljan. Kjer pa ta odnos še obstaja, je treba v enaki meri, v kateri država ni sposobna neposredno izražati objektivnih potreb družbe, njeno oblast nad ljudmi (prav zaradi teh potreb samih) pravno natančno omejiti.

Drugi avtorji (J. Roginski, A. Lurija, A. Leontijev, C. I. Gouliane, K. Kosik in C. Nachin) obravnavajo to temo iz zornega kota antropologije, nevropsihologije, filozofije in drugih znanosti ter znanstvenih disciplin.

-km-

LES TEMPS MODERNES,

št. 230, 231, julij—avgust 1965

V julijski številki objavlja André Michel sociološko študijo »*Francozinje in politika*«. Avtorica ugotavlja, da Francozinje prenašajo moško hierarhijo v političnih strankah v enaki meri, ali celo še bolj, kot v poklicnem življenju. Čeprav levičarske stranke najbolj od vseh zago-

varjajo enakopravnost žensk, so te med njimi prav tako zastavljene kot pri drugih. Avtorica polemizira s tezami, ki jih je objavil Maurice Duverger v knjigi »Udeležba žensk v političnem življenju«. Iz rezultatov anket je razvidno, da so družinske obveznosti glavna ovira za politično aktivnost žensk, da ženske celo — ker so bolj sentimentalne od moških — volijo in se odločajo za politične osebnosti in ne za njihove programe. Isti ekonomski in socialni interesi zakonec so tisti, ki odločajo pri izbiri istih volivnih kandidatov moža in žene in ne njena pasivnost. Med vsemi političnimi strankami Francije ima danes komunistična partija največ žensk, ki so na volivnih seznamih kandidatke. Politične stranke, predvsem levičarske, ki ne bodo v prihodnje bolj upoštevale žensk, bodo kmalu izgubile interes za svoje organizacije.

Zahodni tisk je široko publiciral *gospodarsko polemiko v Sovjetski zvezi* imenovano »*razprava Liberman*«. Lavigne, Denis in Mandel se ji priključujejo s svojimi prispevki. Razpravo je sprožil profesor Liberman s člankom v Pravdi že leta 1962. Takrat komaj opazne teze, so kasneje vzbudile splošno pozornost. (Gre za vlogo dobička v socialističnem gospodarstvu in na prvi pogled nenavadno zvezo izrazov »dobiček« in »komunizem«.) Ali je kapitalizem inspiriral sovjetsko gospodarstvo v taki meri, da bo odslej dobiček glavno gibalno socialistične produkcije? Po mnenju avtorjev ne. V Sovjetski zvezi ni nobene gospodarske revolucije in dobiček, o katerem se toliko govori, ima v sovjetskem gospodarstvu po-

polnoma različno vlogo kot v kapitalizmu. Ekonomske teoretične postavke Libermana so le ena od stopenj razvoja marksistične ekonomske teorije.

Avgustovska številka je med pretežno literarnimi prispevki objavila tri razprave, ki si prizadevajo seznaniti bralce z *gospodarskimi in nacionalnimi problemi Afričanov*. Albert Lutuli — Nobelov nagrajenec za mir, priobčuje odlomek iz svoje brošure »To je Apartheid«, ki so jo že trinajstič ponatisnili. Thion objavlja prispevek »Jugozahodni Afričan«, ki je bogato dokumentiran z zgodovinskimi in statističnimi podatki. »Nacionalni problemi Angole« je članek izpod peresa G. Chalianda. -as-

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE

Št. 6, junij 1965

Wernfried Maltusch in Gerda Schauss se v *Problemih optimizacije družbenih procesov* zavzemata za raziskavo notranjega dialektičnega odnosa tehnične revolucije, novega sistema planiranja in vodenja gospodarstva. Kibernetika lahko služi kot najvažnejše metodološko sredstvo — če stoji na temelju zgodovinskega materializma — da dojamemo bistvo nove kvalitete dinamičnega samoregulirajočega sistema, kakršnega predstavlja socialistična družba nasproti vsaki antagonistični družbi. Peter-Bernd Schulz razpravlja v članku *O družbenem temelju sankcionalne učinkovitosti moralnega vrednotenja*, v čem obstoji moralna vrednostna presoja celotne družbe ali določene človeške skupine. Problemu odtujitve sta posvečena

dva sestavka: Wolfgang Heise, *O odtujitvi in njenem premaganju* ter E. Ch. Welskopf, *Odtujitev — gledano zgodovinsko*. Prvi avtor trdi, da je pojasnitev tega pojma nujna v dvojnem pogledu: za vsestransko kritiko in analizo imperializma, njegove prakse in ideologije pa tudi za nadaljnji razvoj socializma in njegovih odnosov. Dogmatičen marksističen pristop, ki motri pojem »odtujitev« kot predhodni terminološki izraz mladega Marxa, ki je bil nadalje nepomemben, je izrabila buržoazna sociologija in filozofija. Drugi avtor določa zvezo med spremembo pomenov, ki se povezujejo s tem pojmom, s spremembo načina človekovega družbenega čivljenja. H. Meyer nastopa v razpravi *O predmetu marksistične sociologije in odnosu sociologije in filozofije* proti poskusom, da bi ta sporna vprašanja proglasili za sholastiko; z napredkom empiričnih raziskovanj stopajo namreč v ospredje splošna metodološka vprašanja in še posebno vprašanje o predmetu samostojne sociološke discipline. -ak-

TEMPI MODERNI,

št. 21, april-junij 1965

Po uvodniku *Socializem in demokracija*, ki zavzema tudi stališče do aktualnih problemov levega centra in združevanja delavskih strank, prihaja v rubriki »Okrogla miza«, kjer se že od 18. številke vodi razprava *Socialistična akcija v Italiji*, do prvih, zelo zanimivih zaključkov, ki vsi več ali manj izhajajo iz temeljne ugotovitve o krizi političnih ideologij in demokratično-parlamentarnega sistema

in do razpisa novih tem za razpravo. Razmišljanja v teh tezah se dotikajo tudi jugoslovanskih izkušenj v graditvi socializma.

V rubriki »Raziskava« objavljata P. Bontadini in F. Onofri *Gradivo in beležke o strukturi vrednot v italijanski družbi*. Prikazane raziskave raznih avtorjev ter njune lastne beležke so usmerjene predvsem v dokazovanje, da v sodobni »industrijski družbi množice« ni enotnega »vodilnega razreda«, ni »elite oblasti«, ki bi kot enoten center oblasti in vir vrednost (ter modelov za ponašanje) vplivala na družbo.

V rubriki »Raziskave in študije« prikazuje M. Dogan na podlagi rezultatov in gradiva parlamentarnih volitev leta 1962 *osebno in karizmatično oblast v Franciji*. Ameriški profesor sociologije R. Nisbet prikazuje v študiji *Intelektualci in oblast v ZDA* stališča modernih »liberalcev« o »privatnih oblasteh« (ekonomski, sindikalni itd.) kot o glavni nevarnosti za svobodo in enakost posameznikov in o krepitvi centralne državne oblasti kot edinem izhodu; pobija jih s tezo o potrebnosti ravnovesja med »privatnimi« in »javno« oblastjo. Sledi povzetek študije ameriškega profesorja filozofije D. Hodgesa *O politični demokraciji in njeni realni vsebini* s temeljno ugotovitvijo, da stabilna demokracija ne brani realnih interesov vseh razredov, ampak predvsem t. i. srednjih in višjih. Rubriko zaključuje komentiran (edini od vseh!) prikaz članka francoskih izvenpartijskih marksistov o njihovih projektih za prihodnji razvoj socialistične demokracije v *Sovjetski zvezi*, objavljenega pod

psevdonomom Jean Dru v »Les Temps modernes«.

Revijo kot vedno zaključuje obširen izbor prikazov in beležk o pomembnejših političnih in publicističnih dogodkih ter bibliografija.

-km-

MARXISM TODAY, junij-julij 1965

Jack Woddis piše v junijski številki (v članku *Marx in nacionalna osvoboditev*) o Marxovih simpatijah in moralni podpori narodnoosvobodilnim gibanjem v Indiji, Kitajski in Irski. Avtor poudarja, da je Marx vedno povezoval solidarnost in interese delavskega razreda v izkoriščani deželi z interesi britanskega delavskega razreda.

Članek J. Mossa (*Laburistična vlada in znanost*) poudarja dejstvo, da znanost v angleški družbi še vedno nima tistega mesta, ki ji pripada in ki ga je obljubila laburistična stranka v predvolilnih govorih. Vzrok je med drugim tudi v nesmiselni kolonialni in oboroževalni politiki, ki požira vsote, namenjene znanosti.

V julijski številki obravnava B. Cavit (v članku *Vietnamsko ozadje*) več kot stoletna prizadevanja vietnamskega ljudstva za svobodo. Opisuje vse večje angažiranje ZDA in poudarja pomen Ženevskega sporazuma, ki predstavlja bazo za nadaljnje razgovore.

H. Aptheker piše o *Črnskem gibanju v ZDA*. Sodi, da ne gre za revolucionarne, temveč za reformne procese. Boj črncev povezuje s težnjami naprednih sil za demokratizacijo družbene tega življenja v ZDA.

-rr-

Bibliografija knjig in člankov

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- PEJANOVIC Obrad: Revizionizam i dogmatizam. Beograd, Rad 1964. 49 str. — I/2368-6
- HRIBAR Tine: Odtujenost in dialektika. — Problemi 1965, št. 27—28, str. 461—488
- SADIKOVIC Cezim: Problemi narodne suverenosti kod Marksa. — Pregled 1956, br. 7—8, str. 1—15

II. FILOZOFIJA

- SCHAFF Adam: Uvod u semantiku. Predgovor Svetlana Knjazeva. Biblioteka savremene filozofije. Beograd, Nolit 1965, 270 str. — II/10045
- SCHELLING F.: Sistem transcendentalnog idealizma. Preveo Viktor Sonnenfeld. Pogovor Danilo Pejović. Zagreb, Naprijed 1965. 374 str. — 11218
- KOMATINA Milija: Kaj je zgodovina. — Komunist 3. IX. 1965
Poletna filozofska šola na Korčuli.
- KOZOMARA Olga: Apstraktni i konkretni humanizam. — Odjek 1. IX. 1965, br. 17
- PACI Enzo: Fenomenologija i kibernetika. Prevod iz »Aut-Aut« 85/1964. Preveo V. Mikecin. — Razlog 36—1965, br. 2, str. 243—251

III. SOCIOLOGIJA

- GURVITCH Georges: Savremeni poziv sociologije s pogovorom Vojina Milića. Preveli Nerkez Smilagić i Zarko Vidović. Sarajevo, Veselin Masleša 1965. 640 str. — 11202

- TITL Julij: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper, Lipa 1965. 156 str. — III/2417
- PETZ Boris: Čovjek i automatizacija. — Odjek 1. VIII. 1965, br. 15
- SČEPANOVIC Ratko: Delavci in blagovna produkcija. — Problemi 1965, št. 27—28, str. 489—495
- SUVAR Stipe: Nekaj misli o institucionaliziranju vaškega življenja in o sodelovanju kmetov v družbenih zadevah. — Problemi 1965, št. 27—28, str. 496—506

IV. PSIHOLOGIJA

- : Zbirka članaka iz vojne psihologije. Beograd, Vojnoizdavački zavod 1965, 492 str. — 793—43/1
- PEDICEK Franc: Psihologija in šport. — Naši razgledi 7. VIII. 1965, št. 15

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- LE CORBUSIER: Atinska povelja. Predgovor Nikola Dobrović. Preveo sa francuskog Danilo Udovički. Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam 1965. 120 str. — 11217-1
- EGG Maria: Moj otrok je drugačen. Kažipot staršem, vzgojiteljem in prijateljem duševno prizadetih otrok. Ljubljana, Društvo za pomoč duševno nezadostno razvitim osebam SR Slovenije 1965. 115 str. — I/2365
- GLADKOV Ciril: Atomska energija. Prevedel Ciril Gladkov. Ljubljana, Življenje in tehnika 1965. 365 str. — 11204
- ULAGA Drago: Telesna kultura v mladosti, zrelosti in starosti. Ljubljana, Državna založba 1965. 166 str. — I/2367

WOLFFLIN Heinrich: Osnovni pojmovi istorije umetnosti. Prevela sa nemačkog Marija Djordjević. Sarajevo, Veselin Masleša 1965. 256 str. — III/2314

BRECHT Bert: Neke pretpostavke estetike. Preveo Darko Suvlin. — Kolo 1965, br. 6, str. 95—107

HADZIOMEROVIĆ Hasan: Izobraževanje — element ekonomskega in socialnega razvoja. Referat na mednarodnem seminarju »Univerza danes v Dubrovniku«. — Komunist 13. VIII. 1965, št. 33

POPOVIĆ Bruno: Esej o smislu čovjeka ili pitanje o kulturi. — Razlog — 36—1965, br. 2, str. 225—243

ZLOBEC Ciril: Absurd absurda. — Sodobnost 1965, št. 8—9, str. 865—870

ZUPPA Vjeran: O krizi kritike i njenog značenja u kulturi. — Praxis 1965, br. 4/5, str. 550—559

ZUPANČIĆ Beno: Bistven je večji učni učinek. Intervju za TV-Ljubljana. — Delo 29. VIII. 1965

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

KESETOVIĆ Muhamed: Kriza buržoaske demokratije. Beograd, Rad 1964 34 str. — I/2368-3

STEFANOVIĆ Jovan: Ustavno pravo Jugoslavije i komparativno pravo. Knjiga I. Treće preradjeno izdanje. Zagreb, Školska knjiga 1965. 615 str. — III/2415-1

DJORDJEVIĆ Jovan: Sodobni smisel politizacije družbe. Razgovor. — Komunist 23. VII. 1965, št. 30

VIDOVIĆ Žarko: Nacionalizam inferiornih. — Odjek 1. VIII. 1965, br. 15

2. Družbeno politični sistem SFRJ:

ANDRIJASEVIĆ Jovan: Karakter i oblici izgradnje jugoslovenske asocijacije. — Beograd, Rad 1964. 53 str. — I/2368-8

—: Drugi plenum CK ZKJ. Referat Mijalka Todorovića. Razprava. Ljubljana, Komunist 1965. 94 str. — 11212

TISMA Tomo, VUKOBRATIĆ Petar: Interna kontrola u radnim organizacijama. Zagreb, Informator 1965. 323 str. — II/2939-12

TURCINOVIĆ, ŽIVANCEVIĆ, HADŽI, PEŠIĆ: Zbirka propisa o finansiranju društveno-političkih zajednica. Beograd, Savremena administracija 1965. 347 str. — I/2371

—: Zbirka predpisov s področja delovnih razmerij. Temeljni zakon o organizaciji in financiranju zaposlovanja. Temeljni zakon o evidencah na področju dela. Ljubljana, Gospodarski vestnik 1965. 58 str. — I/2375-1

GLOBEVNIK Josip: Proračuni in ustavno sodni nadzor. — Naši razgledi 7. VII. 1965, št. 15

KARDELJ Edvard: Beleške o naši družbeni kritiki. — Sodobnost 1965, št. 8—9, str. 753—780, št. 10

KRAMBERGER Marijan: O nepričakovanih koristih reforme. — Naši razgledi 28. VIII. 1965, št. 16

—: Materijalni položaj uslužnih delatnosti u komuni. Svetovanje u Zrenjaninu. — Informativni materijali Stalne konferencije gradova 1965, br. 47

MILOSEVIĆ Novak: Samoupravljanje u ustanovama. — Radna i društvena zajednica 1965, br. 5, str. 319—331

VODOPIVEC Vlado: Tolmačenje in pojasnila k Temeljnemu zakonu o delovnih razmerjih. — Delavska enotnost — Pogovori 5. VIII. 1965

4. Delavska in progresivna gibanja

CEPUĐER Bogdan: Nova protislovja in nove možnosti. Stališča zahodnoevropskih komunističnih partij do osrednjih evropskih in nekaterih svetovnih problemov. — Naši razgledi 7. VIII. 1965, št. 15

RADOVANOVIĆ Ljubomir: Nemčija in evropska varnost. Ljubljana, Komunist 1965. 47 str. — 11083-2/3

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

DAUTOVIĆ Mirko: Osnovi ekonomike i organizacije preduzeća. Beograd, Savremena administracija 1965. 362 str. — II/10027

MARKOVIĆ Ljubisav: Kapitalizam i njegova kriza. Beograd, Rad 1965. 46 str. — I/2368-4

—: *Suvremeni problemi jugoslovanske privrede i ekonomska politika*. Redakcija Jakov Sirotković. Zagreb, Informator 1965. 250 strani — II/10000-110

TOMEN Miloš: *Centralizacija poljoprivrednog zemljišta*. Beograd, Rad 1965. 62 str. — I/2368-1

BAJT Aleksander: *Sedanja vrednost naložbe in interna stopnja dolžnosti*. — *Ekonomska revija* 1965, št. 2, str. 135—158

BESTER Mara: *Nekateri vidiki politike reprodukcije prebivalstva*. — *Ekonomska revija* 1965, št. 2, str. 115—135

BLAGOJEVIĆ Stevan: *Neki aspekti planiranja naučnoistraživačskog rada*. — *Ekonomski pregled* 1965, br. 6, str. 438—457

FRISČIĆ Ivan: *Subjektivizam u koncepciji društvenog proizvoda kao agregata »bruto dodatnih vrijednosti« u oblasti materijalne proizvodnje*. — *Ekonomski pregled* 1965, br. 6, str. 381—411

MILJKOVIĆ D.: *Sprovođenje novog bankarskog i kreditnog sistema i reforme u našem privrednom sistemu*. — *Radna i društvena zajednica* 1965, br. 5, str. 285—299

PRICA Bogdan: *O privrednoj saradnji uopšte i kod nas*. — *Radna i društvena zajednica* 1965, br. 5, str. 306—319

SKERJANC Janez: *Ob spremembi gospodarskega sistema*. — *Naši razgledi* 24. VII. 1965, št. 14

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

CIMIĆ Esad: *Uticao samoupravljanja na proces prevladavanja religije*. — *Pregled* — Sarajevo 1965, br. 7—8, str. 15—43

DONINI Ambrogio: *Oris zgodovine verstev*. Prevedel, avtorjeve opombe in pojasnila dopolnil, imensko in stvarno kazalo sestavil Rado Bordon. Ljubljana, Državna založba 1965. 408 str. — 2983-16

X. ZGODOVINA

MIKUŽ Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1965. 555 str. — 11193

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

DIALEKTIČESKIJ materializm i sovremennoe estestvoznanie. Sbornik statej. T. I. Moskva, Izd. -vo Mosk. Un-ta 1964. 405 str. — 10960

Das DIALEKTISCHE Gesetz. Bratislava, Vydavatelstvo slovenskej akademie vied 1964. 495 str. — 11115

SHAPERE Dudley: *Philosophical Problems of Natural Science*. New York, The Macmillan Co. 1965. III+124 str. — 11197

VISLOBOKOV Aleksej Dmitrievič: *O dialektike processa poznanija prirody i kibernetika*. Moskva, »Mysl'« 1965. 204 + (II) str. — 11191

III. SOCIOLOGIJA

AUTOMATION. Implications for the Future. Ed. by Morris Philipson. New York, Random House 1962. 456 str. (Vintage Books, V-46.) — I/2308-46

BARBICHON Guy: *Adaption and training of rural workers for industrial Work*. Paris, OECD 1961. 139 pp. — III/2544

BOLGOV V. I.: *Vnerabočee vremja i uroven' žizni trudjaščijsja*. Moskva, Izd-vo SO AN SSR 1964. 133 str. — II/9700

CORTEZ Fernand: *Enfant, famille et societe urbaine*. Bruxelles 1965. 207 str. (Recherches et temoignages, 1) — II/10.048-1

ENTWICKLUNGSGESETZE der Stadt. Hrsg. von der Landesgruppe Nordrhein-Westfalen der Deutschen Akademie für Städtebau und Landschaftsplanung. — Köln & Opladen, Westdeutscher Verlag 1965. 109 S. — I/9724

LALOUP J.: *Le temps du loisir*. — Paris, Casterman 1962. 235 pp. — 10940

PAYET M.: *L'intégration du travailleur a l'enterprise*. — Paris, Payot 1961. 324 pp. — II/9808

REISSMAN L.: *Les classes sociales aux Etats-Unis*. — Paris, PUF 1965. 399 pp. — II/9776

SOCIOLOGY and History. Theory and research. Ed. W. J. Cahnman, A. Boskoff. — New York, The Free Press of Glencoe 1964. 596 pp. — III/2394

IV. PSIHOLOGIJA

HALBWACHS M.: Esquisse d'une psychologie des classes sociales. (Nouvelle éd.) — Paris, M. Riviere 1964. 239 pp. — (Petite bibliothèque sociologique internationale, B2.) — 2237-B2

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

ALEKSEEV V. A.: Osnovy darvinizma. (Istoričeskoe i teoretičeskoe vvedenie.) — Moskva, Izd. mosk. universiteta 1964. 440 str. — III/2378

BANTOCK G. H.: Education in an Industrial Society. — London, Faber 1965. 258 pp. — II/9709

GARAUDY R.: D'un réalisme sans rivages. Picasso, Saint-John Perse, Kafka. — Paris, Plon 1965. 250 pp. — 10857

ISTORIJA tehniki. Red. A. A. Zvorikin. — Moskva, Socekgiz 1962. 772 str. — III/2392

LEFEBVRE H.: Introduction a la modernité. — Paris, Ed. de Minuit 1962. 373 pp. (Arguments, 9.) — II/7505-9
O suščnosti žizni. — Moskva, Nauka 1964. 351 str. — II/9898

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

STERNBERG - MONTALDI A. S.: Le rôle de l'opinion publique dans la communauté Atlantique. Leyden, Sythoff 1965. 291 pp. — II/9763-2 (Série Atlantique, No. 2)

3. Politični sistemi in politične organizacije:

AFRICAN one-Party States. Ed. by G. M. Carter. (2. print. with supplement). — New York, Cornell Univ. Press 1964. 529 str. — III/2345

ENGEL Franz-Wilhelm: Handbuch der Nato. — Lief. 8—12/64, 265. — Frankfurt a. M., Agenor Druck-u. Verl. Ges. 1964, 1965. — II/5345

LAMBERT J.: Amérique latine. Structures sociales et Institutions politiques. — Paris, PUF 1963. 448 pp. — I/2286

5. Mednarodni odnosi

ARON R.: Le grand Débat. Initiation a la stratégie atomique. — Paris, Calman-Levy 1963. 280 pp. — 10955

KITSIKIS D.: Propagandes et pressions en politique internationale. — Paris, PUF 1965. 540 pp. — (Publications de la Faculté des lettres et sciences humaines de Paris. Série: Recherches. T. IX. Travaux de l'Institut d'histoire des relations internationales, Fasc. 3.) — II/9782-9/3

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

GRANOTT A.: La politique agraire mondiale et l'Experience d'Israël. — Paris, PUF 1957. 304 str. — II/9773

SALMON R.: L'information économique clé de la prospérité. — Paris, Hachette 1965. 204 pp. — II/9794

SELEZNEV G. K.: »Obščij rynek« i meždunarodnaja trgovlja. — Moskva, Socekgiz 1964. 95 str. — 11055

TRANSFORMATIONS sociales et développement économique. Préface par J. Meynaud. — Paris, Unesco 1962. 231 pp. — II/9760

VIII. SREDSTVA MNOZICNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

MASS Media in the Developing Countries. A Unesco report to the United Nations. — Paris, 1961. 46 str. (Reports and Papers on Mass Communication 53.) — IV/1761-53

X. ZGODOVINA IN GEOGRAFIJA

ARAGON L. & Maurois A.: Histoire parallèle USA — URSS. I—IV. — Paris, Presses de la cité 1962. I—IV. — II/9798

STRANY Bližnjega i Srednjega Vostoka. Spravočnik. — Moskva, Politizdat 1964. 207 str. — I/2298

Iz vsebine naslednjih števil:

Anton Tribušon:

Koncepti razvoja slovenskega gospodarstva

Briški-Povh:

Mednarodna prometna vloga Slovenije

France Žagar:

Ekonomizacija proizvodnje

Marjan Tavčar:

O družbenih neenakostih ljudi v socializmu

Vinko Trinkaus:

Nagrajevanje po delu

Boris Majer:

O dilemah eksistencialne kritike

Zorica Priklmajer-Tomanovič:

Komunistične partije in demokracija

Aktualni intervju:

Nacionalna kultura in znanost

TUJI AVTORJI:

ROBERT HAVEMANN je rojen 1910. leta v Münchnu; študiral je kemijo in promoviral za doktorja filozofije na Kaiser-Wilhelm institutu. 1932. leta se je vključil v KP Nemčije. Danes je direktor fizikalno-kemičnega instituta univerze Humboldt. Izdal je več sto znanstvenih publikacij ter zbirko predavanj o znanstvenih aspektih filozofskih problemov pod naslovom »Dialektik ohne Dogma«. V znanosti ga zanimajo nerešeni problemi kvantne mehanike, kibernetike in biokemije, o katerih razglablja pretežno kot filozof.